СТОЙЧО П. СТОЙЧЕВ

политически рискове и тенденции

КОНТРОЛИРАНИЯТ И КУПЕН ВОТ

като инструмент за завладяване на държавата от организирани престъпни мрежи

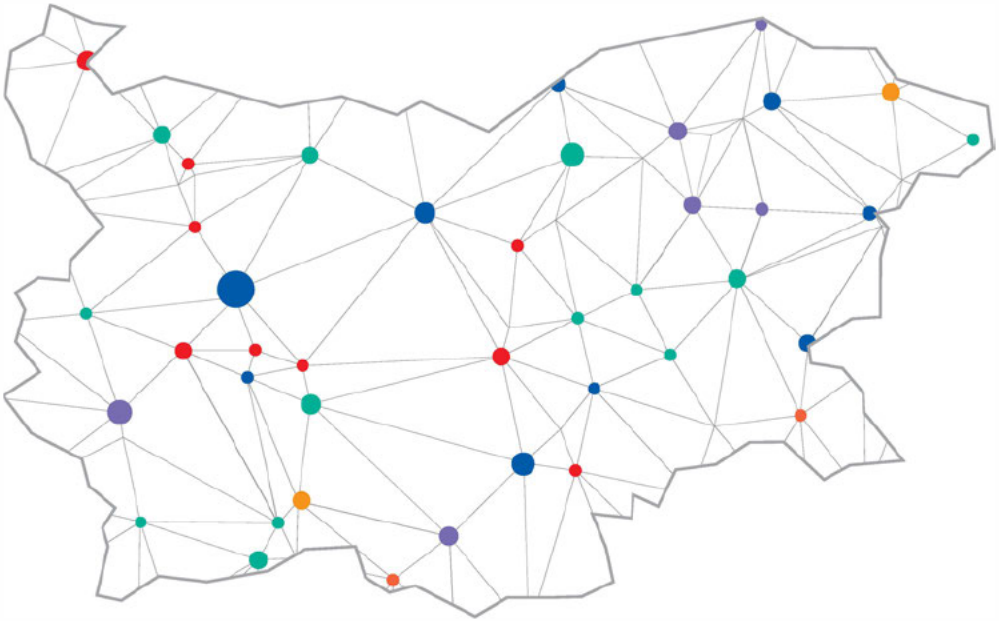

Университетско издателство
„Св. Климент Охридски"

КОНТРОЛИРАНИЯТ И КУПЕН ВОТ

като инструмент за завладяване на държавата
от организирани престъпни мрежи:
политически рискове и тенденции

КОНТРОЛИРАНИЯТ И КУПЕН ВОТ
като инструмент за завладяване на държавата от организирани престъпни мрежи:
политически рискове и тенденции

Стойчо П. Стойчев

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София • 2017

Появата на тази книга не би била възможна без неоценимата помощ на Десислава Иванова, Мартина Стефанова, Десислава Николова и всички мои студенти, включили се в теренните изследвания. Специални благодарности на Йоана Ангелова и Ваня Нушева за помощта и критичните бележки по различни версии на изследването. Благодаря на Румяна Коларова, Александър Томов, Димитър Димитров, Георги Димитров, Калоян Харалампиев и целия състав на катедра „Политология“ за подкрепата през годините и благотворната творческа среда, както и за институционалната и финансова подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ на СУ „Св. Климент Охридски“, Института за регионални и международни изследвания и Асоциация „Прозрачност без граници“.

© 2017 Стойчо Стойчев
© 2017 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN 978-954-07-

Съдържание

Въведение в проблема и основни тези .....

Глава I. Теоретични и понятийни проблеми на *завладяването на държавата* .....
Теоретични подходи към завладяването на държавата.....
Неформални институции.....
Клиентелизъм .....
Социална маргинализация .....
Неопатримониализъм и завладяване на държавата.....
Политически рискове .....
Ефекти от купуването на гласове .....
Основни характеристики на българския случай .....
Българската организирана престъпност .....
Зараждането на организираните престъпни мрежи и пазара на гласове .....
Изборното инженерство и контролираното гласоподаване .....
Основни елементи на изборните реформи в България.....

Глава II. Контролиран вот, престъпност и новите форми на робство: случаят на Северозападна България .....
Социално-маргинализираните групи.....
Ромите .....
Възрастните хора .....
Работниците в малките населени места .....
Социалният контекст на Северозапада.....
Рискове за човешката сигурност.....
Методология .....
Актуалност на проблема .....
Изследователски хипотези.....
Целеви групи .....
Изследователски техники.....
Резултати от проучването .....
Експертния дискурс по конвенционалната престъпност.....
Конвенционалната престъпност: наблюдения от терена.....

Stoycho Stoychev.indd 5 12/7/2017 1:10:09 PM

Контролираното гласоподаване: размисли от груповата дискусия .....
Лични истории за контролираното гласоподаване .....
Основни изводи от изследването .....

Глава III. Организираният криминален пазар на гласове .....
Пазарът на гласове .....
Методи за контролиране на гласоподаването на национално ниво
Multi-level Marketing .....
Контролиране на гласоподаването в турската етническа общност .....
Гласовете на ромските общности .....
Контролиране на вота от работодатели .....
Мащаб на контролираното гласоподаване .....
Парламентарни избори 2014 г. .....
Местни избори 2015 г. .....
Президентски избори 2016 г. .....
Парламентарни избори 2017 г. .....
География на контролираното гласоподаване .....

Глава IV. Подходи за справяне с контролирания вот и купуването на гласове .....
Мрежово противодействие на мрежовото завладяване .....
Хронология на протестните събития от 2013-2014 г. .....
Ефекти от мрежовите протести .....
Електоралната реформа като опит за решение .....
Референдумът през 2015 г. .....
Дистанционното електронно гласуване в сравнителна перспектива .....
Изборна реформа чрез пряка демокрация: референдумът от 2016 г. .....
Обобщение .....
Социално-политическата картина .....
Конкурентното мрежово завладяване на държавата .....
Обобщение на емпиричните наблюдения .....
В търсене на решение .....
Библиография .....

Stoycho Stoychev.indd 6 12/7/2017 1:10:09 PM

Въведение в проблема и основни тези

Повече от двадесет и пет години след разпадането на комунистическите режими в Европа и началото на процесите по обществена трансформация в България, събирателно означавани като Преход, равносметките на политическите елити, гражданството и анализаторите са често диаметрално противоположни в своите изводи, но като цяло единни в едно – никой не е доволен от състоянието на обществено-политическите отношения в страната в настоящия момент. Липсата на обществено задоволителен резултат от промените доведе до постепенната подмяна на дебата относно това „къде искаме да стигнем“ с дебата за това дали „едно време беше по-добре или по-зле“. Равносметката за миналото разбира се е важна, но по-важна е визията за бъдещето защото само тя може да бъде носител на развитие, което да доведе до обществено приемлив резултат.

Тази визия в публичния дискурс е ритуално обвита в мантрата „реформи“, зад която всеки вижда по същество различни неща в континуума от всичко до нищо. Подобна визия или, по-точно, план за национално развитие е по дефиниция невъзможен без ясна диагностика на състоянието, от което обществото би искало да се оттласне. Идентифицирането на отделни симптоми като ниския стандарт на живот, ниските доходи, липсата на достатъчно и качествени работни места, масовото подкупничество, беззаконието и пр. привидно я заместват, но не могат да я заменят.

Задачата изглежда трудна, защото съществуват твърде много отправни точки за подобна социална диагностика, както и твърде много равнища на анализ. Различните ъгли, под които могат да бъдат видени процесите на обществена трансформация, както и различните нива на общност, предполагат различни обяснения, които са често парадигмално

Stoycho Stoychev.indd 7 12/7/2017 1:10:09 PM

несравними. В аналитичната традиция на транзитологията например централното понятие е консолидацията на демокрацията. Тя се гради върху базовото допускане, че веднъж създадени, демократичните институции и процедури са несъвършени, но демократичната практика постепенно ги подобрява и консолидира. Затова в тази аналитична традиция се използват и маркери за консолидацията: провеждане на легитимни избори; приемане на изборните резултати от основните играчи; смяна на основните партии в управлението и пр. Тези маркери помагат да се установи кога демокрацията се превръща в „the only game in town“ (Linz and Stepan 1996). Основните проблеми тук са два. От една страна процесът на консолидация изглежда не е необратим, за което могат да бъдат приведени както емпирични примери, така и теоретични аргументи. От друга страна тази аналитична традиция е изградена върху базовото допускане, че институциите и правните норми/процедури са единствените регулатори на обществените отношения, което не винаги е вярно. Това е основният дефицит на големия корпус от институционалистка литература, посветена на прехода.

В сходна посока вървят и обясненията в аналитичната традиция на *завладяването на държавата state capture* (Hellman et al. 2000) . Дефицитите на демократизацията се обясняват с „превземането“ на държавните институции и механизмите за вземане на решения от частни и престъпни интереси, които ги моделират по начин, гарантиращ им максимална изгода за сметка на останалата част от обществото. Сходни са обясненията, изградени върху понятията „политическа корупция“ и „корупция по високите етажи на властта“. Корумпираните институции се възприемат като тумори, срещу които може да се противодейства с инструментите на институционалното инженерство и усъвършенстването на регулациите. Тази аналитична традиция отново е изградена върху базово допускане, което не винаги е вярно. В този слу-

Stoycho Stoychev.indd 8 12/7/2017 1:10:09 PM

чай корупцията и престъпните интереси се възприемат като обществена патология, с която обществото се бори естествено защото е външна за него, но често се оказва точно обратното – корупцията е нормата, а борбата с нея е патология.

Съществена алтернатива представляват културологичните обяснения, които характеризират представителната демокрация и пазарната икономика като обществен продукт на протестантската етика (Вебер 1993). В обществата, споделящи други цивилизационни ценности демократичните процедури са до голяма степен чужди, което ги обрича на провал. Достоверността на тези обяснения лесно се доказва емпирично. Модерната демокрация е не просто продукт на историческото развитие в протестантските капиталистически общества. При равни други условия тя работи най-добре именно в тях. Големият проблем на тези обяснения е техният детерминистичен характер. Цивилизационната предопределеност обрича демократичните режими в непротестантските общества на провал. Оттук следва невъзможността да се генерират полезни решения за демократизация на непротестантския свят.

Теориите за фасадната демокрация обединяват в значителна степен предходните обяснения, като елиминират частично техните недостатъци. Тези обяснения допускат, че обществените отношения се регулират от неформални норми, които съществуват паралелно с формалните. Демократичните институции са само фасада, зад която битува недемократичната същност на обществото. Следователно процесът на демократизация е мимикрия, подменяща същинския смисъл на обществената трансформация с утвърждаване на олигархични интереси, които на всичко отгоре са и мрежови, въвличащи широк спектър от субекти и следователно трудни за идентификация.

Аналитичната задача става още по-трудна, когато се въведат и различни равнища на общност. Мисленето за ця-

Stoycho Stoychev.indd 9 12/7/2017 1:10:09 PM

лото население като общество със собствена политическа култура и изразено обществено мнение е подвеждащо. Подобна генерализация намалява чувствителността към важни детайли на ниво по-малки общности. Трудно оспорим е фактът, че в България съществуват както маргинализирани групи, така и домодерни общностни, ръководени от организационна логика, различна от установения конституционен ред. Отгоре на всичко тези явления не се измерват в дихотомии, а са въпрос на степен и градация в различните си прояви. Използването на опозиции като град-село, център-периферия или пък етнически специфики е малко информативно. Ромските общности и, най-общо казано, загубилите от прехода са обичайните заподозрени, когато става дума за маргинализация. Тя обаче засяга по-широк кръг групи от индивиди, които не възприемат себе си като граждани и съответно като активни участници в националното общежитие с присъщите му институции и процедури. За тях държавата и процедурите на вземане на решения са външен фактор, на и към когото е дължимо подчинение и се очакват поощрения.

В други общности държавата не съществува въобще. Те имат изградени паралелни структури на власт и авторитет с автономно правораздаване и регулации. Правителството трудно може, а често не желае да разгражда тези общности за да им наложи своя правов ред или още по-трудно (а понякога напълно безперспективно) да ги интегрира. Трудно се интегрират неща от различен порядък, често напълно несъвместими. Основните сред тях са ромските общности в провинцията, ромските гета в градовете, затворените емигрантски групи, чиято численост нараства с бързо темпо, изолираните турски общности, контролирани всестранно от ДПС и жителите на малки населени места, поставени в пълна икономическа, а оттам и в житейска зависимост от един или двама местни работодатели, разполагащи с монопол върху

Stoycho Stoychev.indd 10 12/7/2017 1:10:09 PM

източниците за прехрана (легални, полулегални и криминални). Това са общности, в които модернизацията, в социологическия смисъл на думата, не е настъпила. При тях клиентелизмът е *modus operandi* на публичния живот, доколкото изобщо можем да говорим за публичност в тези отношения. Той обаче излиза отвъд затворените и ригидни ромски общности и турския етнос, и обхваща останалата част от населението.

Може да се спори, че в структурно отношение съвременното българско общество до голяма степен е изградено от клиентелистки мрежи, които въвличат в себе си индивиди от различни социални групи и общности. От назначения до разпределяне на публичен ресурс през обществени поръчки, клиентелните мрежи благоприятстват развитието на дълбоки социални и криминални зависимости, които обвързват управленци на национално и местно ниво, предприемачи, фирми и др. неформални лидери. Показателно в това отношение е гостуването на Ахмед Доган в „Шоуто на Слави“ на 23 юни 2005 г. където той разкрива механизмите за сливане на политиката с бизнеса:

„Много фино ви будалкат с разни дарения лични, фирмени, което може да се приеме, но не е цялата истина всъщност. Вижте, в цял свят, като започнете от Америка до Япония, всяка партия си има, така да се каже, обръч от фирми... Ако мислите, че моите възможности са по-малки от на един банкер, значи нямате реална представа за възможностите на един политик. През последните 15 години сигурно половината бизнесмени, които са над средното равнище, са... или с мое съдействие, или с най-много моя усмивка.“

Ахмед Доган, bTV „Шоуто на Слави“, 23 юни 2005 г.

Общество, в което отношенията се регулират чрез неформални клиентелни и мрежови механизми, лесно би могло да развие авторитарни или неосултанистки форми на управле-

Stoycho Stoychev.indd 11 12/7/2017 1:10:09 PM

ние подобно на тези в Руската федерация или Република Турция. България обаче получи исторически шанс да бъде въвлечена в евроинтеграционните процеси, обхванали Източна и Югоизточна Европа след разпадането на социалистическия блок и СССР. Едва ли някога бихме могли да узнаем какви са били истинските мотиви на тогавашния политически елит да включи страната в тези процеси. Едно от възможните обяснения е това да се е случило инерционно, като елитът е възнамерявал да интегрира страната формално, а реално да се съхрани клиентелистката структура от социалистическия режим. Подобно допускане не бива да се изключва предвид цялостната нагласа на българския елит в края на режима и началото на т. нар. преход. Показателно за тази нагласа е емблематичната реплика на Тодор Живков за „снишаването" по повод на Перестройката.

В този контекст въвличането на България в петата вълна на разширяване на ЕС води до ускорено изграждане на формални демократични институции под външен натиск, докато реалната регулация на обществените отношения се извършва по силата на клиентелистки и корупционни механизми. Тук не става просто дума за подкупничество и злоупотреба със служебно положение каквото би било възприятието за корупция в някое от западните демократични общества, а за създаването на цяла паралелна нормативна реалност, обобщена в политологичната литература като *фасадна демокрация*. Впрочем, по думите на самият Тодор Живков, фасаден е бил и социализмът

> *И затуй нашето ръководство, по-специално политбюро, твърдо застана на тая позиция, че ние имаме работа с недоразвито общество, което му е необходимо да натрупа всички ония количествени и качествени потенциал, за да може то постепенно да се превръща в социалистическо общество… Да не се разпростирам, но социализъма е едно недоносче. Ето това е самата истина, недоносче. И много добри усло-*

Stoycho Stoychev.indd 12 12/7/2017 1:10:09 PM

вия се създават сега за митингова демокрация, ужас. Жалко, че аз не съм млад да развея байрака на митинговата демокрация. Сега всеки ден, всеки час, навсякъде има матриал за митингова демонстрация, но вече съм в годините и нема да ми стигнат силите.

Тодор Живков, реч на среща с главни редактори, ноември 1989 г

Така не би било трудно да приемем, че българското общество подменя една институционална фасада с друга и то в резултат не на вътрешна съпротива, а на външен натиск и инерция. Новите демократични институции имат същата функция като старите социалистически, частната собственост има същия смисъл както социалистическата собственост до 1989 г. Реалната регулация и преразпределение продължават да се извършват на база роднински и приятелски връзки в своеобразни клиентелни мрежи, обвързани една с друга. В тази среда, на институциите се гледа като на инструмент за разпределение на ресурси и влияние. Властта не се концентрира в тях, а във влиятелни неформални личности и кръгове на мрежов принцип.

Депутатите нямат власт. Нямат власт. Тяхната власт е законодателна, те създават закони. И трябва да си много актуален, да имаш съвсем други позиции, позиционирани да речем чрез министри и други неформални контакти, за да може един депутат да се превърне в инструмент на властта, за да ви решава конкретните проблеми. Как депутатът ще реши проблема за проектите и тяхното инвестиране. Не е възможно! Властта е в моите ръце! Това искам да ви кажа! Ако сте имали инвестиции във Сатовча, тука минават проектите само. Искам да сте наясно какво става. Аз съм инструментът във властта, който разпределя порциите на финансирането в държавата… И когато ние искаме по-мощно присъствие в парламента, това означава че

Stoycho Stoychev.indd 13 12/7/2017 1:10:09 PM

искаме по-широко позициониране в парламента и от там в централната власт, господа. За да имам аз такива инструменти като нея, тя е шеф на фонд Земеделие. Министри, зам.-министри, дирекции, вицепремиери и т.н. В мене е концентрирана властта, а не е във вашите депутати, искам да го знаете това!

Ахмед Доган, среща с избиратели в Сатовча, 18 юни 2009 г.

Доган недвусмислено дава да се разбере, че депутатите, министрите, шефовете на агенции или по-точно всички институции са инструменти в ръцете на „актуални" хора с позиции, очевидно извън тези институции. Казано по друг начин, институциите и държавата като цяло са превзети/захванати от непублични и неформални мрежи, феномен нашумял в последно време в научната литература като *state capture* или *завладяване на държавата*. Тези мрежи контролират не само политическите, но и икономическите институции, като правят невъзможно съществуването на съдържателна политика и икономика.

В тези кланове има олигарси, които фактически плащат масрафа, има назначени ръководители във всички институции като представители на клана, има инженерни центрове, където се правят проектите, където се подготвят мероприятията – онова всичко, което върви в публичното пространство – PR акции, които предварително са дирижирани, спускани са в публичното пространство… Никой не се бори в тази държава с организираната престъпност, ама кой да се бори като всички тези, които излизат и говорят, всичките са вътре в схемата, всичките са станали милионери... Както тогава, така и сега ръководствата на всички тези институции, независимо дали са от правозащитните органи или са от някакви контролно-административни органи, приходни агенции или управляващи органи на евро средства, това са

Stoycho Stoychev.indd 14 12/7/2017 1:10:09 PM

назначени, поставени хора, назначени, поставени от криминалния капитал.

Росен Миленов, бивш служител на НСБОП и ДАНС, BiT „Честно казано“ 10 октомври 2017 г.

В българското публично пространство дълго време виреше схващането, че това явление е изолирано само до ДПС. В същата 2009 г. ГЕРБ се появи на националната политическа сцена (след доброто представяне на местните избори през 2007 г.) и с послания срещу политическата корупция, организираната престъпност и компрометирания елит успя да спечели парламентарните избори и да състави правителство. Пет години по-късно Бойко Борисов ще заяви:

Ахмед Доган е най-големият български политик. Лютви Местан управлява в момента държавата, но Ахмед Доган е на най-високия пост, той ръководи всичко. За 24 г. той поне пет пъти е управлявал държавата и един път – ГЕРБ. Не, не мога да не му го призная. Той не ходи никъде, само ги вика политиците и раздава задачите.

Бойко Борисов, bTV „Тази събота“, 15 март 2014 г.

Също по повод на Доган, в интервю за OFFNews, Иван Костов заявява:

Преди всичко това е човек, който носи огромна отговорност за всичко лошо, което се случва в страната от 2001 г. насам. Персонална отговорност. Знаете неговата обвързаност с Мултигруп, той беше политическото ѝ лице, остана наследник на част от наследството на тази организация. Оттогава насам това е неговата роля в българския политически живот - един от основните фактори на корумпирането на българската политическа система. Неслучайно казах преди време, че Доган е проклятието на България. Повтарям го и сега.

Иван Костов, www.offnews.bg*, 06 септември 2014 г.*

Stoycho Stoychev.indd 15 12/7/2017 1:10:09 PM

Самата система, Костов описва в интервюто като „неработеща и нереформирана, без доверието на хората съдебна власт, която е играчка в ръцете на политиците. При неработеща съдебна система, остават политиците, които със своята дейност създават и подпомагат монополите, олигарсите и организираната престъпност. И тези политици, и тази съдебна власт си имат лица, които за всички са ясни“, реферирайки предходно свое интервю за Нова телевизия: „Какво се получава, ако махнем лицата? Ако премахнем Цветан Василев и Делян Пеевски, какво остава зад тях, защото Пеевски е само маша в ръцете на Доган“.

Цветан ли? Къде ще скача срещу Делян, бе? Той има 150 завода, ще ти стовари цялата държава отгоре. Събират се (с Доган бел. а.), решават го и те приключват за 24 часа…

Интервю на автора
с подсъдим за участие в ОПГ

Сливането на политическата и съдебната система с клиентелните мрежи и организираната престъпност е крайният ефект от завладяването на държавата, а привидната борба с корупцията е от една страна бутафория за пред ЕС и САЩ, а от друга – инструмент за разчистване на сметки между конкурентни мрежи и врагове на системата.

На 4 юли 2016 г. Центърът за изследване на демокрацията организира обществено-политически форум за противодействие на корупцията, на който представя техен доклад озаглавен „Завладяване на държавата. Противодействие на административната и политическата корупция“. Сред участниците във форума са президентът Росен Плевнелиев, вицепремиерът и министър на вътрешните работи Румяна Бъчварова, вицепремиерът и министър на образованието и науката Меглена Кунева, председателят на върховния касационен съд Лозан Панов, министърът на правосъдието Екатерина Захариева и др. високопоставени лица. Според ин-

Stoycho Stoychev.indd 16 12/7/2017 1:10:09 PM

формацията, оповестена от ЦИД след срещата, участниците съвместно стигат до извода, че:

> *Липсата на устойчиви антикорупционни решения е показателна за наличието на далеч по-съществен проблем – многобройните корупционни отношения и зависимости, в които са въвлечени висши държавни служители и политици на управленско ниво, придобили общественост като завладяване на държавата. Това води до формиране на области със системни проблеми като: злоупотреби с обществени поръчки, механизми на скритата икономика, ДДС и други данъчни измами, блокиране на правоприлагащите институции и на различни институции от контролната система, завладяване на медиите.*
>
> *Център за изследване на демокрацията,*
> www.csd.bg*, 04 юли 2016 г.*

Фактът, че докладът не предизвиква съпротива, а напротив – съгласие, на такова високо държавно ниво е показателен. Ръководството на формалните политически институции признава, че тя е завладяна, което повдига въпроса за неговата роля в този процес. Дали това ръководство е безсилно да се справи с проблема или пък е част от него можем само да предполагаме, но и в двата случая тезата за завладяната държава остава валидна. Например, в доклада, експертите на ЦИД посочват, че в България имаме работа с широкоразпространена административна корупция, свързана с корупция на най-високо политическо ниво и „корупционни сделки, в които участват представители на ръководството на публични институции и политици на изборни длъжности“ (ЦИД 2016: 33). Резултатът според авторите на доклада е, че се развива система на „завладяната държава“, в която влиятелни фигури влияят върху държавната политика чрез сложни корупционни схеми за да обслужват своите частни интереси в ущърб на публичния интерес.

Stoycho Stoychev.indd 17 12/7/2017 1:10:09 PM

Друг аспект на завладяната държава е инструментализирането на публичните институции за извършване на криминални престъпления. „В някои публични институции служители се държат като членове на организирана престъпна група, чиято цел е събиране на корупционна „рента“… Особено важно се счита завладяването на Министерството на вътрешните работи – както на централно, така и на регионално ниво, Агенцията „Митници” и други подобни институции“ (ЦИД 2016: 36). Резултатът е „приватизация на управленската сфера на политическо равнище. С течение на годините всичките управленски нива в България бяха завладявани от частни интереси, което доведе до ниска ефективност, слаба ефикасност и намаляване размера на публичните ресурси на изпълнителната власт. Дейността на повечето правоприлагащи и контролни институции е блокирана или затруднена от една страна от опитите за извоюване на нелегитимни привилегии, а от друга страна от частни интереси, които на практика контролират политиките на държавните институции“ (ЦИД 2016: 36). Най-бруталните форми на това инструментализиране са кражбите на цели бизнеси с помощта на институциите и органите на съдебната система. Емблематично в това отношение е интервюто с бившия френски посланик Ксавие Лапер дьо Кабан в предаването „Тази сутрин“ по bTV от 5 декември 2014 г. в което той говори за „гнили ябълки“ в съдебната система, по повод опитът за кражба на клон на френското дружество Белведере в България чрез съда. В свое участие по Нова телевизия от 15 октомври 2017 г. Иван Костов заявява, че най-тежкият проблем в момента у нас е „нападението върху собствеността, заграбването на собственост… това е елиминиране на стария собственик и отнемане от него на неговите активи в полза на друго лице. В България става с помощта на прокуратурата, държавната машина”.

Разбира се, България не е изолиран случай. Клиентелни мрежи, кланове и олигарси, превземат държавни институ-

Stoycho Stoychev.indd 18 12/7/2017 1:10:09 PM

ции, за да реализират своите частни интереси, не само на Балканите и в Черноморския регион, но и отвъд него. „Има проявления в много страни извън ОИСР, при които управляващите елити злоупотребяват, заобикалят, игнорират или дори изграждат официалните институции за собствените си нужди, за да се натрупат власт и все по-голямо богатство“ (Leitner and Meissner 2017).

В сравнителна перспектива можем да откроим два идеални типа клиентелистки общества, които са развили напреднали форми на завладяна държава. При първия тип имаме доминираща държава и конфликт държава-индивид. В този случай институциите упражняват регулативен произвол, а лицата, заемащи ръководни държавни постове са силните играчи в системата. Клиентелните отношения тук имат формата на традиционно подкупничество и шуробаджанащина. Типичен пример в това отношение е Република Турция, в която административния произвол на държавата излезе извън рамки и стана особено натрапчив след събитията от 15 юли 2016 г.

Втория тип се характеризира с липсваща държава. Създава се институционален вакуум, запълнен от непублични (корупционни) регулации. Институциите бездействат, освен, когато се използват за разпределение на ресурси или разчистване на частни сметки между противостоящи си клиентелни мрежи (олигархични кръгове). Тези мрежи, включващи престъпници, бизнесмени, политици, полицаи, съдии, прокурори, публични личности и религиозни лица създават паралелен регулаторен ред. Центърът на властта при този тип държава е извън институциите. Неформалното взема връх над публичното на всички нива и в частния живот на хората. Този непубличен регулаторен ред размива управленската отговорност чрез процеса на институционално роене. Създаването на нови и нови институции позволява прехвърлянето на очаквания и отговорност към нови и нови структу-

Stoycho Stoychev.indd 19 12/7/2017 1:10:09 PM

ри. Затова институционалното роене е непрекъснат процес в завладяната държава.

България е пример за втория тип държава. Устойчивостта на клиентелистката структура се гарантира от умишлено поддържана социална маргинализация на големи групи от населението; установяването на дълбоки икономически зависимости от преразпределителните механизми на държавата и параикономическите елити; и поданическата политическа култура по дефиницията на Алмънд и Верба (Almond and Verba 1963). Общественото мнение е подменено с параван от контролирани медии. Този параван се използва за изолиране и маргинализиране на малкото активни граждански ядра, също изградени на мрежов принцип, чиято цел е да отвоюват държавата обратно за гражданите, което ги превръща в най-голямата заплаха за завладяната държава. Наличието на жизнеспособно гражданско общество разчупва веригите на клиентелните отношения. Затова клиентелните мрежи мобилизират целия си ресурс да предотвратят неговото създаване, укрепване и развитие. Липсата на адекватно гражданско общество обуславя пълното недоверие на населението в публичните институции, защото реално обществените отношения се регулират от непублични институции, а гражданството се свежда единствено до формална правна норма.

Парадоксално, изключителната либерализация на свободата на движение в последните десет години изправя граждански активните индивиди два избора: да останат в ирационалната ригидна система и да се адаптират пред невъзможността да я реформират, или да емигрират в държави с модернизирани общества където, по техните разбирания, биха живели нормално. В такава сродна среда, особено ако тя е относително гостоприемна, те лесно се интегрират, преместват семействата си и единствената им връзка с родината остават родителите, които подпомагат финансово. Когато

Stoycho Stoychev.indd 20 12/7/2017 1:10:09 PM

тези родители си отидат, връзката с България остава много слаба и единствено на сантиментално ниво. Същевременно, представители на домодерните общности, носители на традиционната политическа култура, също използват свободата на движение, за да работят в западните капиталистически общества, но връзката с общността в България остава много силна. Техните семейства продължават да живеят в родните им локации (села, махали и квартали), а парите, спечелени зад граница се изпращат в почти пълен обем и се инвестират в жилища и подобрени условия на живот, които обаче не водят до модернизация, а до ускорено физическо възпроизводство на традиционните, в социологическия смисъл, общности. Демографският ефект, за българското общество като цяло, е промяна в неговия етно-културен характер, която ще се ускорява във времето при запазване целостта на клиентелистката система на завладяната държава.

Поради ограничаващите външни фактори обаче (членството в ЕС и НАТО), това завладяване не може да придобие крайните си форми, познати в Латинска Америка (Garay-Salamanca and Salsedo-Albaran 2010). Необходимо е да се играе демократичната игра формално, за да се осигури достъп до по-голям ресурс за разпределение – плащанията от ЕС, но най-вече да се осигури възможност на противниците на модела да напуснат страната, вместо да останат и да се опитват да я реформират. Формализирането на демократичните процедури инструментализира изборите като механизъм за завладяването на държавата. Прикрито, а понякога и публично, на включените в мрежата се поставят конкретни цели за набавяне на гласове. Води се отчетност, кой колко трябва да осигури и се контролира изпълнението.

На 24 юни 2009 г. в Шумен, Ахмед Доган показва нагледно това целеполагане: „сега ДПС ще има сигурно 500 хил. избиратели, но ще дойде време, когато ДПС ще има гарантирано пакет от избиратели в най-лошия случай 1 милион“. Шу-

Stoycho Stoychev.indd 21 12/7/2017 1:10:09 PM

менската областна организация е заставена да осигури над 6 хил. гласа в града и над 30 хил. гласа в областта, което по думите на Доган е тест:

> *Това е тест за вас. Направете го като жест към мен и бъдете убедени, че аз ще ви го върна. И този жест няма да е само любовта ми – в нашите общини кипи много сериозна дейност с еврофондовете, с извънбюджетни средства, насочваме и частен бизнес.*
>
> *Ахмед Доган, среща с избиратели в Шумен, 18 юни 2009 г.*

Неполитическите по своя характер клиентелни мрежи използват купуването на гласове и контролирането на вота, като инструмент за завладяване на позиции в местната власт, но и изобщо във властта, като цяло. Набирането и осигуряването на необходимия брой гласове за овладяване на местната власт налага участието на силови структури и групировки на организираната престъпност. Черният пазар на гласове или спекулата с гласове традиционно са територия на организираната престъпност и криминалния контингент (Цонева et al. 2011). Мрежите за разпространение на наркотици, изнудване, рекет, незаконен хазарт, проституция започват да се използват активно за дистрибуция на пари за купуване на гласове и силово контролиране на вота и от там за политическо влияние.

Влаганият финансов ресурс също е генериран чрез престъпна дейност, основно от контрабанда, трафик, данъчни престъпления и др. Така „мръсни пари" се използват от организираната престъпност за корумпиране на местните политици чрез осигуряване на гласове или директно проникване на представители на криминалния свят в състава на органите на местно самоуправление. Същевременно, мрежите понякога продават на гласове на трети лица, защото имат плътен и непосредствен контрол над вота на определени групи от избирателите в общините (Цонева et al. 2011).

Stoycho Stoychev.indd 22 12/7/2017 1:10:09 PM

Това е възможно само в условията на фасадна демокрация, където традиционните форми на робство са неприложими, но съществуващите клиентелистки отношения позволяват стриктен контрол върху големи групи, изтикани в социални периферии и държани в зависимост с цел умишлената им маргинализация, защото по този начин се осигуряват необходимите гласове за запазване на властта.

Теренните ни проучвания от последните три години показват, че директно купените и контролираните гласове са между 180 хил. и 240 хил. (Таблица 1). Този брой може да се умножи по две, защото уговорката почти винаги включва ангажирането на поне още един човек от домакинството. Като се прибавят и легално платените, клиентелни членове на комисии и застъпници в приблизително 12 хил. секции (съответно около 85 хил. 700 хил.) , то броят на контролираните гласове може да нарасне до над 1 мл. което вече съставлява около една трета от нормално подаваните гласове на избори.

Таблица 1. Относителен дял на контролираното гласоподаване и цени по емпирични данни.

	Местни 2015	Президентски 2016	Парламентарни 2017
Контролиран вот (дял)	8%	5,7%	4,9%
Доверителен интервал	6,4%-9,5%	4,1%-7,3%	3,6%-6,2%
Приблизителен брой	240 000	225 000	180 500
Най-често предлагана сума лв.	30	50	40
Средна цена на глас лв.	41	37	35
Медиана лв.	35	30	40

Източник: емпирични изследвания на автора.

Ако приемем, че средната цена на глас е около 40 лв. и прибавим транзакционните и организационни разходи на организаторите, то купуването на тези гласове би струвало общо около 100 млн. лв. срещу които се печелят мнозинства в парламента и общинските съвети, контролиращи бюджети

Stoycho Stoychev.indd 23 12/7/2017 1:10:09 PM

за милиарди всяка година. Така контролираното гласоподаване и купуването на гласове се превръщат в бързо възвръщаема инвестиция с огромна норма на печалба за организираните престъпни мрежи.

Настоящото изследване обобщава резултатите от четири годишна емпирична работа върху контролирания вот и купуването на гласове като инструмент за завладяване на държавата от конкурентни клиентелни/криминални мрежи. Първата глава разглежда теоретичните аспекти на завладяването на държавата, като се стреми да синтезира обяснителния потенциал на няколко идейни течения. Втората глава разглежда типологичния пример на Северозападна България. В третата с качествени и количествени инструменти са анализирани измеренията и динамиката на контролираното гласоподаване. Четвъртата глава обобщава наблюдаваните институционални, нормативни и организационни опити да се противодейства на завладяването на държавата и очертава пътя напред.

Stoycho Stoychev.indd 24 12/7/2017 1:10:09 PM

Глава I. Теоретични и понятийни проблеми на *завладяването на държавата*

Теоретични подходи към завладяването на държавата

Добиването на ясна представа за реалното състояние на съвременното българско общество е невъзможно без да си даваме сметка за неформалните модели на поведение и норми, които регулират обществените отношения в условията на държава, завладяна от организирани клиентелни мрежи. В тези условия, „управлението се случва някъде между полюсите на формалното и неформалното“ (Hayoz 2013: 52), а анализът „изисква концентрация на вниманието както върху формалните, така и върху неформалните регулации. Внимателното фокусиране върху неформалните институции е критично за разбирането на стимулите, които провокират и ограничават политическото поведение. Политическите актьори реагират на амалгама от формални и неформални стимули, а в някои отношения, неформалните стимули надцакват формалните“ (Helmke and Levitsky 2004: 726).

Неформални институции

В посткомунистическото пространство, неформалните мрежи, установени през социалистическия режим оказват съдбовно влияние върху създаването и развитието на новите демократични институции (Stark 1996: 995). Неформалните групи и мрежи на социалистическия режим запълват институционалния вакуум на прехода (Burawoy et al. 2000; Wedel 2006), а в условията на размити институционални и регулаторни рамки, отделните индивиди започват да разчитат основно на неформалните институции, което прави централни моделите на клиентелизъм при формирането на новите

Stoycho Stoychev.indd 25 12/7/2017 1:10:09 PM

политически институции (Grødeland and Aasland 2007: 218) и връзаната с това корупция (Karklins 2005; Kotkin and Sajo 2002; Miller et al. 1998).

В това пространство, неформалните практики са не просто широко разпространени и вкоренени на институционално ниво, но съставляват основна част от ежедневния живот на обикновените хора (Aliyev 2015). Изследвания на различни национални случаи в региона показват, че в последните десетилетия важността на неформалните отношения не намалява (Aliyev 2015; Ledeneva 1998; Butler 1995; Begg and Pickles 1998) и е отчетливо по-голяма в сравнение с либералните демокрации и старите социалистически общества (Rose 1997; Grødeland and Aasland 2007).

Ригидността на неформалните отношения и отхвърлянето на демократичните институции като обществени регулатори се обуславя от поддържането на статуквото от влиятелни центрове на влияние и мощни инерционни процеси, основани на частни интереси взаимосвързани институционални структури (Nee and Cao 1999). По тази причина трансформациите в различните държави от постсъветското пространство имат различен ход (Stark 1992; Ghezzi and Mingione 2007), което се потвърждава от изследванията на комунистическите режими, които отхвърлят идеята за тяхното институционално сходство (Kopecky and Spirova 2011). Така по пътя към една привидно обща цел, различните държави от Централна и Източна Европа изграждат нови институции с различна степен на формалност (Chavance 2008). В някои страни тя е по-голяма, я в други точно обратното. Новите институции се формират под влиянието на специфичния контекст във всяка страна, институционалното наследство от предходния режим и външно влияние, основно от ЕС и САЩ. Този процес навсякъде е проблематичен и определя трудното утвърждаване на новите институции и новия регулаторен ред (Chavance 2008).

Stoycho Stoychev.indd 26 12/7/2017 1:10:09 PM

Идеята за неформалността на управлението не е никак нова. Още Вебер прави паралел между правно-рационалното и патримониалното управление (Weber 1922). При обяснението на различните форми на развитие в капиталистическите общества, Вебер разграничава развитието, управлявано от рационалното планиране и пазарните калкулации за максимизиране на печалбата и обществено развитие с ориенталски и домодерен привкус, при което печалбата се генерира с нерационални средства като монопол, финансови спекулации и корупция. Първият вид се определя като рационален, а вторият като политически капитализъм. В обществата, развили втория тип, не пазарният механизъм, а привилегиите определят икономическия успех. В тази система политическите и икономически елити влизат в сътрудничество за да максимизират частните си печалби. Икономическите елити влияят на правителствените политики, моделират разходната и приходната част на бюджета по начин, гарантиращ им доминантна позиция в икономиката. В замяна, икономическите елити мобилизират електорална подкрепа за политическия елит, гарантирайки му политическата власт (Holcombe 2015: 41).

Сходна класификация предлага и нашумялата книга "Why Nations Fail?" на Аджемоглу и Робинсън. Те извеждат два класа политически институции – включващи и изключващи. Включващите институции позволяват постигането на просперитет, икономическо развитие и политическа стабилност. Изключващите институции се създават и моделират за да гарантират интересите на политическите елити за сметка на икономическото и институционално развитие (Acemoglu and Robinson 2012). Тази амалгама от политически и икономически елити се самоизолира и увеличава ригидността на системата (Polanyi 2001; Maucourant and Plociniczak 2013).

Неформалността като културна норма за изграждане на нови институции, разбира се, не се свежда само до елити-

Stoycho Stoychev.indd 27 12/7/2017 1:10:09 PM

те. Тя е норма и на междуличностни отношения на по-ниски нива, чиито генезис се корени в институционалното и културно наследство на дадено общество (Granovetter 1973; Nee and Ingram 1998). Това наследство включва формалните и неформални социални ограничения, вградени в институциите, а нормите и регулациите въплъщават интересите и предпочитанията на членовете на затворени групи и мрежи (Nee 2003). Въпреки че както формалните, така и неформалните норми регулират обществените отношения чрез поставяне на ограничения или предоставяне на стимули, първите са експлицитни и предполагат формални механизми за правоприлагане. Тези механизми са до толкова успешни, доколкото формалните норми отговарят на предпочитанията и интересите на агентите в различни подгрупи (Nee and Ingram 1998). В тези ситуации формалните и неформални норми се допълват, но когато формалните са наложени отвън, тяхната функция се свежда до формално постигане на легитимност, докато реалната регулация на обществените отношения се осъществява неформално, на базата на неписани норми (Nee et al. 2004), които са по-скоро устойчиви във времето и трудно се изменят (Lauth 2000).

Съществува обаче разграничение между неформалните институции от една страна и слабите институции от друга. Много от формалните институции могат да бъдат слаби и неефективни защото техните правила не се спазват и прилагат. Делегитимацията на формалните правила може да доведе до създаването на неформални институции като клиентелизма например, но може и да доведе до неинституционално поведение на държавното управление и управленски произвол, каквото разграничение вече направихме във въведението. Същевременно неформалните институции са нещо различно от неформалното поведение в степента, до която предполагат установени, макар и неформални модели на поведение, чието неспазване поражда санкция. По същия

Stoycho Stoychev.indd 28 12/7/2017 1:10:09 PM

начин трябва да се прави разграничение между неформалните институции и неформалните организации (Helmke and Levitsky 2004; Helmke and Levitsky 2006). „Неформалните институции са до голяма степен самоналагащи чрез механизми на принуда, като отношенията патрон-клиент или клановите мрежи…“ (De Soysa and Jutting 2007).

В българската научна традиция, *преходът* заема централно място при типологизирането на модерната държавност (Митев 1993; Митев 1994; Митев 1997а; Райчев и Стойчев 2004; Чалъков et al. 2008; Калинова и Баева 2006; Минчев 1996; Венедиков 2000; Манов 2001; Градинаров 2005; Тодоров 2005; Коларова 1994; Коларова 1996; Томов 2005; Томов 2009; Дайнов 2000; Велчева 2009). Преходът и неговата динамика имат решаващи последици за трансформиращата се политическа система Томов 2011). В неговото начало, дефицитът на демократична политическа култура (Митев 1997б; Митев 1998) обуславя демократичния дефицит в политическия процес, който засяга механизмите на подбор на представителния елит и дава отражение върху неговата трансформация и бъдещо развитие (Митев 1993).

Неформалните институции на прехода предопределят възникването и функционирането на новия елит като амалгама от комунистическата номенклатура и нови елементи (Райчев и Стойчев 2004), репродукцията на други негови части и общото им вплитане в неформални мрежи от разностранни политически, икономически и културни интереси и обвързаности. Преходът е време, в което низ от паралелно протичащи взаимосвързани процеси се преплитат в критични точки, които оказват влияние както върху развитието на цялото общество, така и върху новите институции (Канев 1996; Пиргова 1998; Пиргова 2002), елитите и лидерството (Пачкова 2003; Маринов 2004; Узунов 2007). Сложността на прехода се допълва от сблъсъка на обществото и неговите елити с необходимостта от реформи и преустройство, след-

Stoycho Stoychev.indd 29 12/7/2017 1:10:09 PM

ващи от геополитическия и цивилизационен избор за евроатлантическа интеграция, което се оказва сложно предизвикателство, предвид съществуващите и наслоени с времето системни проблеми от културно-политическо и икономическо естество (Митев 2004; Димитров 2008; Кабакчиева 2000; Тачева 2008).

Клиентелизъм

Най-типичната неформална институция е клиентелизмът. Макар често да се поставя знак за равенство между клиентелизма и патронажа (Kitschelt and Wilkinson 2007), може да се спори, че патронажът е само една от формите на клиентелизъм, който е доста по-широкообхватно понятие (Hicken 2011; Robinson and Verdier 2013). Клиентелните мрежи имат пирамидална структура, като клиентите на едно йерархично ниво са брокери (патрони) на по-долното, със свои собствени клиентелни мрежи. Най-ниското ниво в йерархията – гласоподавателите са организирани от брокерите, а патроните стоят на върха на пирамидата (Kitschelt and Wilkinson 2007; Muno 2010). Клиентелните мрежи разпределят ресурси към клиентите и мобилизират политическа подкрепа и лоялност към патроните. Разпределението на ресурси е неравномерно защото е съобразено с неравномерното разпределение на властта в мрежата (Kopecky and Scherlis 2008; Kitschelt 2000, Ledeneva 2013; Bratton and van de Walle 1997; von Soest et al. 2011), а изпълнението на задълженията се гарантира чрез механизми за проверка и контрол (Kitschelt and Wilkinson 2007). Тези отношения са скрити и непублични и процъфтяват в условията на многопартийност и слабо икономическо развитие с големи социални неравенства (Robertson and Verdier 2013).

Партийният клиентелизъм е частен случай на клиентелните отношения, при който партиите разполагат с инструменти за назначения на държавни длъжности, в частния бизнес,

Stoycho Stoychev.indd 30 12/7/2017 1:10:09 PM

сивата и черната икономика (Kopecky and Scherlis 2008; van Biezen 2007; Hopkin 2004; Hopkin 2006). Колкото по-силна е партийната конкуренция, толкова по-големи са стимулите за партиите да изграждат и интензифицират клиентелни мрежи. По тази причина тези мрежи, имащи за цел да завладеят държавните институции, са конкурентни по своя характер. Колкото по-олигополизирана е политическата система, толкова по-силна е конкуренцията, защото „политическите алтернативи са маргинализирани, а разпределението на публичните ресурси е напълно контролирано. В този контекст, е ключово да се идентифицират подвижните избиратели, като резултатът от техния вот е доста сигурен“, а „в условията на демократично противопоставяне, етнокултурният плурализъм може да представлява важен катализатор за интензификация на клиентелизма, доколкото надпреварата между партиите е обикновено в линия с етническите разделения.“ (Kitschelt and Wilkinson 2007). В етнически нехомогенните посткомунистически общества, рискът от развитие на клиентелни отношения и мрежи е особено висок (Protsyk and Wilson 2003; Roper 2002). Политическите партии в тези общества разпределят между своите клиентели „работни места в държавната администрация, работни места в държавни предприятия, договори за доставки и лицензи, субсидии и грантове (включително данъчни облекчения), обществени поръчки за строителство“ (Muller 2000:141).

Социална маргинализация

Клиентелистката система се поддържа от съществуващата социална маргинализация и умишленото създаване на периферии. Маргинализацията е релационно изявление. Категория X не може да бъде маргинализирана в и от себе си. Тя винаги трябва да бъде маргинализирана по отношение на някоя друга категория, Y. Така концептуализацията на понятието изисква изрично извеждане на X и Y, въпреки че в мно-

Stoycho Stoychev.indd 31 12/7/2017 1:10:09 PM

го случаи Y се мисли имплицитно като „останалата част от обществото", или „останалата част от икономиката" (Kanbur 2007).

Бедността, безработицата и дискриминацията носят със себе си риска от социално-икономическо и политическо изключване, което има неблагоприятни последици както на индивидуално, така и на общностно ниво. Маргинализацията е сложна многопластова концепция, която обединява различни ефекти като липса на развитие и ресурси, социална дистанция и изолация, клиентелни връзки, потисничество, културна дезинтеграция и отчуждение от публичните регулации. Тя може да се определи като субкултура на бедността (Bernt and Colini 2013) и се случва обикновено на личностно, общностно или класово равнище, но може да обхваща и цели общества.

На личностно ниво, маргинализацията е динамично явление, свързано със социалния статус. Лица или групи могат да се радват на високо обществено положение, но след настъпването на социална промяна да загубят този статут и да се маргинализират. В определени етапи от жизнения цикъл рискът от маргинализация се увеличава или намалява. Преди достигането на активна възраст и след излизането от нея (деца, младежи и пенсионери), маргиналният статус на индивидите е много по-висок, отколкото в активна възраст.

На общностно ниво маргинализацията е много по-устойчива. За ромите в Европа, коренните населения на Австралия, Северна и Южна Америка, африканските и карибските имигрантски общности в Европа и САЩ, тази маргинализация е определяща за цял живот. Маргинализираните индивиди и общности са слабо икономически активни. Източниците им на доходи за оцеляване са основно социални помощи, пенсии, случайна, нископлатена заетост, просия или дребни кражби. Бедността, зависимостта, и чувство на срам са ежедневни аспекти на икономическата дезорганизация и

Stoycho Stoychev.indd 32 12/7/2017 1:10:09 PM

социалната маргинализация (Burton and Kagan 2003; Kagan et al. 2004).

Социалното изключване е в основата на процесите, генериращи неравенство (Tilly 2007). То може да се появи в различни пространства: в рамките на държавните институции, на пазара, на общността и семейството. Изключването може да е резултат от властовите отношения, които оформят тези пространства (Gaventa 2006:26). Властовите отношения – принудителни и непринудителни, видими и скрити, договорени и наложени, - могат да доведат до бедност и да спомогнат за поддържането на неравнопоставеността на място (Moncrieffe 2008; Mosse 2007; Mustafa 2006). Важно е да се отбележи, че бедността може да обясни динамиката на изолацията на дъното на социалната йерархия, но не и на нейния връх (Fischer 2008; Fischer 2011).

Британският департамент за международно развитие DFID определя социалното изключване като „процес, чрез който някои групи систематично се намират в неравностойно положение, тъй като са обект на дискриминация въз основа на тяхната етническа принадлежност, раса, религия, сексуална ориентация, каста, произход, пол, възраст, увреждане, ХИВ статус, мигрантски статус или местоживеене. Дискриминацията се проявява в публичните институции като правната система или образователните и здравните системи, както и в социалните институции като домакинството" (DFID 2005). Обратно, социалната интеграция е определена като „процес на насърчаване на ценностите, отношенията и институциите, които дават възможност на всички хора да участват в обществения, икономическия и политическия живот на основата на равноправие, справедливост и достойнство" (UN 2008).

Могат да се изведат два типа нагласи и социални практики, които водят до изключване: мобилизация на институционални пристрастия и социално затваряне. Институционалните пристрастия се изразяват в съществуването на „преобла-

Stoycho Stoychev.indd 33 12/7/2017 1:10:09 PM

даващ набор от ценности, вярвания, ритуали и институционални процедури, които работят системно и последователно в полза на определени лица и групи, за сметка на другите". Социалното затваряне е начинът, по който „социални колективи се стремят да максимизират ползите чрез ограничаване на достъпа до ресурси и възможности за ограничен кръг от избрани". Това включва монополизирането на определени възможности, базирани на групови атрибути, като например раса, език, социален произход и религия (Kabeer 2000: 91-93).

Дори общество с развита пазарна икономика и либерални демократични институции може да генерира социално изключване (Barry 2002). Това е състояние на устойчиви социални отношения и практики, създаващи граница между приобщени и аутсайдери (Silver 1994:544). В същия дух, Естивил развива идеята за „маршрути на изключване", които могат да доведат до състояние на „хронично изключване" когато „бариерите са толкова непреодолими и разстоянието е толкова голямо, както символично, така и реално, между тези вътре и тези отвън, че приобщените вече не виждат аутсайдерите, които губят всякакви възможности и надежди за възможно връщане" (Estivill 2003: 39).

По този начин се създават социални периферии, които за разлика от географските (в смисъл физическа отдалеченост от центъра), са генерирани от социалните отношения и техните пространствени измерения (Kühn and Weck 2013; Kühn 2014). Процесът, известен като *периферизация*, включва икономически (индустриализация, преструктуриране), социални (обедняване, дискриминация, заклеймяване) и политически (изключване от вземането на решения, зависимостта) явления, които създават периферии, характеризиращи се със зависимост, отчуждение, бедност и емиграция (Bernt and Colini 2013). Тези явления са пряка заплаха за човешката сигурност на засегнатите индивиди (Tadjbakhsh and Chenoy 2007; Crocker et al. 2001; Hampson and Daudelin 2002; Alkire 2003).

Stoycho Stoychev.indd 34 12/7/2017 1:10:10 PM

Неопатримониализъм и завладяване на държавата

Патримониализма е друга много важна неформална практика, съществуваща паралелно с клиентелизма. Под патримониализъм, Вебер описва властови отношения, основани не на институции, а на лични връзки между управляващи и управлявани в политиката и администрацията (Weber 1922). В условията на патримониализъм не съществува разграничение между частното и публичното (Erdmann and Engel 2007). Властта се характеризира с персонално, домодерно господство и отсъствие на рационални институции.

Основен проблем на неопатримониализма е, че в съвременния свят трудно можем да открием домодерни форми на управление на национално ниво. По тази причина новият патримониализъм или неопатримониализма (Zolberg 1969; Eisenstadt 1973; von Soest et al. 2011) развива идеята, че патримониалните отношения се смесват и модифицират модерните институционални форми на управление в цялостния контекст на модернизацията (Erdmann 2012b).

Неопатримониализмът е система, в която паралелно съществуват два институционални модела: патримониалистката система на персонализираното управление – клиентелизмът и патронажа; и правно-рационалната система на модерната държавност (Bratton and van de Walle 1997; Erdmann and Engel 2007; Erdmann 2012a). Първият модел прелива във втория, като по този начин модифицира нейната структурна логика. Сливането на неформалното и формалното се институционализира (Erdmann 2012a) по начин, който запазва формалното им разделение. Тези институционални системи претендират, че са модерни. Те изграждат формални институции и регулации, но в действителност частно и публичното се сливат (Erdmann and Engel 2007).

Неопатримониалната държава е хибрид от модерни институционални форми и неформални регулации. Определени лица и групи доминират системата като използват вли-

Stoycho Stoychev.indd 35 12/7/2017 1:10:10 PM

янието си за присвояване и разпределение на публични ресурси (Sindzingre 2010; von Soest et al. 2011). Централно място в тези системи заемат отношенията патрон-клиент и техния ефект върху функционирането на формалните демократични институции (Heinemann-Grüder 2012; Erdmann 2012a; Robinson 2013; Laruelle 2012; Schlumberger 2008; von Soest 2010). Тази държава излиза извън формалните класификации на политическите режими: демокрация, авторитаризъм и тоталитаризъм и техните подтипове (Linz 1975; Merkel 2000 г.). Тя концентрира власт, развива систематичен клиентелизъм и корупция на входа и изхода на управлението (Bratton and van de Walle 1997; von Soest et al. 2011; Nawaz 2008). Отношенията патрон-клиент са преки, йерархични и асиметрични. Взаимно (Heinemann- Grüder 2012).

Завладяването на държавата и „хищничеството“ са определящи елементи на неопатримониализма (Laruelle 2012). Влиятелни фигури завладяват и системно адаптират публичните институции и правно-регулаторния ред, за да реализират своите частни интереси. Политическите и икономическите елити се припокриват. Фирмите, които са политически свързани с правителството получават преференциални условия срещу подкупи и електорална мобилизация по време на избори (Sindzingre 2012). В тези условия, високо печелившите сектори на икономиката се контролират от представители на елита, а чуждестранните инвестиции се възпрепятстват от слабия статут на частната собственост и високите транзакционни (корупционни) разходи (Schlumberger 2008).

Корупцията в този случай може условно да се раздели на два вида: политическа корупция (по високите етажи на властта) и бюрократична корупция (Amundsen 1999; von Soest 2010). Тези две форми на корупция обикновено са свързани и взаимно се усилват, особено в неопатримониалните системи, в които политиката се слива с администрацията и няма разграничение между политическо и административно ръ-

Stoycho Stoychev.indd 36 12/7/2017 1:10:10 PM

ководство. Политическата корупция води до институционален разпад. Тя подменя рационално-правните принципи на модерната държавност, нейните правно-регулативни механизми и правораздаване. Формалните регулации често са в противоречие, а правомощията на институциите не са ясно разграничени, което създава правен хаос и институционална импотентност. Върховенството на закона е бутафорно, а собствеността и спазването на договорите са гарантирани чрез лични връзки, които са недостъпни за аутсайдери (Schlumberger 2008). По тази причина, нивото на предвидимост в неопатримониалните държави е ниско, а рисковете за гражданите и чуждестранните инвеститори, генерирани от общата системна несигурност, са високи (O'Neil 2007; Erdmann and Engel 2007; Erdmann 2012a).

Обикновено в политологичната литература неопатримониализмът се използва като обяснителен модел за обществата в Африка, Близкия изток и Югоизточна Азия (von Soest 2010; Erdmann 2012b), но в последните години все по-често се прилага при анализа на политическите процеси на Балканите и в постсъветското пространство (Bach 2011; Laruelle 2012), като алтернатива на парадигмата за „прехода към демокрация" (Segert 2013; Geiss 2012; Mommsen 2012). Социалистическо институционално наследство, включващо силно йерархизирани и субординирани структури, липса на демократичен контрол, раздута и неефективна бюрокрация е благоприятна среда за развитие на клиентелистки форми на организация (Laruelle 2012; Franke et al. 2009). Разпадането на социалистическите институционални системи не води до устойчива смяна на елитите и промяна в моделите на поведение (Robinson 2013). В някои държави, културните традиции отпреди социалистическия режим имат решаваща роля за общественото им развитие, като модернизацията остава ограничена, а традиционните модели на организация се запазват (Grävingholt 2007; Hensell 2009; Schiek and Hensell

Stoycho Stoychev.indd 37 12/7/2017 1:10:10 PM

2012). Политическите елити контролират ключови сектори от икономиката, бизнес елитите са плътно ангажирани в политическия процес (Ledeneva 2011; Schatz 2012), а реформите в рамките на „прехода“ се използват за придобиване на икономически предимства (Robinson 2013).

Сливането на икономическите и политическите елити в силни неформални мрежи има системен характер (Ledeneva 2013) и води до появата на мрежови държави (Kononenko and Moshes 2011). Системният клиентелизъм (Franke et al. 2011) в някои страни и общности има кланова структура (Laruelle 2012; Schatz 2012), която постепенно ерозира роднинските връзки и ги трансформира в клиентелни мрежи (Geiss 2012). Корупцията е разпространена на всички бюрократични нива и в цялата политическа система (Hanson 2011; Krystanovskaya and White 2011; Fisun 2003). Това прави възможна намесата на правителството в бизнес операциите, което по дефиниция съставлява политически риск (Agarwal and Feils 2007). Тази намеса може да се изразява в експроприация и политически конфликти, които да доведат до материални загуби за корпоративните инвеститори (Leitner et al. 2014; Robock 1971; Howell and Chaddick 1994; Zhao et al. 2003).

Политически рискове

Политическият риск се появява, когато външен инвеститор, идващ от модернизирана държава, в която ръководещ е рационалният принцип за върховенство на правото при регулирането на икономическите отношения (Gosalbo-Bono 2010; Jung 1995) попадне в домодерно политическо формирование с клиентелна структура. Политическият риск означава, че бюрократичният ред е непредвидим, липсва отчетност и прозрачност на регулациите, а стопанството се ръководи от непазарни механизми, изключващи свободната конкуренция. Институционалната неопределеност, правната несигурност и административния произвол са основни характе-

Stoycho Stoychev.indd 38 12/7/2017 1:10:10 PM

ристики на неопатримониалните държави, които определят подкупа като единствено средство за получаване на достъп до публични услуги от външни на системата лица, основно чуждестранни инвеститори, но често и местни резиденти (Robinson 2013; O'Neil 2007; Erdmann 2012). Паралелно с това съществува системно облагодетелстване на обръчите от фирми, включени в клиентелните престъпни мрежи, захванали държавните институции. По този начин парите, вложени в завладяването на държавата, водят до получаването на още по-големи суми и цикълът се затваря. В такива системи, единственият шанс за рентабилна икономическа активност е външните на мрежата агенти да станат част от нея. По тази причина, международните корпорации имат своя немалък принос за укрепването на неопатримониалните общества в завладените държави.

Справянето с политическия риск означава справяне с променливи, които са трудно измерими, тъй като те са повлияни от икономически и политически промени на глобално ниво (Minor 2001). От една страна, глобализацията и интеграционните процеси правят страните зависими от международните финансови пазари, а от друга, глобалната геополитическа структура, продукт от края на Студената война и последващия „сблъсък на цивилизациите" увеличава нестабилността в много региони света, като предизвиква нови етнически и религиозни конфликти.

В съвременната литература съществува консенсус при определянето на политическия риск като целостта от решения, условия или събития от политическо естество, способни да доведат до директна или косвена финансова загуба или физически щети за инвестиционен проект. Кражбата на фирми, експроприацията и политическото насилие са основните генератори на риска (Ferrari and Rolfini 2008), но в рамките на континуума между върховенството на закона и корупцията, нивата на политическият риск се различават значително

Stoycho Stoychev.indd 39 12/7/2017 1:10:10 PM

(Stoychev 2013). Специфичните за дадена страна макрополитически рискове, и произхождат от не само от действията, но и от структурата на държавата. Двете основни категории политически риск на ниво държава са трансферния риск и културно-институционалния риск. Трансферният риск е до голяма степен нормативен и финансов, а културните и институционални рискове произтичат от структурата на обществото, политическата култура, статута на собствеността, непотизма и корупцията (Moffett et al. 2005).

Корупция

Различните проявления на корупционния риск пряко влияят върху социалноикономическото и политическо развитие, институциите и регулациите на публичния сектор (Andvig et al. 2000; de Doelder 2014; Gerring and Thacker 2004; Disch et al. 2009; Torsello 2011; Sissener 2001). Липсва публичен контрол върху ключови политики като фискалната и социалната (Goodnow 1900:258), като крайният ефект за обикновените хора е влошено качество на живот (Schwenke 2000). Най-съществената политическа цена на корупцията е разяждането на обществения дух и на ангажимента да се служи на общественото благо (Карклинс 2005:125). Корупцията и клиентелизмът подкопават доверието на голяма част от гражданите в институциите на демократичната държава, основани на върховенството на правото (Sajo 2002). Системният им характер води до завладяване на държавата и неопатримониализъм, основан на неформални практики и лични отношения, и много слабо разграничение между публично и частно (Andvig et al. 2000; Disch et al. 2009).

Класическата литература върху корупцията приема, че причините за нея се коренят в неефективния и слаб институционален апарат, липсата на подходящи стратегии и структури, „лошо изработени закони“, лошо управление (Huntington 1968; Klitgaard 1995; Gerring and Thacker 2004; Kaminski and

Stoycho Stoychev.indd 40 12/7/2017 1:10:10 PM

Kaminski 2001; Dadalauri 2007, Найденов 2011). За Хънтингтън (1968) корупцията се поражда в самия процес на модернизация, който включва промяна в основните ценности на обществото. По-конкретно това означава, постепенното приемане на универсалистки норми, появата на лоялност и идентификации на лица и групи с националната държава, както и разпространението на схващането, че гражданите имат равни права и задължения спрямо държавата. Тези норми обикновено се привнасят и се превръщат в критерии за оценка на съществуващите обществени отношения. Приемливи и легитимни модели на поведение според традиционните норми, стават неприемливи и корумпирани от моралната гледна точка на модернизацията. Така корупцията в модернизиращите се общества е не толкова резултат от отклонение на поведението от приетите норми, а отклонение на формалните норми от установените модели на поведение.

Въвеждането на нови стандарти за дължимо поведение води до определянето на някои традиционни поведенчески модели като корупционни (Huntington 1968). Например непотизмът, разбиран като сливане на публичната длъжност с частния интерес на заемащото я лице, от основен организационен принцип се превръща в корупционна норма. Паралелът между публично и частно е централен за модернизационната теория. В нейната обяснителна рамка, политиката може да бъде само публична (Найденов 2008) и следователно часният интерес няма място в нея. Модернизацията обаче включва усложняване и технократизация на управлението, което разширява полето на правителствена регулация, което от своя страна създава по-голям потенциал за корупция (Huntington 1968). Степента, в която той се реализира, зависи до голяма степен от легитимността на правните норми и възможностите за безнаказани правонарушения. В общество, обхванато широко от корупция, прокарването на специално антикорупционно законодателство и създаването на антико-

Stoycho Stoychev.indd 41 12/7/2017 1:10:10 PM

рупционни институции служи само за умножаване на възможностите за корупция (Huntington 1968).

Структурният подход към политическата корупция поставя особен акцент върху характера на държавното развитие. Административната организация и ефективност са ключови променливи, наред с начина, по който се институционализира политическият ред. Ако процесите на социално и административно взаимодействие са ясно отделени от тези на политиката и икономиката, политизирането на бюрократичните структури става по-трудно (Стоянов и Герганов 2017).

Политическата корупция монополизира властта, и я използва за гарантиране на статуса и благосъстоянието на политическия елит (Heywood 1997; Gerring and Thacker 2004; Johnston 2005), докато „бюрократичната" или „дребна корупция" се проявява при изпълнението на политиките (Leff 1964; Karklins 2002; Rose-Ackerman 2001, Rose-Ackerman 2004). И двата вида генерират поток от ресурси или от обществото към държавата – *екстративна* корупция, или от държавата към обществото – *преразпределителна* корупция (Amundsen 1999; Andvig et al. 2000; Disch 2009). Трансферите са не само в пари или други материални активи, а се извършват в социална среда с редица културни и морални значения. Тази корупция е интегрален елемент на клиентелизма като организация на социалните отношения (Disch 2009; Sajo 2007).

Работната дефиниция за корупция на Световната Банка, използвана от Transparency International и други неправителствени организации, участващи в борбата с корупцията е: „злоупотреба с публична власт за лични облаги" (Huntington 1968, Heidenheimer 1996; Heidenheimer and Johnston 2001; Klitgaard 1997, Amundsen 1999; Rose-Ackerman 2001; Rose-Ackerman 2004; Karklins 2002; Карклинс 2005: 4; Disch et al. 2009). Определението съдържа няколко важни постановки, като най-важната е, че публичната власт, поверена на длъжностните лица, трябва да се използва за благото на обще-

Stoycho Stoychev.indd 42 12/7/2017 1:10:10 PM

ството, а не на самите длъжностни лица. Това определение е неутрално от културна гледна точка и може да се прилага към всякакви обстоятелства и политически системи (Карклинс 2005:4-6).

Други автори описват корупцията като трансакция между актьори от частния и публичния сектор, чрез която колективните блага незаконно се превръщат в подкупи (Heidenheimer 1996; Heidenheimer and Johnston 2001; Nye 1967). Това се допълва от твърдението на Мирдал, че светът на бизнеса е особено активен в насърчаването на корупционни практики сред политици и чиновници (Myrdal 2001). Корупцията е продукт на даване и получаване на предимство в криминален контекст (Findlay 2007). Наборът от корупционни действия включва подкупи, изнудване, търговия с влияние, непотизъм, измама, бързи печалби, присвояване и др. Разбира се корупцията не е изолирана единствено до правителството. Частният сектор в много голяма степен индуцира правителствената корупция (Klitgaard 2008).

След края на колониализма и по-късно, разпада на СССР, интересът към изучаването на корупцията в незападните общества нараства главоломно. Новият контекст поставя на изпитание цитираното определение за корупция, силно повлияно от рационално-правния бюрократичен модел на Вебер (Heidenheimer and Johnston 2001). Повечето социални антрополози смятат това традиционно определение за корупцията като твърде тясно. Съвременният бюрократичен ред в западните общества е резултат от исторически събития, изпълващи и променящи идеята за рационално-правната бюрократична организация (Amundsen 1999; Andvig, et al. 2000; Sissener 2001), а развиващите се страни в голяма степен импонират набора от институции и регулации, които произтичат, от този политически стремеж за реформа (Scott 1969a; Scott 1969b). Механичното транспониране на административната рамка обаче, не гарантира сходни практики

Stoycho Stoychev.indd 43 12/7/2017 1:10:10 PM

в различни контексти (Amundsen 1999; Andvig, et al. 2000; Sissener 2001).

Подобно обяснение дава и Кръстев, изтъквайки, че доминиращият дискурс за борба с корупцията на МВФ и Световната банка е институционален по природа, а това е нормативна претенция и тавтология. В тяхната терминология, борбата с корупцията е сведена до борба за отчетност и прозрачност. Това той определя като нов тип „пуритантство на числата". Корупцията се концептуализира като институционален проблем, а не като културен или дори политически феномен. Тя е конструирана като измеримо явление и съответно е деконтекстуализирана за целите на борбата срещу нея (Krastev 2001).

Глобалния дневен ред на борбата с корупцията се отклонява от локалните разбирания в развиващите се и посткомунистическите страни, и въпреки че има за цел да бъде многостранен и адаптивен, предписва едни и същи институционални решения и политики от Нигерия до България. Международната антикорупционна индустрия се фокусира върху институционалната реформа за предотвратяване на бъдещи нарушения, докато обществените настроения се основават на егалитарни норми и желание за възмездие тук и сега. Глобалният дневен ред за борба с корупцията тенденциозно игнорира дълбоко вкоренените традиции на клиентелизъм и непотизъм в незападните общества. Дефинитивното разграничение между публично и частно също е под въпрос, особено в посткомунистическите страни, където границите между законно и незаконно преразпределение на държавната собственост се размиват. Корупцията не може да се интерпретира еднозначно и всеобщо валидно в културен вакуум защото това има обратен ефект поради различните равнища на модернизация (Ivanov 2007; Findlay 2014).

Разглеждането на корупцията като проблем само на развиващите се страни е твърде повърхностно. В действителност, тя се определя от решенията и мотивацията на отделни-

Stoycho Stoychev.indd 44 12/7/2017 1:10:10 PM

те граждани, както и от сложен кръг контекстуални фактори (Fitzsimons 2007). Генерализирането на понятието за корупция и стратегиите за нейното регулиране, приложими в модернизираните общества, в които липсват културни различия, а гражданите са ангажирани с реализацията на политиките, може в действителност да стимулира корупционните отношения в домодерните общности и общества (Findlay 2007).

На много места и в много случаи, корупцията представлява успешен механизъм за адаптация. По-специално, голяма част от това, което се определя като корупция в западния свят, в бившите социалистически страни представлява рационален отговор в конкретна социална среда. Модели на поведение, които изглеждат самоунищожителни за външните наблюдатели, имат екзистенциален смисъл за хората, социализирани в тези общества (Stephan 1999). Неформалното поведение може също да бъде по-дълбоко вкоренено в националните култури, оформени от исторически събития и социални норми, които са сравнително устойчиви във времето, а не просто стратегия за „временно" справяне със специфичните обстоятелства (Grødeland and Aasland 2007).

В постколониалните и посткомунистическите страни отдаването на корупцията единствено на институционални дефицити е крайно ограничено и не обяснява поведенческите модели в общества от най-ниското до най-високото ниво. В тези страни, представителството на интереси е неадекватно, а политическите партии рядко допускат участието на елементи извън конкуриращите се клиентели. Следователно, подкупът се превръща в единствената институция за представителство на артикулирани интереси в политическия процес. Управляващия елит контролира този канал на влияние за да поддържа своята изключителна власт (Leff 1964). Този домодерен модел на регулация в страните с неразвити пазарни отношения, в които икономическото поведение не е водено от рационални изчисления, а от абсолютната зави-

Stoycho Stoychev.indd 45 12/7/2017 1:10:10 PM

симост на обикновените хора от властници, работодатели и лихвари, води до налагането на непотизма като основна социална норма (Myrdal 2001).

Историята на развиващия се свят изобилства от примери на възкачване на авторитарни режими с претенцията за нов морал и изчистване на предходния корумпиран елит. Най-общо казано, масовото подкупничество проправя път за един авторитарен режим, чиито разкрития за корупционните практики в предходното държавно управление и преследването на дискредитирания стар елит, осигурява база за първоначалната му легитимация. В контекста на посткомунистическата трансформация, корупцията делегитимира новите демокрации. Новосъздадените през 90-те години демократични и пазарни институции, включително конкурентните избори, свободата на медиите, независимата съдебна система, и неприкосновеността на частната собственост, са компрометирани от неформални практики като изборни манипулации, черен PR и дезинформация, нерегламентираното влияние върху институциите на съдебна власт, непрозрачната собственост включително на медиите и креативното счетоводството (Ledeneva 1998; Ledeneva 2014).

Парадоксално, повечето хора в посткомунистическите страни яростно заклеймяват корупцията, но самите те нерядко участват в нея на всички нива – от подкупването на пътните полицаи до източването на бюджета и държавните активи (Карклинс 2005: 6; Karklins 2002). Идеята за върховенство на правото е привнесена отвън и поради това е несвойствена и далечна за местните политически култури, в които индивидуалното оцеляване се гарантира чрез взаимни услуги. В този социален контекст, идеята за върховенството на правото е равносилна на безконтролност, бетонира статуквото и блокира реформите, като в резултат допринася за институционализацията и нормализацията на клиентелизма и корупцията (Sajo 1998: 37-46; Sajo 2002:1-2). В екстремните

Stoycho Stoychev.indd 46 12/7/2017 1:10:10 PM

случаи, може да се говори за „култура на корупцията“, вкоренена в посткомунистическите общества. В това отношение дребната корупция е много важна, защото развращава населението и ограничава възможността за реформи. Това е култура на взаимни услуги и доброволно подкупничество, които устройват всички (Miller et al. 2001). Тази култура съдържа корупционни социални норми и очаквания за дължимо поведение, които определят социализацията, която от своя страна възпроизвежда културните модели. Промяната в тези модели е бавен, еволюционен процес (Sandholtz and Taagepera 2005; Smith 2007), затова в сравнение с други региони, тук се наблюдава по-голяма търпимост към дребната битова корупция, за което се намират многобройни оправдания, но основното е, че „системата“ принуждава хората да го правят (Карклинс 2005: 86-87; Miller et al. 2001: 16).

Голяма част от литературата върху корупцията в посткомунистическите страни приписва вината за нея на старите комунистически режими (Mendras 2007; Ledeneva 1998; Stephan 1999; Karklins 2002; Sajo 2003; Grødeland and Aasland 2007; Карклинс 2005; Sandholtz and Taagepera 2005; Dadalauri 2007; Zagainova 2007). В Съветския съюз например, огромният бюрократичен контрол, липсата на частна собственост и хроничният дефицит усилват клиентелизма. Елитът е по дефиниция административен и икономически център на функции, контакти и влияние. Неформалните мрежи включват представители на партията, директори на предприятия и чиновници, а политическата корупция се унаследява на всички равнища на управление след разпадането на режима (Dadalauri 2007). Политическата икономия на посткомунистическата корумпираната държава се характеризира с много голям дял на сивата и черната икономика, а обществените поръчки са основен източник за приходи за фирмите, неспособни да се развиват пазарно в тази среда. Съществуват силни връзки между икономически, политически и съдебни елити на всички нива, го-

Stoycho Stoychev.indd 47 12/7/2017 1:10:10 PM

леми групи от населението са маргинализирани и поставени в икономическа зависимост от държавата и икономическите елити, а престъпни мрежи развиват процъфтяващи криминални пазари и завладяват новите демократични институции. Завладяването на държавата е стратегически избор в условията на правен и регулаторен вакуум и завладяна от монополите икономика (Hellman et al. 2000). В такива случаи криминалните мрежи проникват в държавните институции чрез назначения на ключови фигури, а политическата конкуренция и изборите са компрометирани.

На базата на руския опит, Сатаров и Пархоменко развиват идеята за два вида корупция – *завладяването на държавата* и *завладяването на бизнеса (business capture)* от държавната власт, която се стреми да събира административна рента. Административната корупция има каталитична функция. В началните фази на трансформацията, пленяването на бизнеса се развива по-бързо от пленяването на държавата, защото бизнесмените сами предлагат на политиците прикрито участие в бизнеса си (Сатаров и Пархоменко 2001). Най-ефективни и са фирмите, които получават преференциално отношение по силата на административно участие в собствеността (Zhuravskaya and Yakovlev 2004).

Трудно може да се постави знак за равенство между корупцията и клиентелизма (Singer 2009). Корупцията в Източна Европа е част от развиващите се клиентелистки социални структури, свързани с предишната комунистическа номенклатура, но разгръщането на социалноикономическите трансформации създава нива и форми на държавно-централизиран клиентелизъм, различен от клиентелизма на предходните режими. В сравнителната политология клиентелизмът се разглежда като мрежа от социални връзки, при които личната лоялност към патрона взема надмощие над модерните алтернативи на пазарните отношения, демократичните процедури и професионалните публични администрации. Той има

Stoycho Stoychev.indd 48 12/7/2017 1:10:10 PM

силен обяснителен потенциал за социалните отношения в Латинска Америка и все повече се използва за обясняването на трансформациите в други общества, изпитващи изкривени процеси на модернизация. В посткомунистическите страни, корупцията е станала крайъгълен камък на възникващата клиентелистка социална структура. Този феномен се определя като „клиентелистка корупция“ (Sajo 2002). Това е форма на структурна корупция, различна от изолираните актове на подкупничество. Клиентелистката корупция прониква във всички области на публичния живот и се превръща в интегрална част от патронажната система. Клиентелната мрежа предоставя жизнеспособна социална среда там, където други форми на социална организация не съществуват или са силно недоразвити. Понеже при разпадането на комунистическите режими не съществуват други форми на социална организация, клиентелните мрежи оцеляват и се превръщат в ядро на бъдещите обществени отношения (Sajo 2002: 1-3). В страните, преживяващи икономически кризи в процеса на трансформация, тези отношения преливат в завладяване на държавата (Khan 1998; Treisman 2002). Ефектът се усилва там където голямото раздържавяване на активи в началото на 90-те води до нарастване на социалното неравенство и в съчетание със слаби правни и политически институции ражда олигархията, която завладява държавата (Yakovlev and Zhuravskaya 2004).

Проникването на корупционните практики в различните страни варира в широки граници. Корупцията е обратнопропорционална на равнището на икономическо развитие. Благосъстоятелните общества са по-малко корумпирани от бедните. В някои страни, проявите на корупция са ограничени до дребно подкупничество, а в други тя е голяма и систематично изкривява стимулите, ерозира институциите, преразпределя власт и богатство на в олигархични кръгове (Kaminski and Kaminski 2001; Карклинс 2005:3).

Stoycho Stoychev.indd 49 12/7/2017 1:10:10 PM

В западноевропейските страни ранното институционализиране на политическите партии и партийната система, отделно от административната структура допринася в голяма степен за ниските нива на корупция. В Средиземноморието съществуват партикуларистки и персонализирани социални структури, които действат като регионални брокери за неефективните централизирани държави, изпитващи невъзможност да установят контрол и ред на местно ниво (mafiosi в Италия, caciques в Испания, comatarhis в Гърция). Те посредничат между центъра и периферията въз основа на своите клиентелните мрежи, които служат като важен механизъм на социалния ред. Наличието на силно укрепени клиентелни мрежи допринася за исторически обусловената (path-dependent) невъзможност да се избяга от порочния кръг клиентелизъм-корупция-клиентелизъм (della Porta and Meny 1997) и лоша администрация-корупция-лоша администрация (Heywood 1997).

Организирана престъпност

Поради бързото развитие и променящите се форми на организираната престъпност, липсва общоприета дефиниция за това явление (Dobovšek 1996; Петрунов 2007; Петрунов 2010a; Paoli and Beken 2014; von Lampe 2001). Понятието започва добива популярност през 50-те и 60-те години в САЩ и през 90-те в Европа. По принцип разбирането за организирана престъпност осцилира между две алтернативни понятия. Първото я определя като набор от стабилни организации, сами по себе си незаконни или чиито членове систематично извършват престъпления. Второто я представя като набор от сериозни криминални дейности, предимно извършвани за парична печалба. С други думи, едното определение се фокусира върху агентите, а второто върху дейността (Paoli and Fijnaut 2004; Paoli and Beken 2014).

Stoycho Stoychev.indd 50 12/7/2017 1:10:10 PM

Възприятието, че организираната престъпност и мафията са синоними е опростено и некоректно. Мафията е социалната конструкция, идея, културен артефакт, който се простира отвъд престъпните агенти, дейности и местата на тяхното извършване. Специфични икономически, политически, културни и исторически констелации създават благоприятна среда за развитието на мафията в уникалния южно италиански контекст: Коза ностра в Сицилия, калабрийската Н'дрангета, неаполитанската Камора, и Сакра Корона Унита в Пулия. Мафията е уникална и специална форма на организирана престъпност, но само една от много форми (Finckenauer 2007:16-17; Ваксберг 2009:16).

ФБР дефинира организираната престъпност като „всяка група, която има някаква форма на формализирана структура и чиято основна цел е да се получат пари чрез незаконни дейности. Такива групи запазват положението си чрез използването на насилие или заплаха с насилие, корумпирани държавни служители, подкупи или шантаж и обикновено имат значително влияние върху хората на локало, регионално или национално ниво". Определението на германската криминална служба е „планираното извършване на престъпления, движено от преследването на печалба и власт, които поотделно или като цяло, са от съществено значение и включват повече от две лица, всяко с неговите/нейните специфично възложени роли, които си сътрудничат за продължителен или неопределен период от време: а) чрез използване на търговски или бизнес-структури; б) чрез използване на сила или други средства за сплашване или в) чрез оказване на влияние върху политиката, медиите, публичната администрация, съдебната власт или бизнеса" (Bundeskriminalamt 2003:10). Член 2 на Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност определя „организирана престъпна група" като „структурирана група от три или повече лица, която съществува за определен период от време и

Stoycho Stoychev.indd 51 12/7/2017 1:10:10 PM

действа съгласувано с цел извършване на едно или повече тежки престъпления, предвидени в съответствие с тази конвенция, с цел получаването, пряко или косвено, на финансова или друга материална облага".

Структурираните и йерархизирани организирани престъпни групи от миналото са заменени от нейерархизирани, гъвкави мрежи (Williams 2001), които се самоподдържат устойчиво във времето. За разлика от конвенционалната тежка престъпност, която е спонтанна, организираната е планирана и продължително, многократно осъществявана престъпна дейност (von Lampe 2013), извършвана от криминални мрежи изградени на клиентелен принцип (Abadinsky 2009:16). Те имат собствени политически цели включващи корумпирането и завладяването на институциите, или направо установяване на нов политически ред, когато става дума за терористичните организации, финансиращи се от трафик и контрабанда (Buscaglia et al. 2005; McCarthy 2011).

Организираната престъпност е може би най-интересната форма на криминално поведение (Albanese 2014). Криминалните организации функционират като социални мрежи, а не като организации с уникални характеристики (Duijn et al. 2013). Организираната престъпност е социална система от връзки, свързващи професионални престъпници, политици, правоприлагащи органи, както и различни предприемачи (Block and Chambliss 1981). Тя изгражда уникална субкултура, а членовете й се възприемат като външни на конвенционалното общество и отхвърлят неговите норми. Всяка мрежа се стреми към хегемония над определена територия и/или индустрия. Монополът на организираната престъпност се поддържа с насилие и корупционни отношения, които са кодифицирани в норми на поведение (Abadinsky 2009: 3-4).

Проникването на организираната престъпност и корупцията в публичния сектор се определят преди всичко от равнището на човешко развитие (Buscaglia and van Dijk 2005) и ка-

Stoycho Stoychev.indd 52 12/7/2017 1:10:10 PM

чеството на правоприлагащите институции. Инструменталното насилие, корупцията и прането на пари, се разглеждат като ключови и определящи характеристики на организираната престъпност. Чрез корупцията, организираната престъпност генерира бедност и задълбочава социалноикономическото неравенство, компрометира доверието в публичните институции. Организираните престъпни мрежи влияят на политическите решения, проникват в държавните институции и законния бизнес за да поддържат и разширяват дейността си. Захващането на правоприлагащите институции е необходимо на организираната престъпност с цел оцеляване на организацията, минимизиране на риска от арест, осъждане и подсигуряване на подобаващо отношение при евентуално задържане (Finckenauer 2007:20-23). Тези организирани престъпни мрежи включват политически фигури и административни ръководители, и открито участват в публичния живот (Chêne 2008; Kugler et al. 2005).

Разпадането на комунистическите режими в Източна Европа катализира интензификацията на организираната престъпност в региона. Това се дължи както на структурни, така и на контекстуални фактори. Например, демократизацията съвпада с глобалната експанзия на наркотрафика, в момент на драстична либерализация на граничния контрол, което позволява развитието на нови контрабандни канали и маршрути. Гражданските войни в Югославия и наложеното ембарго провокира възникването на цели криминални икономики, които стимулират развитието на организираната престъпност на балканите.

Ограничаването на държавната деспотична власт и разделението на политиката от икономиката осигурява нови пространства за социална организация и разпределение на ресурсите. Тези развиващи се асиметрии на властта произвеждат престъпност на всички нива. В тези условия, силни неформални мрежи контролират прехода и успяват да се

Stoycho Stoychev.indd 53 12/7/2017 1:10:10 PM

разраснат и закрепят трайно. Част от този процес е развитието на частната охранителна дейност като средство за трупане на значителни печалби за сметка на компрометираната правоохранителна и правоналагаща функция на държавата, която на практика компенсират (Volkov 2014). Тези фирми имат пряк интерес от стимулирането на престъпността, за да поддържат необходимостта от купуване на сигурност, което влошава криминогенната обстановка и задълбочава социалните неравенства. В много страни в региона държавата успява да възвърне контрола върху обществото и икономиката и да овладее престъпността. В някои страни обаче, се наблюдава стабилизация на криминалната икономика и развитие на основните криминални пазари, управлявани от неформални групи и мрежи на организираната престъпност, които имат ключова роля в посткомунистическата трансформация и особено при раздържавяването на собствеността и преструктурирането на икономиката, формирали новите капиталистически отношения (Wedel 2001; Chêne 2008).

Организираната престъпност е безотчетна социална власт, която, интегрирана с политиката, нанася щети на перспективите за демократично развитие. В държави като Сърбия, Босна и Херцеговина и България мрежите на организираната престъпност са мощни и динамични структури на най-високо държавно равнище и оперират като паралелна система от неформални институции, отслабвайки официалната държава (Moran 2011: 30-32). Икономиката на престъпността се установява като квази-икономическа система, която комбинира законни и престъпни методи и форми на бизнес, и която до голяма степен е защитена от самите правоприлагащи органи (CSD 2003). В Русия икономиката на престъпността се заражда още след смъртта на Сталин през 1953 г., когато голям брой престъпници са освободени и се създава тристепенната система на организираната престъпност, която оперира до разпада на СССР през 1991 г. (Gilinskiy and Kostjukovsky 2004;

Stoycho Stoychev.indd 54 12/7/2017 1:10:10 PM

Finckenauer 2007:96-100; Roth 2010: 97; McCarthy 2011: 58; Siegel 2012). След него, бързата икономическа либерализация ускорява разрастването на организираната престъпност (Moran 2011: 82). Тя прониква дълбоко във всички сектори на руското общество (Siegel 2012), като се превръща в икономическа и политическа сила (Shelley 2004). Бързото раздържавяване на бившите държавни предприятия предоставя достъп на организираната престъпност до редица ключови икономически активи (Rawlinson 2012).

В България и Румъния, където съветското влияние в политически, икономически, и военен аспект е много силно, първичните форми на организирана престъпност се зараждат в последното десетилетие на тоталитарния режим с активното участие на комунистическите елити и репресивния апарат. През първите години на прехода, политическата корупция е ключов инструмент за трансформацията на силовите форми на организираната престъпност (групировките) в сенчести икономически структури, тясно свързани с политическия елит, което дава силно отражение върху политическия процес.

През 80-те години черният пазар е флагмана на организираната престъпност в Югославия. Той оперира под патронажа на режима като средство за лично облагодетелстване на елита и като инструмент на тайните служби. По време на гражданската война и ембаргото на ООН, тази първична форма на организирана престъпност се развива и придобива огромни размери, а след войната много от членовете на криминалните групи се превръщат в национални герои което ги легитимира. Това им позволява да акумулират легален финансов ресурс чрез приватизацията.

В известен смисъл организираната престъпност е „тъмната страна“ на глобализацията и интензификацията на международната търговия, която позволява на транснационалната организирана престъпност да капитализира и увеличи портфолиото си от дейности. Развитието на комуникацион-

Stoycho Stoychev.indd 55 12/7/2017 1:10:10 PM

ните технологии, улесненията за трансграничното движение на хора и стоки позволява на престъпните организации да разклонят своите мрежи извън пределите на собствените им държави. През последните две десетилетия глобалната организирана престъпност намира израз в многобройни транснационални контрабандни мрежи, пренасящи хора, наркотици, оръжие и други стоки; кибер престъпления и фалшификация на пари (Roth 2010:10; Siegel and Nelen 2008:1).

Контролиран и купен вот

„Изборите лежат в сърцето на модерната демокрацията"(Renwick 2010:i-1), те са „жизнената сила на демокрацията" (LeDuc et al. 2002:1), нейна централна процедура (Huntington 1993:6). Тяхното провеждане и организация обуславя дебата за оптималните избирателни системи (Blais and Massicotte 2002). Избирателните системи са „най-специфично манипулативният инструмент на политиката" (Sartori 1968:237). В развитите демокрации, тези системи са резултат от стремежа на големите партии, да максимизират своето представителство. Ако съществуващият режим за провеждане на избори ги облагодетелства, избирателната система не се изменя. Когато електоралната карта се промени в следствие на промяната в партийните предпочитания на избирателите, парламентарно представените партии модифицират избирателната система за да си осигурят предимство на изборите и да блокират влизането в парламента на нови (протестни/популистки) партии. Ако новопоявилите се партии имат високо ниво на електорална подкрепа, регистрирана от социологическите агенции, партиите в парламента заменят плуралистичните и мажоритарни системи с пропорционални. Когато новите партии са относително слаби се поддържа система на диспропорционално представителство (Boix 1999).

Избирателната система е част от по-широкото понятие изборни правила, които освен нея включват регулации на

Stoycho Stoychev.indd 56 12/7/2017 1:10:10 PM

активното и пасивното избирателно право, организацията и провеждането на изборите, формите на гласуване, структурата и функциите на изборната администрация и др. (Gallagher and Mitchell 2005). Избирателните системи имат опосредстваща функция между предпочитанията на гражданите и правителствените политики. Видът на избирателната система, подбрана от политическите елити веднъж въведена, има преки политически последствия за тях самите. Под избирателна система разбираме комплекса от правила за определянето на изборния резултат и превръщането на гласовете в мандати. При едни и същи гласове, различни избирателни системи могат да доведат до коренно различни състави на даден парламент и в парламентарните републики определят пряко вида на мнозинството и кабинета. Този първичен ефект води след себе си комплекс от следствия за партийната система като отвореността на системата за нови субекти, ефективният брой парламентарно представени партии, тяхната относителна тежест в парламента, партийната кохезия и дисциплина. Отвъд тези преки структурни ефекти, избирателните системи влияят върху предизборните кампании на партиите, поведението на политическите елити, създаването на предизборни съюзи и коалиции, възможността за създаване на етнически и регионални партии (Reynolds et al. 2005:5-6) и партийната конкуренция, която се реализира на две нива: вътре в партиите и между тях (Katz 2003; Sartori 2003).

Мащабът на последната вълна на демократизация създава необходимост от установяването на стандарти за плурализъм и преди всичко за демократични избори (Alvarez et al. 2008). Класическите постановки за полиархията и плурализма определят демократизацията като въвеждане на набор от институции, система от права и политическа конкуренция. Изборността на публичните длъжности в свободни и честни избори е основен принцип (Dahl 1972; Dahl 1983; Huntington

Stoycho Stoychev.indd 57 12/7/2017 1:10:10 PM

1993). Те са толкова тясно свързани с концепцията за демокрация, че двете понятия често се използват като синоними, но фокусът е само върху формалните им проявления. Провеждането на избори, дори свободни и честни, незадължително води до демокрация (Cavdar 2008). Те могат да бъдат проявление само на повърхностно ниво. Зад реалният демократизъм стоят доста по-съдържателни фактори като общественото развитие и модернизацията (Lipset, 1959). Изследванията върху демократизацията в Азия, Африка и Източна Европа установяват наличието на фасадна демокрация (Milton-Edwards 1993; Merrit 2004; Karbaum 2011; Laruelle 2015), при която формалното провеждане на свободни избори не води до установяване на функционално демократични режими. Тя имитира елементите на модерната демократична държава – свободни избори, многопартиен плурализъм, свобода на медиите и разделение на властите, като прикрива дълбоките същностни противоречия с тези принципи (Баджаков 2007).

Фасадния характер на изборния процес, предполага високо ниво на корупция на всички нива при провеждането на избори, която има преки последици върху поведението на гласоподавателите, които адаптират своите стратегии на гласуване към средата (Klasnja et al. 2016). В условията на политическо недоверие и несигурност, специфични за високо корумпираните системи, личността има по-голямо значение от институцията (Burlacu 2011; Inman et al. 2015), персоналната лоялност доминира над институционалната рационалност. Резултатът е спад в политическото участие и избирателната активност (Stockemer et al. 2013; Chong et al. 2015; Costas-Pérez 2013), който варира в различна степен на общностно и индивидуално ниво (Riera et al. 2013; Kostadinova 2013).

Парадоксалността на изборните манипулации е, че именно те се гарантират от изборната тайна (Cantú 2013:1) и имат последици от първи ред за разпределението на ресурсите, политическите резултати и социална ефективност (Baland and

Stoycho Stoychev.indd 58 12/7/2017 1:10:10 PM

Robinson 2008). Тези манипулации се адаптират съобразно социалнополитическите и технологичните аспекти на избирателните системи (Donsanto 2008; Dal Bó 2007). Най-често използваните технологии за манипулиране на изборите са купуването на гласове и контролираното гласоподаване. Важно е да се подчертае, че това е феномен присъщ на ранните фази на демокрацията. В края на 19-ти век и първата половина на 20-и век в САЩ функционират мрежи на градско и щатско ниво, най-често около икономически босове, в рамките на съществуващите политически партии, които контролират избирателите и без чиято помощ е невъзможно спечелването на избори. Американската демокрация решава проблема с т. нар. „политически машини" като освобождава обикновените американски избиратели от влиянието на мрежите, чрез заделянето на огромни публични средства за реализирането на федерални програми, насочени към бедните и маргинализирани групи от американското общество. В резултат се формира огромен бюджетен дефицит, който не може да бъде стопен от тогава насам (Scott 1969a; Holzer 2008; Pavelich 2005; Цонева et al. 2011; Stokes et al. 2013:Ch 8).

Друг подход за справяне с проблема, възприет от международните организации, е оказването на помощ чрез обучение на изборните администрации и гласоподавателите. В страни като Тайланд и Филипините, този подход води до точно обратния резултат. Делът на купения вот нараства, паралелно с отчуждението от демократичната политика. Тези ефекти се дължат предимно на сблъсъка на морални норми на поведение в страните с домодерна политическа култура (Schaffer 2005; Kramon 2013).

Технологията за купуване и контролиране на гласоподаването има различни форми и структурни елементи, които могат да бъдат условно разделени в две групи: а) директни плащания и б) обещания за бъдещи компенсации (помощи, назначения, обществени поръчки, достъп до социални услу-

Stoycho Stoychev.indd 59 12/7/2017 1:10:10 PM

ги). В първия случай, плащането се извършва на база акта на гласоподаване без да се отчита изборния резултат. При втория случай, компенсациите са обвързани с изборния резултат в степен да гарантира контрола над разпределението на публични ресурси (Dekel et al. 2008; Singer 2009). Директните плащания могат, от своя страна, да се разделят на четири вида: заплащане, подарък, въздаяние, или знак (Schedler and Schaffer 2007). Заплащането е сделка, задължаваща гласоподавателя да гласува както се е съгласил предварително. Подаръците са доброволни едностранни трансфери от елитите, които не пораждат очакване за реципрочност. Приемането на подарък не създава задължение за гласуване. Избирателите могат да вземат подаръка, но да гласуват по съвест. Въздаянието двупосочен режим на взаимни размени в рамките на установени клиентелни отношения. Знаците са сигнали към гласоподавателите без конкретно материално изражение, които разкриват положителни личностни качества на дарителя и развиват симпатии към него (Schedler and Schaffer 2007). Контролирането на резултата при предлагането на пари, стоки или услуги се изразява в инструментално (на база стриктна икономическа изгода), нормативно (на база ценностни подбуди за дължимо поведение) или принудително (чрез сила и тормоз) спазване на правилата на размяната (Schedler and Schaffer 2007) и се организира от пазарни медиатори, които движат търговията и контрола (Philipson and Snyder 1996).

Класическата теория на Липсет и Рокан за представителството предполага, че връзките между избирателите и политическите елити се осъществяват през програмните намерения на партиите (Lipset and Rokkan 1967). Този рационален подход към политическото представителство изключва връзките, изградени на база лична харизма или персонална лоялност в контекста на клиентелни отношения. Връзките между елита и избирателите могат да бъдат теоретично

Stoycho Stoychev.indd 60 12/7/2017 1:10:10 PM

конструирани чрез описанието на Олдрич за колективното политическото действие, обединяващо ресурсите на кандидатите и информираността на избирателите, и проблема за социалния избор, който се отнася до сложността на избора между политическите алтернативи, пред които са изправени политиците и избирателите (Aldrich 2011). На тази база Китчелт определя партиите като институционални обединения от политици, които участват в конкурентни избори под общ етикет, но партиите в институционален смисъл не винаги са и партии във функционален смисъл, а именно, средства за колективни действия и колективен избор. Той предлага типология, според която партиите могат да бъдат харизматични, клиентелистки или програмни (Kitschelt 2000). Харизматичните партии не решават нито проблеми на колективното действие, нито на колективния избор. Кохезията се гарантира само от харизмата на лидера. Клиентелистките партии решават само проблеми на колективното действие. Те организират и обменят електорална подкрепа за политически услуги, но не представят идеологически платформи. Клиентелните отношения са реципрочни и доброволни, но не изключват експлоатация и доминация. Програмните партии решават и двата проблема. Те се организират електорално и представят идеологическа платформа.

Когато политиците инвестират единствено в техники за решаване на проблеми, но не и в организационна инфраструктура, те изграждат парламентарни политически клики и фракции. Когато политическите усилия са хвърлени в изграждането на административно-техническа инфраструктура, но не и за агрегация на интереси и формиране на програма, те създават връзки с избирателите чрез преки плащания. Такива клиентелистки връзки включват две различни схеми за обмен. В първия случай ресурсно обезпечени икономически агенти предоставят на политиците пари и услуги в замяна на облаги от преразпределителните инструменти на пуб-

Stoycho Stoychev.indd 61 12/7/2017 1:10:10 PM

личните финанси – обществени поръчки, облагодетелстващи регулаторни режими, субсидии, монополи и др. Във втория случай, материално необезпечени избиратели получават селективни материални стимули преди и след изборите в замяна гласа си – пари, стоки от първа необходимост, социални услуги и придобивки (общински и държавни жилища, пенсии и обезщетения), работни места в публичния сектор на ниско и средно ниво. За оперирането на системата, клиентелистките партии изграждат многопластови политически машини и административна инфраструктура, които достигат от върховете на националната политика до общинско ниво (Kitschelt 2000).

Клиентелистката политика създава много тесни връзки на отчетност и контрол между патрон и клиент. Това обаче не е демократична отчетност. Когато избирателите са купени със селективни стимули, политиците са свободни да прилагат каквито политики решат или да не прилагат политики въобще. По тази причина, регулациите в клиентелистките държави поддържат високо ниво на неравенство (за публичните дела плащат бедните, а не богатите), а нарушаването на закона е широко толерирано. Когато управлението се осъществява от програмни партии, а връзката с избирателите е на база политическа платформа, обществените отношения за предмет на универсална кодификация на правата и задълженията на гражданите (Kitschelt 2000).

Обикновено клиентелизмът се разглежда като характерен за традиционните общества, като очакването е той в крайна сметка да отмре с настъпването на тяхната модернизация. Той обаче може да се разглежда и като политическа стратегия. В този смисъл клиентелизмът може да бъде електорален или релационен. Електоралният клиентелизъм е система за купуване на вота на избирателите само по време на избори. Релационният, от друга страна, е система на продължаващи отношения на селективни изгоди между политици и гласопо-

Stoycho Stoychev.indd 62 12/7/2017 1:10:10 PM

даватели в замяна на политическа подкрепа. В първия случай, политическите партии разпределят селективни изгоди по време на предизборни кампании, което се определя като *купуване на гласове* (Nichter 2010). Важна, но често игнорирана стратегия на електоралния клиентелизъм, е *купуването на избирателна активност*. С тази стратегия партиите активират своите пасивни избиратели. Стимулите за отвеждането им до урните в крайна сметка носят повече гласове за партията защото активираните избиратели нямат други предпочитания. Това обяснява организирането на томболи, наградни кампании и улесняване на гласуването без конкретен ангажимент, и при запазване на тайната на вота (Nichter 2010: 1- 6; 82-83).

Ефекти от купуването на гласове

Може да се спори, че купуването на гласове води до по-некачествени публични политики, като само по себе си то е политика на преразпределение на публични ресурси. Опосредствано, то вреди на партийната конкуренция като минимизира политическата отчетност за сметка на финансовите предимства, основно на управляващите партии (Vicente 2013; Vicente 2014). Купуването на гласове е ефективна стратегия за мобилизиране на електорална подкрепа сред хора с ниски доходи, когато партиите са способни да установят приблизително точно разпределението на гласовете и да санкционират неизпълнението (Brusco et al. 2004). Това е особено лесно в малки общности и избирателни секции с малък брой избиратели на териториален принцип, в които се броят гласовете.

Купуването на гласове върви ръка за ръка в клиентелистките практики. В Парагвай, например партиите ангажират общностни авторитетни лидери във всяко село за да организират избирателите като им предлагат пари и други форми на компенсация в замяна на техния глас. Идентифициране-

Stoycho Stoychev.indd 63 12/7/2017 1:10:10 PM

то и експлоатацията на клиентелните мрежи е приоритетно за брокерите на гласове пред простата пазарна трансакция на пари срещу гласове (Finan and Schechter 2012). Гласуването през призмата на непосредствената лична печалба на избирателите допълнително дерационализира политическия процес и укрепва клиентелизма. Разбира се може да се спори, че в по-демократичните системи, политическите идентификации на избирателите с една или друга партийна платформа също минават през призмата на личния интерес от реализирането на нейните политики, обещавани предизборно (Lippert-Rasmussen 2011). В този случай, обаче съществува демократична отчетност като избирателите санкционират партиите при неизпълнение на поетите политически ангажименти. Такава отчетност липсва при контролирания и купен вот, защото избирателите не се интересуват от реализирането на политики, а от получаването на директни облаги, което става по непубличен път.

Купуването на гласове е проблематично и от гледна точка на политическото представителство, като предоставя предимство на партиите, контролиращи повече ресурси, и политическото поведение, което на практика е безотчетно (Karlan 1994; Callen and Long 2015). Тези ефекти са толкова по-силни, колкото по-голяма е масата на избирателите (Lehoucq and Molina 2002). Нормативното измерение на купуването на гласове е развращаването на избирателите, което намалява демократичния контрол (Bratton 2008; Moser 2008). Проблемът е по-сериозен в системи, в които избирателите се страхуват, че партиите могат да идентифицират техния вот и в силно клиентелелизираните общества, които предоставят инфраструктура за идентификация на вота (Gonzalez-Ocantos et al. 2012). Институционалното проявление на контролирания и купен вот е високата избирателна волатилност, която показва честа смяна в политическите предпочитания на големи групи от избиратели, необяснима от гледна точка на партийната теория (Gherghina 2015).

Stoycho Stoychev.indd 64 12/7/2017 1:10:10 PM

Основни характеристики на българския случай

В българския случай моделите в парадигмата на европеизацията, обясняващи наличието на корупция с недостатъчно ефективният институционален апарат или недостатъчния брой специални институции за борба с корупцията, са несъстоятелни. От 2008 г. с основаването на ДАНС в България започна процес на институционално роене и нормативен активизъм, основно под външен натиск от Брюксел, който подмени автентичната борба с корупцията и предостави нови инструменти за политическа саморазправа в ръцете на организираните престъпни мрежи.

Автентичната европеизация би се състояла в процеси на: а) изграждане, б) дифузия и в) институционализация на формални и неформални правила, процедури, политически парадигми, стилове на поведение, споделени убеждения и норми, които първо са дефинирани и консолидирани в политическия процес на ЕС, а след това транспонирани в логиката на вътрешния (национален и локален) дискурс, политическите структури и публичните политики (Grabbe 2006). Това означава функционално привнасяне на върховенство на правото, свободна конкуренция, прозрачност и отчетност, активно гражданско участие, легитимни публични институции, предвидимост и ниски нива на риск и неопределеност. Реално, в България европеизацията е блокирана от системната корупция, отчитана като най-сериозния проблем на страната успоредно с организираната престъпност, в предприсъединителните доклади и докладите по Механизма за сътрудничество и проверка (Andreev 2009; Racovita 2011; Ganev 2012; Ivanov 2012; Smilov and Dorosiev 2012: 219; Tanasoiu 2012).

В момента на присъединяването си към ЕС на 1 януари 2007 г. Румъния и България не показват съдържателен напредък в борбата с корупцията и организираната престъпност. За тези държави безпрецедентно е въведен Механизмът за сътрудничество и проверка (МСП), който до голяма

Stoycho Stoychev.indd 65 12/7/2017 1:10:10 PM

степен се проваля, а особено по отношение на България има обратен ефект. „Парадигмалните проблеми в подхода към обществата от Югоизточна Европа, чието въплъщение е МСП в настоящия му вид, са предпоставка за разрастващата се неефективност при приложението на механизма" (Димитров et al. 2013: 6) защото зад констатираната от ЕК „липса на политическа воля", стои систематична съпротива срещу цивилизационната трансформация, която „е конструирана в настоящето при сблъсъка на противоположни стратегии и илюзии на ЕК и на местните правителства в България и Румъния, който възниква в хода на взаимодействията им" (Димитров et al. 2013: 6). „Самото това разгръщащо се във времето взаимодействие е продукт от исторически формирания в предходни десетилетия характер на пред- и следприсъединителната условност на ЕС" (Димитров et al. 2013: 7), която се натъква на систематичната съпротива срещу модернизационните реформи в тези страни. Последната обичайно е скрита зад чисто декларативно съгласие с курса за реформи, наложени от външни кредитори (Аврамов 2007).

Българската организирана престъпност

България е сред най-потърпевшите от криминалната вълна, съпътстваща трансформацията на тоталитарната държава (Безлов 2007). Понятието *организирана престъпност* в страната се е превърнало в универсална метафора, използвана за да обясни връзката между политиката и бизнеса. По същия начин, понятието *корупция* в публичния сектор се използва, за да опише всичко – от неефективните държавни институции до константните политически скандали в страната. Преди 1989 г. структурите и дейностите, които могат да се определят като организирана престъпност, са пренебрежимо малко. Подобно на всички социалистически страни, в България действат неформалните мрежи, при които водещи са не парите, а услугите и лоялността към патрони.

Stoycho Stoychev.indd 66 12/7/2017 1:10:10 PM

Социалните и икономическите основи на съвременната организирана престъпност се полагат по време на *прехода* към пазарна икономика (1990-2001), когато протичат няколко паралелни процеса: приватизация на голяма част от държавните активи; трансграничната контрабанда на стоки, катализирана от embargoто (1992-1995) върху вноса на петрол и други продукти в Югославия, която остава основният източник на криминални доходи в България почти до момента, в който страната се присъединява към ЕС през 2007 година; рухването на системата на правоприлагане и хаоса, произтичащ от прехода към пазарно стопанство, даващ път на голям дял сива икономика (Bezlov and Gounev 2012a).

В този период се появяват два клона на организирана престъпност. Първият е производен на тоталитарната партия в преходния период. Той конструира и установява основните криминални практики в икономиката и тяхното влияние над структурата и функционирането на политическата система и политическия процес. Вторият клон покрива всички други криминални формирования, които се появяват спонтанно и не са свързани с комунистическата номенклатура. Те произтичат от конвергенцията на криминогенните фактори след колапса на тоталитарния режим. Повечето са с временен характер и действат в нишови криминални пазари. Двата клона оперират като система, подсилваща влиянието на престъпните мрежи върху обществените процеси противодействаща ефективно на всяка обществена съпротива (Pushkarova 2010).

В началото на 90-те господстващото положение на бившите служители от сектора за сигурност в организираната престъпност осигурява силна база за превземане на правоприлагащите институции. Изолацията, причинена от войните в бивша Югославия, заедно с икономическите кризи в страната, отслабват способността на държавата да противодейства на нововъзникващите организирани престъпни мрежи. Кри-

Stoycho Stoychev.indd 67 12/7/2017 1:10:10 PM

миналното преразпределение на държавните активи и изсветляването на капиталите, натрупани от престъпна дейност, оформят симбиозата между организираната престъпност, политическите и икономическите елити (Bezlov and Gounev 2012a). Във второто десетилетие от прехода, йерархичните структури на организираната престъпност започват да се разпадат и да придобиват изцяло мрежов характер. Ефектът от това е изсветляването на криминалните капитали на организираната престъпност и засилването на взаимодействието й с политическия елит (Bezlov and Gounev 2012b).

Зараждането на организираните престъпни мрежи и пазара на гласове

Възползвайки се от домодерните културни практики и клиентелистките мрежи в публичните институции, организираната престъпност запазва привилегирования си достъп до националното богатство чрез манипулирани търгове за обществени поръчки и концесии, картелизация на хазарта, туризма и пазара на недвижими имоти (Bezlov, Gounev 2012a). На пазара вече се конкурират не групировки, а клиентелни престъпни мрежи, които са присъщи за олигархичните системи, делегиращи и узаконяващи властта на определена група над мнозинството и неизбежно пораждащи олигархия (Michels 2001). Сраствaнето на политическите и икономическите елити е сигурен белег за олигархия, използваща големите правомощия на държавния апарат, за да развива клиентелна система от взаимни услуги като мимикрия на свободната конкуренция (Haber 1997). Едно от преките проявления е използването на прокуратурата, съда и приходните администрации за разчистване на сметки (чрез поръчкови разследвания, проверки, дела, ревизии и запори).

Глобалната трансформация на организираната престъпност засяга и България. Групите с формализирана структура и стриктна йерархия са заменени от хлабаво свързаните мре-

Stoycho Stoychev.indd 68 12/7/2017 1:10:10 PM

жи, обединени от конкретни престъпни възможности. Структурата на тези мрежи е много по-аморфна, с по-скоро плоска, отколкото стриктна йерархия (Williams 2001, Finckenauer 2007, Bezlov and Gounev 2012c). Тя позволява разширяването на възможностите за престъпна дейност (von Lampe 2011), а мрежите се конкурират помежду си, като тази „конкуренция е особено видима и обострена на местно ниво“ (Цонева et al. 2011).

Мрежата е самоорганизираща се структура, която се задвижва от неочакваното поведение на съставните й части. Такива части могат да включват различни участници, подгрупи, клъстери, а дори и йерархии, които се абсорбират в императивната мрежова структура (гъвкав ред). Липсата на формална организация, не означава непременно липса на централизация около определени стълбове на действие. Това са посредниците или брокерите в рамките на една мрежа, позиционирани между други, несвързани елементи. Брокерите не са нито патрони, нито клиенти, а участниците в мрежата не са непременно наясно с нея самата (Morselli 2009:9-17).

В началото на третото десетилетие от прехода (2010-2013) управлението на ГЕРБ реализира множество показни акции срещу йерархичните структури на организираната престъпност в страната („Октопод“, „Килърите“, „Наглите“, „Дупетата“, “Захарно петле“ и т.н.). Тези акции създадоха вакуум в криминалния свят, който улесни навлизането на групи от свободни играчи – *шанаджии* от по 10-15 човека, включващи хора от бившите групировки, но и нови лица. Тези групи търсят бърза печалба – занимават се с всичко, което носи доход (трафик на наркотици, хора, в настоящия момент – изграждане и поддържане на бежански канали, включително и купуване и контролиране на гласове). Тези малки групи се занимават изцяло с престъпна дейност и получават политическа протекция на местно ниво (от страна на районните

Stoycho Stoychev.indd 69 12/7/2017 1:10:10 PM

полицейски началници, кметове, регионални директори на НАП, местни партийни лидери). В замяна, те разработват и осъществяват схемите за купуване на гласове и контролирано гласоподаване, които осигуряват на партиите властови позиции на местно и национално ниво.

Изборното инженерство и контролираното гласоподаване

Успехът на тези схеми се улеснява от деинституционализацията на изборния процес в следствие на честите промени в изборното законодателство. Изборните манипулации, купуването на гласове и контролираното гласоподаване са вече трайна тенденция и изместват политическите кампании, изградени върху политически платформи (Цонева et al. 2011).

Изборното инженерство не е изолирано само до България. През 90-те години някои функциониращи демокрации извършват радикални реформи на избирателните си системи. Този процес протича паралелно с нарастващото желание на международната общност да генерира свободна и честна изборна конкуренция в множество страни по света (Norris 2004: Ch. 1). Електоралната реформа съдържа изключително много елементи на активното и пасивното избирателно право, регистрирането на гласоподавателите, изборната администрация и процедури, финансирането на предизборни кампании, начините на гласуване и методиката за превръщането на гласовете в мандати (Renwick 2010:2; Johnson 2009: Ch. 1; Persson et al. 2003). Тя може да е наложена от елита или да е генерирана от избирателите, чрез протестни форми на гражданско участие и инструменти на пряката демокрация (Renwick 2010). В първият случай елитите се възползват от политическото отчуждение за да променят правилата в своя полза. Във втория случай информираният избор е ключов, защото активното гражданство може да тласне реформата в погрешна посока (Nurmi 2002).

Stoycho Stoychev.indd 70 12/7/2017 1:10:10 PM

Електоралните реформи в България са изключително интензивни. Първият Закон за избиране на народни представители е приет в края на август 1991 г., по-малко от два месеца преди вота. По него са проведени три парламентарни избора, а внесените промени до 2001 г. са общо три. Два месеца преди парламентарните избори през 2001 г. законът е отменен и заменен с нов. Отново два месеца преди парламентарните избори през 2005 г. законът е променен три пъти. Съществени промени са направени и по-малко от три месеца преди парламентарните избори от 2009 г. През 2011 г. изборният процес е кодифициран. По първия Изборен кодекс са проведени местните и президентските избори от октомври 2011 г. и предсрочните парламентарни избори през май 2013г. като преди всеки от тях кодексът е променян веднъж.

През март 2014 г. Изборният кодекс е заменен с нов. Още през следващия месец той търпи промени, които влияят върху изборите за Европейски парламент от май 2014 г. и предсрочните парламентарни избори от октомври 2014 г. Не липсват и дебати за допълнителни промени в закона преди провеждането на местните избори през октомври 2015 г. като полемиката засяга най-вече увеличаването на прага за валидност на преференциите, отпадането на общинската избирателна квота и въвеждането на уседналостта като мярка срещу изборния туризъм, но в крайна сметка промени не са направени.

Парадоксално, промените в правилата на играта в самия й ход не носят очаквания резултат за мнозинствата, които ги инициират. Изборният експеримент от 2009 г. с въвеждането на 31 едномандатни района и 209 мандата, разпределяни пропорционално ощети най-вече БСП, която го прокара. Понеже избирателната реформа е сама по себе си политически въпрос, резултатът от изборите се влияе не само от механиката на избирателната система, но и от процеса, по който тя е създадена или запазена (Katz 2005).

Stoycho Stoychev.indd 71 12/7/2017 1:10:10 PM

В последните 20 години изборното законодателство в България става все по-процесуално и безсмислено усложнено, като се стигна до етап, в който организацията на гласуването и определянето на самите изборни резултати зависи изключително от волята на ограничена група изборни администратори и експерти. Създаде се система, в която правилата за гласуване, определянето и разпределението на мандатите са относителни категории и подлежат на текуща манипулация от изборната администрация. Макар и временна, тази администрация се съставя от активисти на парламентарно представените партии, работещи за определен изборен резултат, поради което е логично те преднамерено да създават условия за постигането му.

Основни елементи на изборните реформи в България

Липсата на професионална изборна администрация и независимо функциониращ регистър на избирателите дава на управляващите почти неограничен контрол върху съставянето на избирателните списъци и определянето на изборните резултати. Традиционно в България броят на избирателите е почти равен на броя на населението. Хилядите мъртви души в избирателните списъци са потенциален ресурс за изкривяване на вота във всички избори проведени досега. Нарасна неимоверно и броят на гласуващите в чужбина и по-специално в Република Турция. Администрацията на вота в тази страна, осъществен от представители на външно министерство, контролирано от правителството и членове на изселническите организации, доведе до изкривени резултати и дори частично касиране на изборните резултати от 2009 г. от Конституционния съд (Стойчев 2011).

Регулация на активното избирателно право

Със Закона за избиране на Велико народно събрание (ЗИВНС обн. ДВ бр. 28/1990 г.) се определят първите правила за провеждане на демократични избори в най- новата история на

Stoycho Stoychev.indd 72 12/7/2017 1:10:10 PM

България. До приемането на изборния кодекс в началото на 2011 г. активното избирателно право произтича от буквалното прилагане на чл. 42 ал. 1 от Конституцията: „[г]раждани-те, навършили 18 години, с изключение на поставените под запрещение и изтърпяващите наказание лишаване от свобода, имат право да избират държавни и местни органи и да участват в допитвания до народа". Въпреки, че създава определени ограничения за поставените под запрещение и лишените от свобода, законът може да бъде определен като либерален по отношение на активното избирателно право, а ограниченията като конституционно установено наследство от тоталитарния режим.

Нововъведението от 2011г. е, допълнителното условие за избор на членове на Европейския Парламент – да са живели най-малко през последните трите месеца преди изборите в страната или в друга държава-членка на Европейския съюз. По отношение на местните избори се съставят забранителни списъци с регистрираните настоящ адрес извън страната и гражданите, които не са живели в страната през последните три месеца. Лице, чието право за гласуване е отнето, може да поиска да бъде изключено от списъка на заличените лица с писмено или електронно заявление до кмета на съответната община или район.

Законът предвижда и възможност за гласуване в чужбина след лична писмена заявка по образец до дипломатическото или консулското представителство на Република България в съответната държава, или чрез електронно заявление на страницата на Централната избирателна комисия, не по-късно от 30 дни преди изборния. Ръководителите на дипломатическите и консулските представителства на Република България незабавно, но не по-късно от 55 дни преди изборния ден, трябва да поискат съгласието на приемащата държава, ако такова се изисква. Централната избирателна комисия назначава секционни избирателни комисии за всяка секция из-

Stoycho Stoychev.indd 73 12/7/2017 1:10:10 PM

вън страната 12 дни преди изборния ден, след консултации между парламентарно представените партии и тези, които имат представители в Европейския парламент. Броят на членовете на секционните избирателни комисии извън страната за секции с до 500 избиратели е до 7, а за секции с над 500 – до 9. Не по-късно от 24 часа местно време на изборния ден, СИК изпраща в ЦИК протокол с резултатите от гласуването по утвърден образец.

Избирателни списъци

Съставянето на избирателните списъци на гражданите, живеещи в чужбина се извършва от ЦИК след съгласуване с министъра на външните работи. Избирателните списъци в страната се съставят в общинските съвети, кметствата и военните поделения индивидуално за всяка секция и съдържат трите имена, място и дата на раждане, адрес по местоживеене на избирателите и се обявяват 40 дни преди гласуването. Чрез гражданския регистър ЕСГРАОН, ГД „ГРАО“ изготвя избирателните списъци за всички видове избори. Методът на попадане в списъка е пасивен, което ги прави изключително неточни. В ЕСГРАОН съществуват фиктивни записи защото актуализация в системата може да настъпи само след постъпване на официален документ за промяна в състоянието като акт за смърт, за раждане, за брак, за придобиване/отказ от гражданство и др. По тази причина например, регистъра изобилства от записи на лица, починали в чужбина, за които не е постъпил смъртен акт (за илюстрация, по данни на НСИ към края на 2016 г. населението на страната е малко над 7,1 млн. души, от които около 1,24 млн. непълнолетни, а по данни на ЦИК в парламентарните избори през 2017 г. избирателите с право на глас са 6,81 млн.). Същевременно, режимът за промяна на избирателните списъци може да бъде определен като силно либерален, защото винаги е допускал промяна по

Stoycho Stoychev.indd 74 12/7/2017 1:10:10 PM

заявление на отделни избиратели преди изборния ден до 2001 г., а след 2001 г. и на място в деня на изборите. Законът въвежда и възможността за гласуване на друго място за тези избиратели, които след оповестяването на списъците са сменили местоживеенето си. Това става след издаване на удостоверение за гласуване на друго място, последвано от заличаване на избирателя от списъка по местоживеене. От тези списъци се заличават и гражданите, които пребиват в чужбина повече от два месеца преди датата на вота.

Регулация на пасивното избирателно право

С малки изключения през годините, кандидатите за народни представители се избират в партийни листи за всеки един многомандатен избирателен район (Карасимеонов 2006). Всеки кандидат може да се яви в два многомандатни избирателни района едновременно с изключение на независимите, които могат да се кандидатират само е един МИР. Процедурата по регистрация на кандидатите е допълнително усложнена, като тя е децентрализирана към районните избирателни комисии и са въведени изисквания за предоставяне на няколко заявления и декларации, както и списък, съдържащ имената, единния граждански номер и саморъчен подпис на не по-малко от 7 000 избиратели, подкрепящи регистрацията. Диференцира се и необходимият брой подписи в подкрепа на независим кандидат на не по-малко от 3%, но не повече от 5000 подписа на избиратели с постоянен адрес на територията на района.

Едно от основните изисквания за регистриране в избори е безлихвеният депозит, който партиите, коалициите и инициативните комитети внасят в БНБ. В 7-дневен срок след обявяване на окончателните резултати от изборите, с решение ЦИК възстановява депозитите по формула, в зависимост от получените гласове. Изборният кодекс дава ясно структурирани правила за финансиране и провеждане на предизбор-

Stoycho Stoychev.indd 75 12/7/2017 1:10:10 PM

ната кампания и агитация, както и такива за социологическите проучвания преди изборите и в изборния ден.

Броят на мандатите на партиите и коалициите в многомандатните изборни райони се определя по метода на Хеър-Ниимайер. Определянето на избраните кандидати от всяка кандидатска листа на партия или коалиция се извършва според броя на получените валидни предпочитания (преференции) по чл. 278, ал. 4 и 5 и подреждането на кандидатите в листата по методиката. Преференциите за отделните кандидати са валидни и променят подреждането, ако броят на гласовете, получени за кандидата, е не по-малък от 7% от гласовете, подадени за кандидатската листа. Ако в една кандидатска листа има кандидати с еднакъв брой получени преференции, ЦИК прави жребий, чрез който се определя редът им в листата. Когато кандидат е избран в два многомандатни изборни района, той е длъжен в еднодневен срок от узнаването писмено да заяви в Централната избирателна комисия в коя листа желае да остане избран. Ако не подаде писмено заявление, ЦИК го обявява за народен представител от изборния район, в който първо е регистриран.

Кодексът въвежда две нови фигури в изборния процес: застъпници и наблюдатели. Застъпниците подпомагат и представляват интересите на политическите партии, коалиции и независими кандидати, пред държавните органи, обществените организации и избирателните комисии. Общият брой на застъпниците на всяка кандидатска листа на партия, коалиция от партии или инициативен комитет не може да надвишава броя на избирателните секции в съответния изборен район. За застъпник може да бъде регистрирано лице, което е навършило 18 години, не е поставено под запрещение и не изтърпява наказание лишаване от свобода. Застъпниците имат право да присъстват на заседанията на избирателните комисии, в изборното помещение през изборния ден, при отварянето на избирателните кутии и установяването на ре-

Stoycho Stoychev.indd 76 12/7/2017 1:10:10 PM

зултатите от гласуването. Наблюдателите са изрично упълномощени представители на регистрираните неправителствени организации. Общият брой на наблюдателите, регистрирани от една неправителствена организация, не може да надвишава броя на избирателните секции в страната. В една избирателна секция може да присъстват най-много двама наблюдатели от една и съща организация, като в изборното помещение може да присъства само един от тях. Наблюдателите не са обвързани с конкретна избирателна секция. Те имат относително същите права със застъпниците.

Администриране на изборния ден

Централната избирателна комисия се състои от 19 членове и е с 5 годишен мандат. Председателят, заместник-председателите и секретарят се избират от Народното събрание, а останалите членове се назначават от Президента на Републиката. Предложения за избор на членове може да правят народните представители, парламентарните групи, както и партиите и коалициите, които имат представители в Европейския парламент, но не са парламентарно представени. Задължително е подборът да гарантира липсата на доминация на една отделна партия или коалиция. Основното изискване за членовете на ЦИК е всички да притежават висше образование и по възможност мнозинството от членовете да са юристи.

ЦИК е натоварена с цялостната администрация на изборния процес – от регистрацията на партиите, през разглеждане на жалбите, до определяне на резултатите. Решенията на комисията се приемат с мнозинство от две трети от присъстващите членове. Решенията на ЦИК могат да се обжалват пред Върховния административен съд в тридневен срок от обявяването им.

ЦИК назначава Районните избирателни комисии (РИК) за всеки район по отделно и Секционни избирателни комисии

Stoycho Stoychev.indd 77 12/7/2017 1:10:10 PM

(СИК) за всяка секция. Назначаването на РИК се осъществява чрез консултации при областния управител, като парламентарно представените партии и коалиции от партии и партиите и коалициите от партии, които имат членове на Европейския парламент, но не са парламентарно представени, правят предложения за членове. Съставът на РИК е в зависимост от броя на мандатите на съответния район –13 членове до 9 мандата и 17 членове за 10 и повече мандата. Районната избирателна комисия осъществява правомощията си от деня на назначаването й до 14 дни след произвеждане на съответния вид избор. РИК регистрират кандидатите и листите на регистрираните в ЦИК партии и контролират работата на СИК.

Броят на членовете на секционните избирателни комисии е в зависимост от броя на избирателите в дадената секция. Секции с до 500 избиратели имат между 5 и 7 членове, а с над 500 избиратели – от 5 до 9 членове. СИК осъществява дейностите в изборното помещение, брои гласовете, изготвя протокол за резултата от гласуването и го предава на Районната избирателна комисия в срок до 24 часа след края на изборния ден.

Президентът запазва правото да определя границите на районите, но броят на мандатите във всеки от тях се определя от ЦИК, на база единна норма на представителство според населението, не по-късно от 70 дни преди изборния ден, като използва метода на най-големия остатък. Броят на мандатите в многомандатен изборен район не може да бъде по-малък от 4. За провеждането на местни избори кодексът предвижда всяка община да се обособява в един многомандатен избирателен район за избиране на общински съветници и един едномандатен избирателен район за избиране на кмет.

Броят на отпечатаните бюлетини при избори за народни представители, за президент и вицепрезидент, и за общин-

Stoycho Stoychev.indd 78 12/7/2017 1:10:10 PM

ски съветници и кметове е равен на броя на избирателите, увеличен с 10%. С последните промени в Изборния кодекс, правилата за самото отпечатване на интегралните бюлетини са много подробно структурирани и процесуализирани.

Гласуване

Знакът, който показва волята на гласоподавателя е "Х", а след 2014г. е позволен и знак „V", поставен в определеното квадратче на бюлетината. Определени са точни условия за установяване на недействителност на бюлетината. Ако в пуснатия плик не се съдържа избирателна бюлетина по установения образец или пликът е празен; ако има повече от една бюлетина; ако не е използван син химикал, или има символи, букви, цифри, различни от установените за подаване на вота; ако освен бюлетината има нещо друго в плика; ако бюлетината е просто празна. Задължително е бюлетината да съдържа 2 броя печати на СИК.

Съществена промяна в изборното законодателство, въведена с кодификацията е въвеждането на възможността за преференциален вот. Първоначално, преференциите са само за изборите за Европейски парламент, но от 2014 г. такава възможност има и за парламентарните избори. Използването и ефектите от преференциалното гласуване са с променлив характер. На изборите за Европейски парламент през 2014 г. при обща избирателна активност от 35,84% преференции са използвали 26,3% от гласоподавателите. Преференциите пренареждат листата на Реформаторския блок и мандат печели Светослав Малинов (39 173 преференции), вместо водачът Меглена Кунева (21 306 преференции). В листата на Коалиция за България също има пренареждане, но основно благодарение на случайността. Кандидатът под номер 15 Момчил Неков, получава повече преференции (34 124), отколкото лидерът Сергей Станишев (28 039) поради съвпадение на номера му с номера на бюлетината. На

Stoycho Stoychev.indd 79 12/7/2017 1:10:10 PM

предсрочните парламентарни избори през 2014 г. избирателите, възползвали се от възможността за преференциално гласуване са 1 105 177 или (35,2%). Ръстът в сравнение с изборите за Европейски парламент от същата година е 9%, а преференциалния вот помага на 20 кандидати да получат мандати в 43-тото Народно събрание.

Ефекти от електоралната реформа

Ефектът от кодификацията на изборния процес и въвеждането на преференциално гласуване върху контролираното гласоподаване е по-скоро отрицателен. Неимоверното усложняване на изборните процедури създава предпоставки за множество грешки в броенето и отчитането на гласовете и преференциите в секционните протоколи, които от своя страна предполагат чести промени на протоколите и оттам възможност за подмяна на резултатите по същество. Отделно от това преференциалното гласуване е силен инструмент за проконтролиране на вота. Определената преференция или комбинация от преференции се използва като уникален код за идентификация на избирателя, въвлечен в контролираното гласоподаване. Възможността за пренареждане на вота с преференции стимулира кандидатите да организират контролирано гласоподаване за себе си, което води до многократно повече стимули за купуване на гласове и клиентелно гласуване вече не просто на партиен принцип, но и на индивидуално ниво. Тези ефекти допълнително укрепват клиентелистката структура на обществените отношения и обезсърчават активното гражданство.

Stoycho Stoychev.indd 80 12/7/2017 1:10:10 PM

Глава II. Контролиран вот, престъпност и новите форми на робство: случаят на Северозападна България

До 1989 г. населението на България живее в система, осигуряваща социална сигурност и заетост, гарантирана от държавата. Преходът го изправя пред предизвикателството да създаде и консолидира пазарни икономически и трудови отношения, предполагащи работеща конкуренция на пазара на труда. Немалка част от това население не успява да се адаптира към новите икономически условия и създава групата на „загубилите от прехода“. Това се дължи както на трайно установените клиентелистко-патронажни обществени отношения, така и на голямата безработица, провокирана от преструктурирането на икономиката, особено в малките градове и селските райони. Пространствените неравенства между селата и градовете, между географски облагодетелстваните и не облагодетелствани райони, се задълбочават. Създават се нови периферии, които не могат да поддържат икономическото си развитие и провокират задълбочаване на социалното неравенство (Kanbur and Venables 2005; Khan 2009; Bird 2010). Според данните за пазара на труда на Националния статистически институт (НСИ) в края на 2013 г. равнището на безработица е 12 %, без да се отчита това, че трайно безработните хора, които не търсят изобщо работа, са около 190 000 души, или 12,8% от икономически неактивните лица.

В тези условия и в резултат на засилващата се етническа, полова и възрастова дискриминация, цели групи от населението са маргинализирани и изключени от пазара на труда (Thorat et al. 2009). Липсата на доходи въобще или такива, които едва стигат за физическо оцеляване, в съчетание с общото усещане за несигурност не само в бъдещето, но и в настоящия ден, засилва зависимостта на тези групи от мест-

Stoycho Stoychev.indd 81 12/7/2017 1:10:11 PM

ни неформални лидери и работодатели, които, от своя страна, работят ръка за ръка с местни и национални политически и икономически елити. Това подчинение предотвратява появата на автентично общество от граждани, носители на гражданска политическа култура и истински публичен контрол върху действията на политическата власт. Тази среда представлява плодотворна почва за политическите и икономическите монополи, поддържани от това, което сега е популярно в българския обществен дискурс като „олигархия": амалгама от политически и икономически интереси, вплетени в тесни социални мрежи на взаимозависимост.

Социално-маргинализираните групи

Ромите

Една от основните маргинализирани групи е тази на ромското население. Това обобщено понятие е мета групово и въпреки, че в национален и международен аспект протичат процеси на политическа консолидация, отделните индивиди фактически все още се чувстват членове на малки субгрупи въз основа на религиозни, езикови и културни характеристики, които именно преживяват като свои (Пампоров 2006: 53; Томова 1995: 21). Ромските субгрупи сами по себе си са домодерни, в социологическия смисъл, общности. В естественото си състояние те са силно затворени и враждебни към правителството и останалата част от обществото. Те са изградени от разширени семейни системи, доминирани от неформални авторитети и контролирани от икономически най-силните семейства в общността. Тези системи са основна икономическа единица и основен източник на повечето социални услуги. При тях бартерът е основна форма на икономически обмен. Лидерите на общността поемат лична отговорност за персоналното благополучие на нейните члено-

Stoycho Stoychev.indd 82 12/7/2017 1:10:11 PM

ве (Durkheim 1933; Giddens 1971; Гидънс 2003), а техният авторитет замества авторитета на държавните институции при разрешаването на спорове и налагането на справедливост в рамките на общността. От тях се търси разрешение за брак, за започване на стопанска дейност или на работа.

Ромската популация се характеризира с високи нива на раждаемост (семейства с 8 до 12 деца), ниска продължителност на живот в бедност и мизерни условия (Vassilev 2007; DW 2013). Основен фактор за липсата на легални източници на заетост освен самоизолацията е ниската квалификация и високата степен на неграмотност. Голяма част представителите на етноса са функционално и дори формално неграмотни, а тези с добро образование са бели лястовици (Revenga et al. 2002; Stoychev 2007; Shuller 2009; Tomova 2011). По данни на Синдиката на българските учители, през 2015 г. 49,5% от ромските деца не посещават училище, като 28 % никога не са били в училище, а 21,5% са учили до 4-ти или до 7-ми клас, след което напускат образователната система. Съществува съществена връзка между отпадането на ромски деца от образователната система и бедността, в която живеят преобладаваща част от техните домакинства. Причините са най-общо две: образованието създава разходи за домакинството и го лишава от детски труд (Тилкиджиев et al. 2009:87).

Липсата на квалификация и произтичащата от това липса на възможности за заетост на тези сравнително млади хора, които трябва да се грижат за многодетните си семейства, ги превръща в рискова група по отношение на престъпността и насилието. Те имат различни форми и пространства, но някои от основните са:

- Домашното насилие, чиито жертви са предимно деца;
- Принуждаване на деца да просят, работят или да извършват престъпления като кражби и джебчийство;
- Кражби на лично и обществено имущество;
- Кражба на части от публична инфраструктура с голяма

Stoycho Stoychev.indd 83 12/7/2017 1:10:11 PM

важност като захранващи кабели и жп линии, в резултат на което пряко биват застрашени човешки животи;
- Извършване на по-тежки престъпления като изнасилвания и убийства – обикновено, когато са уловени от собствениците по време обири.

Възрастните хора

Проблемът е особено остър в селските райони, където тази маргинализирана група се превръща в потисник на друга маргинализирана група – възрастните хора. Това са пенсионирани двойки или самотници, които живеят в малки къщи в села с население до няколко стотин жители. Повечето от тях са работили в социалистическите селскостопански кооперативи и са получавали ниски заплати дори и в активна възраст, а пенсиите са повече от оскъдни. Ниските доходи принуждават възрастните хора да поддържат малки стопанства – зеленчукови градини, неголям брой овошки и домашен добитък. В голямата си част, тези стопанства са ограничени до дворовете на къщите, които обикновено не надвишават три декара и евентуално някаква земя извън селото до 1 хектар. Производството е предимно за лична консумация и само малка част от него се продава на черно.

Тези хора са под прекия риск на битовата престъпност, застрашаваща тяхното физическо оцеляване. Понеже обикновено не притежават друго имущество, изселването не е работещ вариант за спасение. В селата с голям брой ромско население, възрастните хора стават жертви на системни престъпления. Понякога биват ограбвани по два пъти седмично. Обикновено се краде добитък, селскостопанска продукция, битова техника, мед, алуминий и стомана инструменти и други елементи от къщите и дворовете на жертвите. В някои случаи ромите нападат възрастните хора в собствените им домове, за да откраднат пенсиите им. Регистрирани са и случаи, при които жертвите са бити, изтеза-

Stoycho Stoychev.indd 84 12/7/2017 1:10:11 PM

вани и дори убити, когато са се намирали в домовете си по време на кражбата .

Провалът на държавата да гарантира личната сигурност на тези хора става очевиден, в момента, в който те наемат частни фирми за охрана на селата си и домовете си . Въпреки това, ефикасността на това решение е под въпрос и по никакъв начин не е устойчива. Освен това в по-бедните села, частните охранители се явяват твърде скъпа и недостъпна опция. Публичната реакция е безрезултатна. От една страна, обществените нагласи към ромското население стават силно негативни, от друга страна държавата не може да осигури прилични нива на сигурност на хората. Медиите вземат страната на мнозинството, като предават репортажи за престъпления, извършени от роми. Същевременно, неправителствените организации виктимизират ромите и пренасочват вниманието към неуспеха на политиките за интеграция на малцинството, което води до негативни настроения спрямо самите неправителствени организации.

Работниците в малките населени места

Друг сериозен проблем в тези райони е контролираният вот, който наравно с купуването на гласове създава стимули за задълбочаването на социалните зависимости (Прозрачност без граници 2014а). Въпреки, че сам по себе си контролираният вот не е сериозна заплаха за сигурността на хората, той е стимулът за работодателите да създават и поддържат среда на страх и несигурност за привеждане на работниците в пълно подчинение. Работодатели и кметове използват властта си за да разменят гласовете на семействата на работниците и служителите си срещу обществени поръчки и политическо покровителство. Тези, които не се поддават на натиска са заплашени от финансови санкции, уволнение и дори физическо насилие.

Макар различни на пръв поглед, проблемите с битовата престъпност и контролираното гласоподаване са силно

Stoycho Stoychev.indd 85 12/7/2017 1:10:11 PM

свързани и възможни само в социален контекст на дълбоки икономически зависимости на големи групи от населението. Тези зависимости са съзнателно поддържани от политическата върхушка, защото тяхното съществуване им позволява да останат на власт и на практика да *завладеят държавата*.

Социалният контекст на Северозапада

В Северозападна България регистрираме три основни социално-маргинализирани групи: възрастните хора, ромското население и работниците в малките населени места. Основните заплахи за човешката сигурност са бедността и битовата престъпност. Те позволяват бетонирането на социалните зависимости на населението от работодатели, местни неформални лидери и охранителни фирми, които организират крупни схеми за контролирано гласоподаване, позволяващи им да запазят доминиращия си статут.

Районът е най-бедната статистическа единица (NUTS) на Европейския Съюз. По данни на НСИ, коефициентът на безработица в района през второто тримесечие на 2017 г. е най-висок в страната (10,7%), а безработните са общо 33,1 хил. души. Към края на 2016 г. населението е приблизително 770 хил. души, заетите са около 276.6 хил., а коефициентът на заетост е най-нисък в страната (41,9%). С други думи, почти 60% от трудово активното и две трети от общото население на района са или безработни, или нямат други легални източници доход, освен плащанията от социалната система. Жителите до 25-годишна възраст възлизат на едва 22,2% от населението, като в селските райони те са предимно от ромската етническа група.

Общият проблем за маргинализираните групи в този район са недостатъчните доходи, определени от липсата на възможности за заетост и ниското качество на съществуващите такива. В селата, работните места са ограничени и ниско платени. Окрупняването и технологичната модерниза-

Stoycho Stoychev.indd 86 12/7/2017 1:10:11 PM

ция водят до значителни съкращения на работни места в земеделието. Във всяко село земята се обработва от един или двама арендатори/кооперации, които осигуряват ограничен брой работни места, обикновено до пет, но предимно за квалифицирани работници, които са в състояние да работят с модерните селскостопански машини. В областните центрове съществуват повече възможности за работа в малки и средни предприятия и семейни бизнеси като минимаркети, кафенета и ресторанти. Значителна част от населението е заето в структури на бюджетна издръжка като местните и регионалните администрации, държавните болници и медицински центрове, училища и полиция.

За ромите е на практика невъзможно да бъдат наети на добри работни места в тези образувания, което се дължи основно на ниската квалификация и високата степен на неграмотност. Неофициални източници на доходи са работата на дневна база за други хора, събиране на билки в гората за прекупвачи, пастирство. Част от тях се включват в престъпни дейности, най-вече незаконна сеч на дървен материал, битови кражби и кражби на елементи от електропреносната и железопътната мрежа. В градските центрове на района, ромите са концентрирани в един или два сегрегирани квартала (гета). Повечето са безработни, а тези, които работят обикновено са наети в строителството или обществената чистота. Други събират скрап и отпадъци за рециклиране. Източник на криминални доходи са пласирането на контрабандни цигари, наркотични вещества, проституция и кражби.

Рискове за човешката сигурност

В населените места, разположени в хинтерланда, основният риск за човешката сигурност е конвенционалната престъпност, а в градовете и областните центрове хората се сблъскват с насилие на работното място или в общността, което се състои основно в контролиран вот под заплахата от уволне-

Stoycho Stoychev.indd 87 12/7/2017 1:10:11 PM

ние или парични санкции. Тези рискове имат различни проявления в зависимост от вида на населеното място. Тук представяме проста класификация на заплахите.

Таблица 2. Форми на насилие в Северозападна България

Местоживеене	Форма	Извършители
Областен център	Контролирано гласоподаване	Частни работодатели и ръководители в публичната администрация
Ромски гета в областни центрове	Контролирано гласоподаване	Ромски лидери
Малък град	Контролирано гласоподаване	Работодатели и ромски лидери
Село близо до областния център	Контролирано гласоподаване; конвенционална престъпност	Ромски лидери; роми
Село в хинтерланда	Конвенционална престъпност	Местни роми; роми от друго село във взаимодействие с местни жители от българския етнос

Най-голямата заплаха за човешката сигурност е обобщена в последния ред на таблицата. Жертвите са етнически българи, предимно възрастни хора, които живеят в отдалечени села. Те компенсират ниските си доходи с поддържането на микро стопанства. Собственото производство на хранителни продукти е от жизненоважно значение за тях, но то често е обект на кражба. Понякога тези хора стават жертви и на по-тежки форми на престъпност като нападения, изнасилвания и убийства. Заплахата е постоянна. Жертвите съобщават, че почти всяка вечер е налице случай на такива престъпления във всяко от съответните населени места, а публичните институции се оказват неспособни да ги защитят.

Продължителното излагане на този риск води до съществена промяна в начина на живот на засегнатите. Повечето от тях прекратяват отглеждането на живи животни, определени

Stoycho Stoychev.indd 88 12/7/2017 1:10:11 PM

култури като царевица и зеленчуци, което значително понижава жизнения им стандарт. Принудени да купуват храна, на жертвите се налага значително ограничаване на и без това ограничения бюджет на домакинството за здравни услуги и лекарства. Психологическият натиск не трябва да се оставя настрана. Хората, живеещи в засегнатите населени места съобщават, че постоянно се страхуват, че някой може да влезе в домовете им през нощта, застрашавайки живота и имуществото им. Крадците обикновено са местни млади мъже организирани в банди.

Работниците в малките населени места също са под постоянен и силен натиск. В засегнатите селища възможностите за работа са много ограничени. Тези, които са имали възможност да напуснат района и да търсят по-добър живот в големите градове или в чужбина, вече са го направили. Хората, които остават, обикновено трябва да се грижат за своите близки, или са в напреднала възраст. Липсата на друга възможност прави тези хора силно зависими от работните им места, което позволява на работодателите да се възползват от доминираща си позиция. Заплатите са обикновено мизерни, условията на труд – лоши, а работниците като правило не ги оспорват.

Ромите в района са организирани в затворени, домодерни общности, с висока раждаемост, липса на квалификация и бедност. Типичното семейството има от 5 до 8 деца. Повечето от самите родители също са деца, понеже встъпват в ранни бракове, започващи от 12 годишна възраст за жените и 16 за мъжете. Третирането на децата като източник на доходи се стимулира от режима на детските надбавки, който поощрява раждаемостта, независимо от възможностите на домакинството да осигури подходящи условия за живот на децата. В изолирани райони, някои родители учат децата си да симулират астматични пристъпи, епилептични припадъци и психични разстройства, за да получат допълнителни соци-

Stoycho Stoychev.indd 89 12/7/2017 1:10:11 PM

ални плащания. Това обикновено се толерира от съответните администрации на местно ниво в общата рамка на клиентелните отношения, която им позволява да мамят социалната система и да извършват престъпления в замяна на тяхната електорална подкрепа за местни и национални политически фигури и партии. В повечето от селата те гласуват почти единодушно за един кандидат или партия. Партийните им предпочитания са силно волатилни по време на избори – ясен знак за масово контролирано гласоподаване, което винаги определя резултата в малките общини.

Тези изключително затворени и враждебни към правителството и останалата част от обществото общности са доминирани от един или няколко лидери, чиито авторитет замества авторитета на държавните институции. Тези лидери разрешават спорове и налагат справедливост, дават разрешения на индивиди да напуснат общността, да се заемат със стопанска дейност, или да вземат конкретна работа. Те одобряват браковете и действат като кредитни институции. Лихвените нива на кредитите, които отпускат обикновено са много високи и се изчисляват на дневна база, което ги прави невъзможни за изплащане и гарантира пълното подчинение. Контролът по изпълнението лихварите си гарантират като отнемат документите за самоличност на длъжниците и дебитните им карти, по които получават социални плащания от държавата – основният им официален доход. Така се оформят пространства, в които държавната власт не може да бъде наложена.

Методология

Актуалност на проблема

Въпреки големия публичен интерес и медийно отразяване, тези рискове остават слабо проучени. Съществуващите изследвания, направени от няколко неправителствени ор-

Stoycho Stoychev.indd 90 12/7/2017 1:10:11 PM

ганизации, са насочени само към нормативната страна на ромския въпрос, политическия процес и контролирания вот (Христов 2010; Петрунов 2010b; Стойчев 2011). Липсата на систематични изследвания е изненадваща, като се има предвид регистрираната от НСИ тенденция на ръст в интензитета на проблема с престъпността в Северозападна България.

Таблица 3. Регистрирани престъпления

Област	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Видин	278	279	434	397	283	376	549	700	667
Враца	1262	1398	1910	1370	1382	1440	1382	1669	1585
Монтана	882	817	680	692	1118	1070	1137	1235	1191
Плевен	1185	1494	1247	1567	2257	2514	2529	2317	2143
Общо	3607	3988	4271	4026	5040	5400	5597	5921	5586

Източник: Национален статистически институт

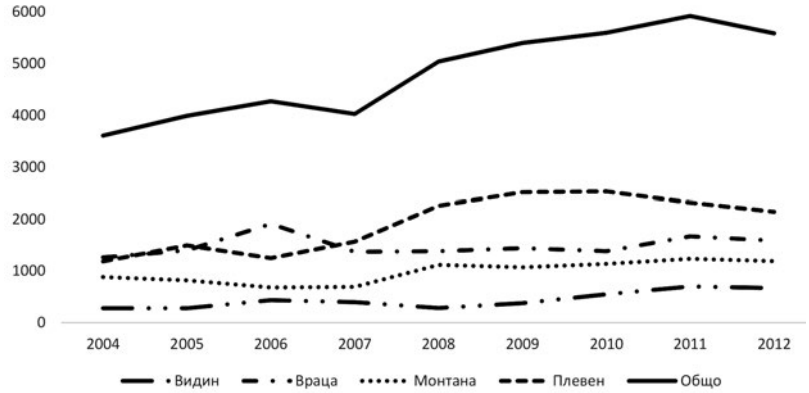

Фигура 1. Регистрирани престъпления в Северозападна България по области (2004–2012)

Нашето намерение в настоящата глава е да запълним тази празнота, като представим експертния дискурс и историите на жертвите. За целта проведохме две фокус групи с експерти, с различни парадигмални и политически възгледи, които реконструират типологичните случаи на насилие в нашите

Stoycho Stoychev.indd 91 12/7/2017 1:10:11 PM

основни целеви групи и класифицират формите и пространствата, в които се проявяват рисковете. Във втория етап на изследването обобщаваме личния опит на жертвите, споделен в серия от дълбочинни интервюта.

Изследователски хипотези

Като имаме предвид вече идентифицираните три групи жертви, първата ни основна хипотеза е, че най-голям риск за сигурността на хората в селските райони на Северозападна България е конвенционалната престъпност, извършвана от местното ромско население срещу възрастните етнически българи, живеещи в селата с големи ромски общности. Престъпленията имат много различни форми и варират от кражби на добитък и селскостопански продукти до изнасилвания и убийства. За да проверим тази хипотеза, ще се опитаме да отговорим на три групи изследователски въпроси:

Източници на риска от конвенционална престъпност

- Вярно ли е, че конвенционалната престъпност е най-големият риск за човешката сигурност в тези области?
- Ако е така, кои са най-често срещаните престъпления, извършвани там?
- Кой извършва тези престъпления? Могат ли те да бъдат приписани на представители на определена група по възраст, етнос, религия или друг тип?
- Дали тези престъпления са извършени индивидуално или от организирани групи/банди?

Реакции на хората срещу риска от престъпност

- Каква е обичайната реакция на дадена жертва на такова престъпление?
- Дали хората в района имат доверие в полицията и другите публични институции?
- Дали хората се опитват да намерят защита от институ-

Stoycho Stoychev.indd 92 12/7/2017 1:10:11 PM

циите?
- Възможно ли е да бъдат защитени въобще?
- Опитват ли се жертвите да се изселват от областта, заедно със семействата си, за да се предпазят от бъдещо насилие?

Какво трябва да се промени, за да се минимизира рискът от конвенционалната престъпност

- Ефективни ли са публичните институции при осигуряване на защита срещу тези форми на престъпност?
- По какъв начин, ако има такъв, институциите могат да се подобрят в това отношение?
- Възможно ли е да се минимизира рискът като се таргетират насилниците? Дали специално насочени политики притежават потенциала да обезкуражат насилниците?
- Възможно ли е да се обезкуражат насилниците като им се предоставят по-добри възможности за живот, образование и по-добри работни места?
- Склонни ли са насилниците да се променят изобщо?

Втората ни основна хипотеза е, че контролираният вот представлява основен риск за сигурността на хората от последните две специфични групи: а) работниците в частни и публични предприятия, както и административни единици в областните центрове и малките градове; б) хората от ромски произход, живеещи в сегрегираните квартали и махали на населените места в региона. За да проверим тази хипотеза, ще тестваме следните три групи изследователски въпроси:

Контролирано гласоподаване: източници на риска

- Могат ли хората от тези две групи да гласуват свободно?
- Ограничени ли са (и от кого) активните и пасивните им избирателни права?

Stoycho Stoychev.indd 93 12/7/2017 1:10:11 PM

- Застрашени ли са (и по какъв начин) ако не се съобразят с оказания натиск?
- Има ли данни за нанесени вреди срещу представителите на тези групи, когато не са се съобразили с инструкциите?
- Възприема ли се концептуално контролираният вот като заплаха за човешката сигурност или се третира само като проблем на политическото представителство и демократичното управление?

Как хората се справят с натиска по време на избори

- Как реагират хората на това потисничество? Могат ли да разчитат на публичните институции за помощ?
- Какъв е делът на хората, съпротивляващи се на натиска?
- Какво се случва с тези хора? Дали претърпяват някакви вреди и ако това е така, как реагират правоохранителните органи?
- Можем ли да приемем, че контролираният вот е адекватно преследван от държавната и местната администрация?
- Дали хората, съпротивляващи се на натиска, са принудени да напуснат домовете си и да мигрират, за да се спасят от насилие?
- Притежават ли необходимите финансови средства, за да мигрират?

Минимизиране на риска от контролираното гласоподаване

- Съществуват ли неправителствени организации или групи по интереси, които разработват политики за защита на човешката сигурност в условията на контролирано гласоподаване?
- Има ли институционален капацитет за справяне с проблема?

Stoycho Stoychev.indd 94 12/7/2017 1:10:11 PM

- Това въпрос на нормативна регулация ли е или по-скоро цивилизационен проблем?
- Намират ли жертвите съюзник в лицето на неправителствените организации?

Целеви групи

Основната целева група по първата ни хипотеза се състои от възрастните хора, живеещи в селските райони на Северозападна България. На операционално ниво, това са хора на 65 и повече години, които живеят извън областните центрове Видин, Монтана, Враца и Плевен. Средно статистическите представители на целевата група са пенсионери, с относително малки пенсии, живеещи в селата в домакинства от двама или един човек. По данни от последното преброяване на населението от 2011 г., общият им брой възлиза на 122 279 души (ромското население в тези зони е общо 37 101 души). Вторичната целева група са експерти, които наблюдават процесите, изучават конвенционалната престъпност в района и са публикували изследвания, разследвания или други доклади; както и полицаи, които са разследвали или ръководили разследвания на конвенционални престъпления в района.

Основната целева група по втората хипотеза се състои от работници в частни и публични структури и ромите, живеещи в сегрегираните локации в населените места. Техният точен брой не може да бъде установен. Географски и социално те представляват периферия от четвърти ред[1]. Предвид продължителния и устойчив характер на насилието, упражнявано върху тях и страхът от насилниците, тези хора трудно споделят за проблема. Вторичната целева група се състои от експерти, активисти и политици на местно ниво, които по-

[1] Те са периферия в населените места, които сами по себе си са периферия на Северозапада, който е периферен на национално ниво, а страната е периферна в рамките на ЕС.

Stoycho Stoychev.indd 95 12/7/2017 1:10:11 PM

знават в дълбочина механизмите за контролиране на гласоподаването и задържането на основната група в зависимост от политически и други лица.

Целта ни тук е да проверим двете хипотези и да генерализираме изводите за цялата популация на целевите групи. Фокусът на анализа е преди всичко върху механиката и социалния контекст на изследваните рискове. На този етап не се интересуваме от мащаба и интензитета на проблема, а само от неговото естество, което е все още непознато в научната литература. По тази причина изследването в тази глава е индуктивно и ограничено до експертния дискурс и личния опит на жертвите.

Изследователски техники

За постигането на поставената цел, изследователският консорциум[2] проведе две фокус групи с експерти, 30 дълбочинни интервюта по темата с конвенционалната престъпност и 9 дълбочинни интервюта по темата с контролирания вот.

Преди да обясним в детайли методите за регистрация на данните, трябва да направим две методологически уточнения. Груповите дискусии се различават от класическия инструмент на фокус групата (Krueger and Casey 2000; Berg 2004) в един ключов аспект. Участниците не представляват хомогенна група защото такава по толкова специфична тема практически не съществува. Изследователският екип се опитва да събере различни гледни точки от хора, притежаващи експертиза по двата проблема от различна перспектива. Въпреки това, дискусиите като формат са по-близки до фокус групата, отколкото до колективното интервю, защото груповият дискурс маркира нюанси, които не присъстват в пред-

[2] Консорциумът включва изследователи и експерти от Софийския Университет „Св. Климент Охридски“, Института за регионални и международни изследвания, Асоциация „Прозрачност без граници“ и Exacta Research Group.

Stoycho Stoychev.indd 96 12/7/2017 1:10:11 PM

варителните разговори и консултации с експертите. Второ, интервютата с жертви и свидетели на контролиран вот са проведени в слабо контролирана среда. Поради чувствителността на проблема, респондентите не са склонни да разговарят за него с непознати. По тази причина, интервютата са проведени от местни жители, част от регионалната мрежа на Асоциация „Прозрачност без граници“, с респонденти, които те познават. Все пак интервютата са проведени по стандартна за изследването схема, като отклоненията от нея са минимални и се дължат на специфичния контекст. Въпреки това, предвид основната цел на изследването на случая със Северозападна България – да регистрира механиката и контекста на рисковете, но не и техния мащаб и интензитет, тези отклонения от класическия формат на фокус групите и дълбочинните интервюта не компрометират изследователските резултати.

Интервютата по темата с конвенционалната престъпност са в класическия формат на дълбочинното интервю и следват предварително изготвено ръководство. Селата са избрани според нивата на престъпност, а респондентите са подбрани на случаен принцип в систематично разгръщаща се спирала от центъра към периферията на населеното място.

Фокус групи

Конвенционална престъпност

Първата фокус група по темата с конвенционалната престъпност е проведена в София на 2 април 2014 г. и включва деветима участника: експерти, местни политици, активисти и бивши полицаи. Дискусията е проведена по утвърдена модераторска схема. Първо, участниците са помолени да дискутират междуетническите отношения и толерантността между етническите групи с България, като целта е да се регистрират евентуални предразсъдъци, производни на широко споделените негативни нагласи спрямо ромското

Stoycho Stoychev.indd 97 12/7/2017 1:10:11 PM

население, обвързващи го с престъпността. На по-късен етап участниците са помолени да дезагрегират проблема на областно ниво, понеже тези нагласи са по-ясно изразени в специфични райони, особено в Северозапада. На този етап целта е да се установи споделено разбиране за контекста на риска.

Второ, на участниците са представени данни от национално представително емпирично проучване, проведено от Екзакта Рисърч за целите на изследването, което показва, че около 67% от населението на страната е загрижено по отношение на конвенционалната престъпност, особено домовите кражби. Респондентите, определящи този риск за себе си като много висок, са предимно възрастни хора над 60 години, жени и с ниски доходи. Отново, дискусията се фокусира от националното ниво към специфичния случай на Северозападна България. Участниците са помолени да оценят риска на областно равнище съпоставено с равнищата а същия риск на национално ниво в следните аспекти:

- Интензитет на нивата на престъпност в Северозапада в сравнение със страната като цяло;
- Най-често срещани престъпления в района;
- Профил на типичния извършител, на база пол, възраст, образование, етническа и религиозна принадлежност;
- Форми на тактическа организация на престъпленията (дали се извършват от отделни индивиди или от организирани групи/банди).

Целта на този етап е да се провокира групово оценяване на източниците на риск и техните проявени форми.

В третия етап, участниците са помолени да дискутират стратегиите на жертвите за справяне с риска в следните отправни точки:

- Какви са обичайните реакции на жертвите на битови престъпления в района?

Stoycho Stoychev.indd 98 12/7/2017 1:10:11 PM

- Съобщават ли жертвите за тези престъпления в полицията?
- Колко ефективна е полицията в противодействието на конвенционалната престъпност в Северозападна България?
- Как се справят с проблема хората, които не вярват и разчитат на публичните институции?
- Този риск причина ли е за изселване на рисковите групи от района?

В четвъртия етап на дискусията, експертите са помолени да оценят възможностите за противодействие на конвенционалната престъпност и капацитета на местните администрации и правоприлагащите органи да ограничават и управляват рисковете за човешката сигурност. В края на дискусията участниците са попитани за техните идеи за подобряването на институционалните мерки за ограничаването на рисковете в засегнатите райони.

Контролирано гласоподаване

Втората групова дискусия по проблема с контролираното гласоподаване в Северозападна България е проведена в София на 3 април 2014 г. и включва десет участници: експерти, местни политици, активисти на НПО и представители на изборната администрация. Модераторската схема на дискусията следва следните основни точки:

- Източници на риск и механизми на принудата:
    - Могат ли работниците в частни предприятия, служителите в публичните институции и ромите, живеещи в сегрегираните квартали в Северозападна България да гласуват свободно по време на избори?
    - Ограничени ли са техните избирателни права и от кого?

Stoycho Stoychev.indd 99 12/7/2017 1:10:11 PM

- Принуждавани ли са да гласуват по определен начин? Кой ги принуждава и как се осъществява принудата?
- Какви са санкциите за тези, които не изпълняват указанията?
- Как жертвите възприемат контролираното гласоподаване – като заплаха за собствената им сигурност или по-скоро като заплаха за политическото представителство?

- Механизми за справяне с проблема
  - Как реагират представителите на двете групи (работници/служители и роми) когато са изправени пред принудата да гласуват по определен начин? Получават ли ефективна подкрепа от държавата?
  - Има ли хора, които се противопоставят на принудата? По какъв начин?
  - Какво се случва с тези хора впоследствие?
  - Подават ли хората сигнали до институциите и каква е тяхната реакция?
  - Можем ли да предположим, че контролираното гласоподаване се преследва адекватно от правоприлагащите институции?
  - Има ли хора, които напускат местата, в които живеят, в резултат от този натиск? Разполагат ли със средствата да го направят?
- Мерки за ограничаване на риска
  - Разполагат ли институциите с капацитет да противодействат на контролираното гласоподаване? Има ли предприети мерки и какъв е техният резултат?
  - Предоставят ли специализираните НПО подкрепа на жертвите на контролиран вот?
  - Как може да се ограничи контролираното гласоподаване? Това въпрос на законови регулации ли е или по-скоро цивилизационен въпрос?

Stoycho Stoychev.indd 100 12/7/2017 1:10:11 PM

Дълбочинни интервюта

Дълбочинните интервюта върху конвенционалната престъпност са проведени на 5 и 6 април 2014 в областите Плевен, Враца, Монтана и Видин (съответно NUTS BG314, BG313, BG312 и BG311, виж Фиг. 2). Профилите на респондентите са обобщени в Таблица 4.

Таблица 4. Дълбочинни интервюта за конвенционалната престъпност

ID	Област	Населено място	Пол	Възраст	Професия
1	Плевен (BG314)	Буковлък	Мъж	70	Пенсионер
2	Плевен (BG314)	Буковлък	Мъж	50	Фермер
3	Плевен (BG314)	Буковлък	Мъж	60	Незает
4	Плевен (BG314)	Буковлък	Мъж	65	Пенсионер
5	Плевен (BG314)	Коиловци	Жена	70	Пенсионер
6	Плевен (BG314)	Коиловци	Жена	65	Пенсионер
7	Плевен (BG314)	Коиловци	Жена	65	Пенсионер
8	Плевен (BG314)	Коиловци	Мъж	35	Кмет
9	Плевен (BG314)	Коиловци	Мъж	40	Пожарникар
10	Плевен (BG314)	Коиловци	Жена	50	Незает
11	Плевен (BG314)	Коиловци	Мъж	50	Незает
12	Плевен (BG314)	Мечка	Жена	40	Незает
13	Плевен (BG314)	Мечка	Мъж	50	Търговец
14	Плевен (BG314)	Мечка	Мъж	85	Пенсионер
15	Плевен (BG314)	Бръшляница	Мъж	45	Фермер
16	Плевен (BG314)	Бръшляница	Мъж	60	Кмет
17	Враца (BG313)	Малорад	Мъж	60	Незает
18	Враца (BG313)	Малорад	Мъж	65	Пенсионер
19	Враца (BG313)	Малорад	Жена	63	Пенсионер
20	Монтана (BG312)	Габровница	Мъж	50	Неопределен
21	Монтана (BG312)	Габровница	Жена	85	Пенсионер
22	Монтана (BG312)	Габровница	Жена	75	Пенсионер
23	Монтана (BG312)	Доктор Йосифово	Жена	70	Пенсионер
24	Монтана (BG312)	Доктор Йосифово	Жена	65	Пенсионер
25	Видин (BG311)	Новоселци	Жена	60	Неопределен
26	Видин (BG311)	Новоселци	Мъж	75	Неопределен

Stoycho Stoychev.indd 101 12/7/2017 1:10:11 PM

27	Видин (BG311)	Арчар	Жена	63	Пенсионер
28	Видин (BG311)	Арчар	Жена	85	Пенсионер
29	Видин (BG311)	Арчар	Жена	65	Пенсионер
30	Видин (BG311)	Черно поле	Мъж	80	Пенсионер

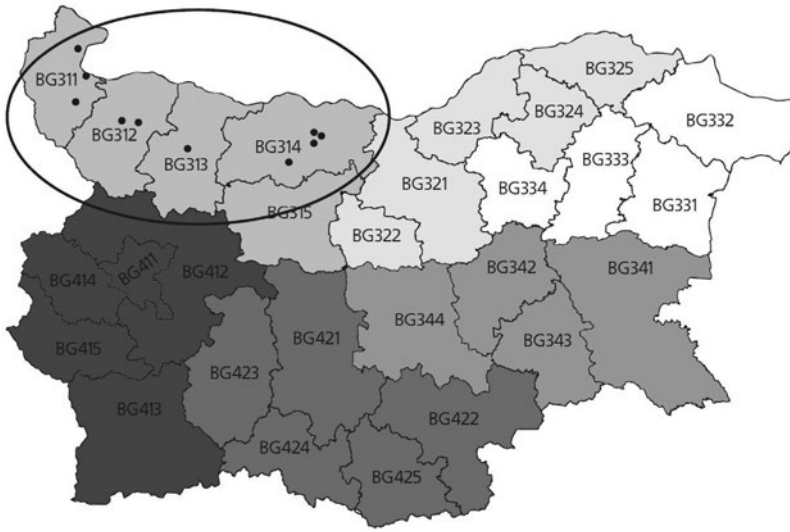

Фигура 2. Локации на провеждане на интервютата за конвенционалната престъпност

Конвенционална престъпност: кратка характеристика на населените места

Буковлък е село, разположено в покрайнините на Плевен. Според данните от последното преброяване на населението през 2011 г. жителите на селото са 3 570, от които 2 052 или 57,48% се определят като роми, а 24 души са заявили, че са турци. Селото е известно със своя кмет, бивш полицай, който организира нощни патрули за превенция на престъпността. Коиловци се намира на 18 км на североизток от Плевен. Според преброяването, жителите са 1 004. Отделно от 27-те самоопределящи се като турци, всички жители са етнически

Stoycho Stoychev.indd 102 12/7/2017 1:10:11 PM

българи. В последно време броят на обирите в селото се увеличава, а местните хора обвиняват ромите от съседното село Мечка. То се намира на около 8 км на североизток от Коиловци. Населението възлиза на 716 души, от които 58,52% се определят като българи, а останалите – роми, определящи се като турци. Те пристигат в селото в началото на 60-те години след 10 годишно местене из страната и първоначално са десетина души, турско-говорящи мюсюлмани, бежанци от град Суфли, Гърция в резултат от гражданската война 1946 – 1949 г. Етническото напрежение между местното население и ромите датира от момента на пристигането им в селото, което се е превърнало в нарицателно за престъпността и терора над възрастните хора. Бръшляница се намира на около 10 км на северозапад от Коиловци. Общият брой на населението според преброяването е 736, от които 142 роми от същата общност като тези в Мечка. Селото е известно с честите битови кражби и грабежи на селскостопанска продукция от нивите.

Малорад се намира на 40 км на север от Враца. В него живеят 1 871 души, от които 59 се определят като роми. През 2013 г. и 2014 г. местните хора отказват да плащат данъци в знак на протест срещу ширещата битова престъпност.

Габровница се намира на 17 км на север от Монтана. Броят на жителите е 1 111, от които 63 се определят като роми. В последните години нивата на престъпността бързо се увеличават. През 2013 г. 70% от всички регистрирани кражби в селата на община Монтана са извършени именно тук. Доктор Йосифово се намира на 15 километра на северозапад от Монтана. Общият брой на населението е 692, а официалният дял на ромското население е 38,87%. Отделно от големия брой кражби, в последно време това село привлича медийното внимание заради сблъсъците в рамките на самата ромска общност.

Новоселци е предградие на Видин. Делът на ромите е относително малък, около 8,22% от 864 жители, но то се на-

Stoycho Stoychev.indd 103 12/7/2017 1:10:11 PM

мира в непосредствена близост до ромското гето на града, квартал Нов път. За да се предпазят от кражбите, местните хора са ангажирали частна охранителна фирма. Арчар е сравнително голямо село на брега на Дунав, 27 км южно от Видин. Според данните от преброяването, селото има 2 364 жители, а делът на ромите е около 20%. Селото е известно най-вече с иманярските набези върху историческото наследство на древния римски град Рациария. Черно поле е сравнително малко село на 65 км южно от Видин. Според данните, 72 от 295-те жители са роми.

Дълбочинните интервюта са проведени на базата на опростено ръководство с три основни теми: а) какъв е най-големият риск за сигурността на хората в региона и как може да бъде описан; б) как хората да се справят с него; в) какво хората искат да се промени? Отговорите се различават до известна степен, в зависимост от географското разположение на населеното място, както ще бъде обсъдено в детайли, по-късно в това изследване. Отказите са 0, което е показателно за остротата на проблема. Стимулът на хората да споделят е в невъзможността да намерят решение в съществуващите институционални механизми.

Контролирано гласоподаване

Дълбочинните интервюта по темата с контролирания вот са проведени между 25 март и 15 април 2014 г. на терен в областите Видин и Плевен. Първият респондент е 43-годишен мъж от квартал Нов път. Той описва себе си като икономически зависим от неформалния си шеф и е изключително притеснен от интервюто защото очаква сериозни санкции, ако се разбере за него. Следващите пет респондента от Видин са етнически българи, четири жени между 46 и 52 годишна възраст и един мъж на 37 години. Трима от тях работят в държавни дружества и местните структури на администрацията, а двама – в частния сектор. Притесненията при всички е го-

Stoycho Stoychev.indd 104 12/7/2017 1:10:11 PM

лямо заради страха от санкции от работодателите, като всеки един изрично изисква интервюто да се запази в тайна и да не се разкрива самоличността му.

В област Плевен, две от интервютата са проведени в село Буковлък. Респондентите – 51 годишна жена от българския етнос и 38-годишен мъж от ромски, който работи като продавач на контрабандни цигари на пазара в Плевен. Последните две интервюта са проведени в град Славяново. Едното с 40 годишен служител в общинската администрация, а второто с 50-годишен работник в частна фирма. И двамата не се страхуват да говорят с интервюиращия, като твърдят, че върху тях не е упражняван натиск, но споделят своите лични наблюдения за това как се организира контролираният вот в града.

Интервютата са проведени по ръководство с три основни теми: а) как се реализира контролираният вот и какви са механизмите на тази форма на насилие; б) как се справят жертвите с този риск; в) как реагират институциите и какво трябва да се направи/промени? По всяка тема, интервюерите работят с набор от допълнителни насочващи въпроси, имащи за цел да се изясни характерът на този риск за човешката сигурност, неговата тежест и реакциите на жертвите.

Резултати от проучването

Експертния дискурс по конвенционалната престъпност

Състояние на риска

Експертният дискурс определя конвенционалната престъпност в Северозападна България като продукт на неефективни политики. Базовият проблем е абдикацията на държавата от отговорностите и в сектора за сигурност, особено когато се отнася до частната собственост. Липсата на държавата е още по-очевидна в селските райони. Положението в селата на Северозапада се определя като „драматично“ защото

Stoycho Stoychev.indd 105 12/7/2017 1:10:11 PM

конвенционалната престъпност е непосредствен риск за сигурността на хората. Посегателствата върху собствеността, здравето и живота на местните хора придобива „грозни и примитивни форми“.

Макар предходни криминологични изследвания да показват, че София е най-виктимизираният град в страната по отношение на конвенционалната престъпност, проблемът е много по-интензивен в малките села, защото там той определено е по-очевиден, константен и угнетяващ социален феномен, каращ хората да се чувстват до голяма степен несигурни и незащитени. Конвенционалната престъпност в Северозападна България е „без преувеличение, най-големият риск за здравето и живота на възрастните хора, които са основните й жертви. Този вид престъпност води до промяна в техния начин на живот: те се заключват в домовете си, изграждат нови огради, спят с мобилните си телефони в ръка и т.н.“ В населените места, където нивата на престъпност са особено високи, единственото спасение е изселването при роднини в градовете, но по-голямата част от хората, които и до сега живеят в тях, нямат такава възможност.

Типичните престъпления са: „кражба на частно имущество, добитък, селскостопанска продукция и всичко, което е на полето и става за крадене.“ Експертите са единодушни, че нивата на конвенционалната престъпност в Северозападна България са по-високи от средните за страната. Освен това „данните на полицията са съществено ненадеждни и реалният брой на престъпленията е драстично по-висок от регистрирания от полицията“. Обикновено хората не могат да пътуват до най-близкия полицейски участък, поради финансови или здравословни ограничения, но което е по-важно „все повече и повече хора се страхуват да съобщават за престъпленията, извършени срещу тях, в полицията или го намират за безполезно и безсмислено“. Дори когато се съобщават, кражбите често не са поемани от прокуратурата, тъй като

Stoycho Stoychev.indd 106 12/7/2017 1:10:11 PM

щетите се оценяват като незначителни (под 200 лева). Обаче, тази незначителна собственост е всичко, което жертвите обикновено имат и следователно вредата за тях е наистина значителна. Експертите дават и примери със съдебни дела с безспорни доказателства, които завършват без ефективни присъди за извършителите. Това обезсърчава жертвите да докладват за своите случаи и да търсят правосъдие чрез правоохранителните органи. Въпреки това, „когато има физическо насилие повечето от престъпленията се регистрират, понеже водят до сериозни наранявания или дори смърт".

Според експертите, профила на обичайния извършител е мъж от ромската етническа група, на възраст между 16 и 29 години (Безлов et al. 2006). Повечето от престъпленията в тези зони са извършвани от организирани групи роми, често на семеен принцип. Близките отношения и доверието между извършителите правят тези престъпления много трудни за разследване, освен ако полицията не хване нарушителите в действие, защото те са изключително несклонни да разкриват детайли за организацията и другите съучастници. Според експертите, в Северозапада обирите все по-често се извършват от цели ромски банди:

В повечето случаи естествено, че са организирани. Може да ги квалифицираме като „банди". Те са в повечето случаи на етнически принцип, на родов принцип, т.е. с роднински произход. Както и коментирахме, това са така наречените най-проблемни, най-трудно разкриваеми престъпления. Те са при гръцките цигани, така наречени, които са силно компактна маса, силно маргинализирани вече, с много силни вътрешни връзки между тях. Не ги ли хванеш на място, просто няма как иначе да се достигне до разкриване на престъплението.

Фокус група I

Оказва се, че тези банди са много мобилни и „извършват грабежи в широка територия с повече от едно населено място".

Stoycho Stoychev.indd 107 12/7/2017 1:10:11 PM

Според експертите, широко разпространена практика в тази област е ромите да принуждават децата си да крадат, защото те не носят наказателна отговорност. Когато се стигне до разследване или съдебно дело, те обвиняват детето, за да се освободят от наказателно преследване. Децата се използват и за задачи, които са невъзможни за възрастните, като промъкването през малки прозорци или дупки в огради. Те биват обучавани да извършват престъпни дейности от най-ранна възраст за да печелят пари за своите родители.

Но истината е, че цигане в първи клас на ореха с брадвата сече трифазен кабел, който захранва къщите и минава покрай клона на ореха. Следите, които са в пръстта, понеже хората си поддържат дворовете, окопани са, сутринта като станеш и ти няма кокошките или там желязото, ми те са детски стъпки. Прозорчета или дупки където са, защото те вече и през стените минават. Вярно има възрастни с тях, но са ей такива дупки, възрастен няма как да мине.

Фокус група I

Детството на други ромчета често е превръщано в бизнес. Има ранни бракове, защото младите момичета се третират от родителите като стока за продан и бързо се превръщат в средство за печалба на новите си семейства след като са продадени. Колкото повече деца имат, толкова повече пари получават от социалната система. Някои от родителите учат децата си да симулират симптоми на астма или епилепсия, за да бъдат признати за инвалиди от държавата и да получават социални обезщетения. Източването на социалната система се превръща в широкоразпространен семеен бизнес.

Циганите, както са в Мечка, са една затворена общност, където на дванадесет-тринадесет години се женят. С извинение на младоженеца не му е узряло семето, но жена му родила. Нали се сещаш, че е от свекъра. Първо той минал

Stoycho Stoychev.indd 108 12/7/2017 1:10:11 PM

и е просто един ужас там! Те на училище не ходят. Когато му говориш на български той не знае за какво му говориш. Тука вече е намесена държавата. Къде е държавата? Много пъти съм го казвал – държавата я точим покрай едно крадливо циганче хиляда и един път чрез образованието му. Хиляда и петстотин лева е издръжката на едно дете, т.е. училището получава държавна субсидия, защото това дете се води на училище, но то не е на училище. Втори път майката взима детски, защото директорът дал бележка, че детето ходи на училище… Трети път, дотука всичко са държавни пари, полиция, която е на държавна издръжка, следствия, детски педагогически стаи, местни власти, какво ли не, Агенция за закрила на детето, която е на държавна издръжка, Закон за закрила на детето. Къде са тези органи? Къде са тези институции, които са на държавна хранилка образно казано? Как искаме да се оправи тази наша държава след като покрай едно крадливо циганче (един бъдещ престъпник, защото сега е малолетен никой нищо не може да му направи, но след осемнадесет години вече ще е пълнолетен, вече оформил се престъпник, крадец, човек, който изобщо не признава държава и закон, и общност и така нататък) се точи държавата? Това според мен е най-важното да почнем да обсъждаме, имаме изтървано едно-две поколения, изтървани са, но най-важното е да видим какво ще правим, да ги хванем тези, които са подрастващите сега.

Фокус група I

Експертите определят задълбочаването на икономическата изолация на тази етническа група след 90-те години като причина за допълнително й виктимизиране. Изграждането на криминално самосъзнание става биографично предопределено. По думите на един от експертите „по времето на социализма ромите бяха в известна степен социално интегрирани на пазара на труда. Не са били богати, но имаха работа. През 90-те години те се озоваваха на дъното на социалната йерархия и са първите, които паднаха зад борда“. В този ра-

Stoycho Stoychev.indd 109 12/7/2017 1:10:11 PM

нен етап от прехода, държавата пропуска историческия шанс да интегрира тези хора „не чрез наказателна политика, но чрез социални програми и образование."

Аз с тази проблематика, по един или друг начин, се занимавам от началото на деветдесетте години, когато всъщност започна този цирк. Деветдесет и първа-втора за първи път започнах и още тогава беше съвсем ясно, че просто имаме сбъркан подход от страна на държавните институции, които са проблемът със социално-икономическото изключване на определени етнически групи, които след деветдесета се случиха. Подходи се единствено и изцяло през инструментариума на наказателното правораздаване. Това беше класическа грешка, която по никакъв начин не успяхме от тогава насам да преодолеем. Това предизвиква допълнителна виктимизация на тези социални групи, изобщо завъртя се един порочен кръг, който не е нещо уникално. Гледаме го по много места по света, където етническа принадлежност, социална изолация, икономическа бедност – фактори, които завъртат една общност, която като резултат от цялото това нещо е напълно изключена от останалата част на обществото, също започва да става с криминална идентичност. Баща ти е бил в затвора, естественото нещо е, че и ти ще отидеш в затвора. Това е процесът на израстване – биографично, някак си, това е нормалният път. Затворите са пълни с хора от тази етническа група и това е. Това е един порочен кръг, който ние от началото на деветдесетте завъртяхме.

Фокус група I

Оказва се обаче, че тази пропусната възможност по никакъв начин не е въпрос на лош късмет или шанс. Истинската причина за големия по мащаб неуспех на политиките за интеграция е, че политическите елити на прехода се възползват от закрепостяването на големи групи от населението в икономическа и социална зависимост от държавата. Експертите

Stoycho Stoychev.indd 110 12/7/2017 1:10:11 PM

са съгласни, че „политиците мълчат за проблема с ромите в страната и не прилагат политики за стабилизиране на селските райони заради възможността да се контролира вота на ромите в изборите“. Някои от експертите отиват по-далеч, като твърдят, че политиците съзнателно пречат на разрешаването на проблема с ромите. „Ако един кмет директно предлага закриването на сегрегирано ромско училище, той няма да бъде преизбран, и затова още съществуват тези училища“.

Може би са две поколения, но нека да мислим какво ще правим с това подрастващото. И натам, според мен, цялата държава, и партии, и политици трябва да си насочат вниманието. Преди няма и една година бяха парламентарните избори, да сте чули някоя партия нещо да е говорила за тази цигинизация в България? Някой да е погледнал с десет, петнадесет години напред. Какво ни очаква? Какво ще представлява българското село? Спомняте ли си? Някой в програмата нещо да си е записал? Не! Защото така ни изнася на всички, в смисъл всички говоря като политически фигури. Защото простият човек много по-лесно може да се манипулира и да му се купува гласа и така нататък.

Фокус група I

Експертите са единодушни, че ромските тартори решават съдбата на младите хора в техните общности. Те решават какво младите „ще работят, когато се откажат от училище и т.н. Тези неща са от компетентността на тартора“. Властта на тези общностни лидери е неоспорима в рамките на общността и е неофициално легитимирана от институциите на общинско и държавно ниво. „Има престъпни групи, покровителствани от полицията и другите органи. Ето защо престъпленията, извършени от ромите се увеличават.

Е1: Това с гимназията е друга тема, но мисълта ми беше всичко това, за да не се случва да има един, за мен много важен,

Stoycho Stoychev.indd 111 12/7/2017 1:10:11 PM

катализиращ фактор и това са за мен така наречените глави на семействата, на ромските, големите общности. Тези глави точно са си всъщност, ако ги гледате по всички учебници в криминологията са си всъщност така не знам как да ги нарека.

Е2: Тартори

Е1: Да, може и така да ги наречеш, но те имат изключително йерархична система на контрол на рода. Значи вероятно при кардарашите е най-така йерархично, да, но дори и по-малките такива общности и там го има. Нали ти виждаш, че той ще раздава – кой ще сече дърва, основната прехрана. Незаконно сечене на дърва, тук пак цял учебник може да се напише как се сече, как българските фирми участват, как политиците участват и така нататък. Боклукът е същата йерархична система. „Титан" как наема, пък тоя как наема, пък онзи как наема, та как се купува след това и така, та тоест вие имате такъв криминален, организиран фактор, който е силно заинтересован тези деца да не ходят на училище, тези деца да раждат в ранна възраст и детето да се превърне в инструмент за правене на пари. Та значи и майката не може да не роди, защото детето носи триста и десет лева вече.

Фокус група I

Тарторите имат политически протекции, защото осигуряват гласове. Полицията работи с тях, защото те са ценни при управлението и потискането на потенциалните безредици в ромските гета. Влиянието, демонстрирано от тези тартори над полицията засилва допълнително техния авторитет в общността. Това е начинът, по който държавата на практика проправя пътя на сътрудничеството между полицейските началници и ромските тартори защото полицейските началници се страхуват от уволнение, ако техните действия доведат до загуба на ромски гласове.

Stoycho Stoychev.indd 112 12/7/2017 1:10:11 PM

Той го легитимира тоя, така да го наречем тартор, защото тарторът съвсем директно казва, че отива в районното, примерно, когато задържат братовчеда. Той влиза при началника, когато си поиска и началникът знае, че не може да му откаже, защото след това той ще му реши проблема, тоест става една симбиоза между началника и тартора. И тарторът съвсем ясно е легитимиран като такъв чрез държавата. Същевременно и началникът знае, че не може да посегне на тартора, защото тарторът ще осигури, ей сега на евро изборите едни триста гласа.

Фокус група I

Дори да има арести на роми за конвенционални престъпления, нещата в крайна сметка приключват в „изключително неефективната съдебна система". Общото разбиране на експертите е, че институциите не правят нищо за превенция на престъпността, като по този начин се увеличава на нивата на риск.

В повечето случаи тези престъпници се осъждат на пробация, защото затворите са пълни. Те се връщат в селата си продължават да извършват грабежи. Дори ако основните извършители са заловени и хвърлени в затвора за една година или две, те се връщат и всичко започва от начало… В този район младите роми от мъжки пол, живеещи в криминална семейна среда влизат в затвора средно по четири пъти между 18 и 30-годишна възраст.

Фокус група I

Реакции на риска

Според експертите, в селските райони на Северозапада полицейските патрули и жандармерията изпълняват задълженията си само формално. В повечето случаи, полицаите си стоят в колите през нощта и наблюдават само входа на се-

Stoycho Stoychev.indd 113 12/7/2017 1:10:11 PM

лото, оставяйки крадците вътре в селото необезпокоявани. Дори ако се стигне до задържане и съд, няма справедливост, смятат експертите.

Сега, за работата на полицията. Преди осем години с полицая цяла седмица, през нощта в едни трънки спим, редувайки се, тъй като разбиват циментовите ни стълбове, които захранват с електричество помпената станция на селото. Хванахме го циганина. Той с една връхна дреха, такава стара дебела, слага я на дирека. Сяда на дрехата и почва да чука, за да не се чува. И в интерес на истината доста трудно го чухме, но все пак чухме та го заловихме тогава. Отиваме на съд, стига се до съд. Съдийката нервна, разбрахме, че детето й е болно. Полицай, кмет, инспектор-обществен ред към общината имаме такова звено се явяваме. Съдийката пита „Какво чакате?". Циганинът се изправя, и казва „Аз не давам ход на делото". Тя: „Ти, пък кой си ти, ще даваш ход на делото? Имаш ли адвокат?" Той отговаря: „Нямам." Съдийката отвръща: „След шест месеца назначавам делото." Сядаме ние и си пишем, понеже няма да ни пращат призовки, тъй като ни е уведомила лично съдийката за коя дата, за колко часа отлага делото. Почваме да пишем. „Какво чакате сега, че не излизате?" – ни пита тя. Ето ви отношение на съдия. Отиваме след шест месеца и ни казват: „Вие вече не сте ни необходими, тук има споразумение сключено". Циганинът една година идва да се подписва при мен – пробация. След това този същия циганин идва при мен всеки ден и ми се хили, и ми се радва, а аз цяла седмица с полицая лежа в трънките. Така че пак казвам, нещата тук са комплексни. Значи не опира само до работа на полиция, а си опира изобщо до държавен механизъм, който според мен не работи.

Фокус група I

Ето защо местните хора търсят алтернативно решение, първоначално в организирането на доброволчески патрули, а после с наемането на частна охранителна фирма. Тези ре-

Stoycho Stoychev.indd 114 12/7/2017 1:10:11 PM

шения работят в някои от населените места, в други имат само частичен ефект, а в трети са напълно безполезни.

И те с криваците и аз обикалям, защото мен пък ме притеснява не дай си боже някой нещо да го срещне. Аз съм се подписал, печатът на кметството съм сложил, нося отговорност за тези хора. Месец – два, предимно пролетно време го правим, за да си опазим агнетата и козлетата, защото това ни е най-скъпото. След това почнахме с охранителни фирми. Отначало общината плащаше за общински обекти. Аз включих в общинските обекти уличното осветление, за да ги задължа да обикалят цялото село. След това паднаха парите от общината наполовина, никоя фирма не искаше да се ангажира… по бюджетни причини там, кризи и така нататък. И решихме само влог от пет лева на къща, който иска да се пази. Нали пак вадим за общински обекти и си подпомагаме, затова е и пет лева охраната… парите ги събирахме ние в кметството плащам си на бабата шест лева кокошката, защото толкова струва на пазара да си купи една кокошка, разликата я давам на фирмата каквото остане, ако остане. И това не проработи. Видео наблюдение съм изградил в селото през годините какви ли не неща сме пробвали. Значи в България престъпността е следствие, тоест ние тичаме след вятъра. Много е важно да хванем причините и да почнем да работим в тази посока. Сега да констатираме колко много кражби има и каква престъпност има по селата ние топлата вода няма да открием. Значи имало го е по-рано, има го и сега, ще го има и по-зле ще става.

Фокус група I

Когато става въпрос за публичните институции, жертвите на конвенционалната престъпност основно търсят помощ от селските кметове. Те или нямат доверие в полицията, или полицията не работи по техните жалби, поради недостиг на ресурси, превозни средства и гориво.

Stoycho Stoychev.indd 115 12/7/2017 1:10:11 PM

Обаждат се на мен, защото много пъти от полицията ги „отсвирват". Нямат коли и примерно един полицай е на три села, и на трите села от сутринта – кражби и той се чуди къде по-напред да отиде. Това е истината. Сега се изучиха хората, че на 112, когато се звъни там се води запис и полицията реагира. Значи тогава няма отговори като: „няма гориво", „няма време", „няма кой да ти пратя". Мястото на кражбата се посещава щом мине през 112 и в действителност е така, понеже доколкото разбрах се водят някакви записи на този телефон и после има проверки – защо не е реагирано, кога е получен сигналът, кога полицаят е посетил кражбата.

Фокус група I

Управление на риска

На този етап, групата се разделя на две на база етнос. Експертите по ромския въпрос изрично смятат, че ключът към проблема е в предоставянето на собственост на ромите. Според тях, тези хора крадат, защото не притежават имущество и това ги прави безотговорни. Осигуряването на собственост ще ги насърчи да се установят и ще ги мотивира да се грижат за нещо, което притежават: земя, добитък, ферма и т.н.

Готов съм да направим социален експеримент и да зарежа хубавия живот в София и да дойда за една година в това село. Най-проблемното село. Нека да видим до една година няма ли да има промяна. От тези сто семейства, все ще има едно, което ще тръгне добре. Ще му дам земя, ще започне да обработва, ще получи животни, ще получи това, което му е необходимо. До една година той ще започне да произвежда и да продава. Другите ще видят, че може и така. Той ще стане отговорен. Това разбира се ще стане във времето с поколенията. Вярно е, че липсват трудови навици. Това е огромен проблем. Вярно е, че новите поколения нямат трудови навици и са по-малко образовани от по-възрастните поколения. Най-новото поколение е най-неграмотно и ти какво искаш

Stoycho Stoychev.indd 116 12/7/2017 1:10:11 PM

от неграмотен човек и от човек, който се е маргинализирал. Той живее за едната храна, готов е да убие. Като останеш без нищо, като те удари съдбата, тогава виждаш, че нещата не стоят точно така, както си ги мислиш... разликата между нормалния българин и лошия циганин, както казвате, крадливия циганин там, е че единият има собственост, другият няма, а за собствеността са се водили всички световни и локални войни. Ако аз съм собственик, а аз съм и имам частна собственост аз ставам отговорен, аз търся начин не само да я съхраня, но и да я развия, да имам печалба от тази собственост. Когато тя не е моя, тя е общинска, държавна, чужда, и хич не ме боли за тази собственост. Тоест докато вие не ме направите собственик, не ми дадете отговорност в обществото, не ми намерите правилното място и докато продължавате да търсите в мен престъпника и циганина, и мошеника, и айдука, аз ще се държа точно така както вие си мислите, за да ви се харесам.

Фокус група I

Според другата част от експертите, този подход няма да сработи защото ромите не са склонни да се грижат за стопанство и ако получат земя ще я продадат незабавно, каквито примери, според тях, има много.

До десет декара всяка година имаме право да им даваме на четири и петдесет лева декара наем, символична цена. Мечански цигани виждали ли сте вие с мотика, защото аз за тези години не съм виждал. Значи с десет декара спокойно може да си гледат две – три кравки, да си вземат млякото, да си отгледат децата… Даваш му земя на символична цена, животни там да си отгледа за семейството. Мога да ви дам пример, има достатъчно примери на подарена земя от общини… те ще я продадат още месеца след като получат тази земя, десет декара, те ще ги продадат. Сто процента съм сигурен.

Фокус група I

Stoycho Stoychev.indd 117 12/7/2017 1:10:11 PM

Друга част от решението е промяната в институционалния подход към ромите, която да отчита културните специфики и мироглед на техните общности, да се уважават техните авторитети и да се ангажират в решаването на проблемите.

Аз ако бях на ваше място… първото нещо е да проуча родовете. Кои и какви са? Особено водещите – тези които определят правилата. Да ги зачета като такива, защото те въпреки всичко, което си мислите за тях, те имат патриархални ценности и то значими патриархални ценности. Да почета техните патриархални ценности, тоест да стана част от тяхната общност, да стана техен човек и те – мои хора. Тогава под строй започнаха да ми водят децата в училище, но не защото съм ром, а защото ги почитам.

Фокус група I

Ако тези авторитети бъдат убедени да изпращат децата от общността на училище, бихме били свидетели на значително подобрение. Ако ромските деца живеят в среда, подкрепяща посещението на училище с осигурена психологическа помощ, безплатна храна и елементарно преподаване на граждански ценности, те биха се противопоставили на родителите, които ги принуждават да крадат, смятат експертите.

Те предлагат и промяна в режима на социално подпомагане на ромите, които да стимулират търсенето на заетост и създаването на трудови навици.

Още от сега бързо и ефективно – социалните помощи да минават през работодателите, т.е. не той да стои вкъщи и да получава социални помощи от държавата, защото държавата е длъжна да му дава, че той е социално слаб, че има десет деца и няма с какво да ги храни. Те точно така разсъждават, държавата им е длъжна и не дай си Боже да им се забавят с един ден, понеже те на карти ги превеждат парите и каква лудница става по банкомати и по банки, къде са им

Stoycho Stoychev.indd 118 12/7/2017 1:10:11 PM

парите, защо са им ги взели и така нататък, все едно тези пари някой им е длъжен да им ги дава на тях. Да минават помощите през работодателите, за да може да има начин да има някакви трудови навици, от друга страна да има някаква принадена стойност към тези пари, тоест да има нещо произведено... Когато арендаторът си бере царевицата да се дадат тези социални помощи на арендатора да наеме безработни роми да идат да оберат царевицата, хем те ще се научат на труд, хем на самия арендатор ще му падне разхода за производство, от там пък ще се вдигне печалбата, данък печалба.

Фокус група I

Експертите определят съществуващите социални програми като неефективни и неспособни да насърчават устойчивата мотивация на безработните роми да търсят законна работа. Според тях, промяната в социалните фактори и среда, може да се сведе до минимум престъпните практики. Част от експертите, обаче се съмняват в способността на институциите, но най-вече в желанието на местните и националните елити да прилагат политики за намаляване на престъпността и стимулиране на заетостта, което кореспондира с основната хипотеза на нашето изследване.

Всяка политика се разбива и разпада, защото ние нямаме институции, които адекватно да реагират на задачи. Да е ясно, че задачата е определена и съответно да се работи за изпълнението ѝ. Ние това не можем да постигнем като общество и затова не можем да измислим някакви политики по отношение на тези социални групи. Във всеки момент ние ще кажем, че това няма да проработи, защото аз не мога прокурора да го накарам да повдигне обвинение. Не мога да накарам полицейският шеф да не се страхува, че ще го уволнят, защото ще загуби триста гласа, които идват от тази махала.

Фокус група I

Stoycho Stoychev.indd 119 12/7/2017 1:10:11 PM

Дори на експертно ниво, в този случай, регистрираме не разпознаването на публичните институции като регулатор на обществените отношения. Дори най-правно ориентираното предложение от груповата дискусия съдържа идеята, че хората трябва да се самоорганизират за да гарантират своята сигурност.

E1: Аз имам съвсем конкретни предложения. Значи те няма да решат изцяло проблема с престъпността в малките населени места, но все пак биха помогнали донякъде. Първо да се помисли върху този проект за закон, който някога беше разглеждан на първо четене в Народното събрание за доброволните формирования, които могат да бъдат ползвани от кметовете на малките населени места. Сега не искам да го свързваме това със събитията по отлагане на техните доброволни формирования, говоря за друго. Второ да се помисли по някакъв начин законодателно да се увеличат правомощията на кмета по закона за МВР. Той ги има и сега достатъчно, но все пак може трябва да се прецизират. И третото, което си мисля е, че в момента, вие попитахте, нали как може да бъде противопоставено нещо на тази престъпност, от моите емпирични наблюдения нямам представително изследване в последните три или четири години, единствените, които се противопоставят по някакъв начин на престъпността и подпомагат дейността на кметовете са познайте кои – ловните дружинки.

E2: Те са въоръжени.

E3: И особено опасни. Става дума за оръжие, да.

E4: Щом не можем да накараме полицията да работи, дайте да приватизираме полицейската работа.

E5: Това не е идея. Не работи. Работи само там, където има млади хора, които ще излязат през нощта.

E1: Е, аз не ви казвам, че това ще реши всички проблеми с престъпността.

Фокус група I

Stoycho Stoychev.indd 120 12/7/2017 1:10:12 PM

Конвенционалната престъпност: наблюдения от терена

Проведохме 30 интервюта в 10 населени места в четирите области на Северозападна България. В повечето от тези селища анкетираните определят кражбите и насилието, като най-голямата настояща заплаха за човешката сигурност в тяхното село. Има села, в които за момента, местните жители са успели да намерят работещо решение на проблема с престъпността. В едно от селата обирите изобщо не са проблем и хората са по-загрижени доходите и финансовата си сигурност.

Проблемът с кражбите е най-осезаем в плевенските села Мечка и Бръшляница, Малорад в област Враца, Габровница в област Монтана и Черно поле в област Видин. В Коиловци и Доктор Йосифово този вид престъпност се счита все още за първостепенна заплаха за сигурността на хората, но интензитета и сериозността на проблема не са толкова остри, както в петте гореспоменати населени места. В Буковлък и Новоселци, които са предградия съответно на Плевен и Видин, конвенционалната престъпност е голям проблем, но в момента хората са намерили решение. В Буковлък кметът е този, който контролира ситуацията чрез директна комуникация и сътрудничество с ромските лидери. В Новоселци, местните хора са наели частна охранителна фирма, която успява да постави престъпността под контрол. В село Арчар, конвенционалната престъпност не е проблем.

В населените места, засегнати от конвенционалната престъпност отговорите се разделят въз основа на етническа принадлежност. За възрастните българи, които са типичните жертви на този вид престъпност, тя е най-големият риск за човешката сигурност. За ромите, които живеят там и които са обвинявани за извършването на тези престъпления, най-голям риск за човешката сигурност е социалната несигурност, изразяваща се в липсата на възможности за заетост и ниските доходи. Тук обобщаваме начина, по който местните хора

Stoycho Stoychev.indd 121 12/7/2017 1:10:12 PM

възприемат проблема във всяко от населените места, в които сме провели интервюта.

Мечка

В селото живее ромска общност, която според местните представители на българския етнос причинява техните неприятности. Кражбите са част от ежедневието. Хората живеят в постоянен страх, който променя житейските им навици. Повечето от потърпевшите, са спрели да отглеждат животни и да обработват земеделска земя, защото цялата им продукция е обект на кражби. Проблемът е особено остър в последните петнадесет години, но все още не е намерено ефективно решение.

Единственият проблем на селото са „кражбите и циганите, или за да бъда по-учтива – ромите“, казва една българска дама на около 40-годишна възраст. Тя е разведена и живее сама с дъщеря си в постоянен страх. На въпроса кой е извършителя на тези обири тя отговоря, че има някои извършители от българския етнос, но това най-вече са ромите от селото. „Обикновено те влизат в къщи, където никой не живее, но влизат също и в населените домове. Те крадат добитък: кокошки, агнета, прасета. Предимно добитък. Кражбите на пари са по-редки“. Дамата е ограбвана няколко пъти, подобно на нейните съседи. При един от случаите са откраднати всички електрически кабели, които крадците са успели да намерят в двора й, а по-късно са откраднати всичките й кокошки. Последният обир в селото, за който тя е чула се е случил два дни преди интервюто. Възрастна жена се е разделила с всичките си 28 кокошки през нощта. „Няма незасегната къща в това село“, казва тя. Запитана дали знае случаи на по-тежки престъпления споделя, че преди година един мъж е бил убит в двора му от крадци, които е хванал при опит да му вземат коня, а „преди няколко години имаше няколко убийства и изнасилвания на възрастни жени.“

Stoycho Stoychev.indd 122 12/7/2017 1:10:12 PM

През последните петнадесет години, заедно с увеличението на ромското население в селото, обирите стават по-интензивни и се превръщат във всекидневие. „В началото бяха едно или две семейства, аз не си спомням точно, но баба ми и дядо ми казаха веднъж, че са едно или две. Лека полека се увеличиха защото имат много деца. Сега те ни заобикалят от всяка страна. Всички крайни къщи на селото са цигански, сега слизат към центъра“.

По мнение на респондента има друга голяма несправедливост: „циганите получават много социални помощи от държавата. Например, аз съм разведена, но не получавам детски за дъщеря ми, а те ще получават за всичките си деца. Българите не получават помощи и не крадат, докато циганите получават помощи и крадат. Това е изключително несправедливо“.

Според друг респондент, търговец на около 50 години, проблемът е в самото ромско население: „нашето село е пълно с роми и заради това българите го напускат… хора като мен, които са останали с децата си тук сме няколко, около десет семейства“. Запитан с какво се занимават обикновено младите роми, той казва, че си стоят вкъщи и не правят нищо или „се правят, че са в неравностойно положение и ходят по институциите, за да вземат инвалидни пенсии или крадат. Основният начин на живот за тях е кражбата“, казва търговецът и добавя, че „те вече са опустошили нашето село. Нищо не остана за крадене и почнаха да крадат по околните села“. Краде се „всичко, което могат да носят“. Според него животът на местните жители от българския етнос значително се е променил поради постоянните обири. „Нашето село стана от градски тип. Хората вече не гледат животни. Купуват тука от мене всичко, яйца, месо и сирене. Всичко, което им трябва и което са си произвеждали преди, сега купуват в магазина ми“. Изглежда, че и навиците на крадците са се променили – „първо крадяха агнета и пилета, но не пипаха

Stoycho Stoychev.indd 123 12/7/2017 1:10:12 PM

прасетата защото са мюсюлмани. Като спряха хората да гледат агнета, почнаха прасетата. На съседа му откраднаха две големи прасета наскоро“. Магазинът на респондента също е бил ограбван.

Докато обирите в къщите се правят през нощта, кражбите на селскостопанска продукция се случват посред бял ден. Отделно от магазина, респондентът обработва и около 200 декара земя:

Спрях да сея царевица защото я крадат. Сега съм принуден да сея само пшеница и слънчоглед. Хората и арендаторите в нашето землище се отказаха да гледат царевица, можете да си представите за какво става въпрос ... до преди десетина години селото имаше над 400 декара лозя с Мускат Отонел. Сега няма нищо. Ромите откраднаха стълбовете, телове-те, гроздето, всичко. Вече нямаме лозя“.

Респондент, с. Мечка

Няколко кметове на селото са се опитвали да противодействат на конвенционалната престъпност през годините, но без успех. „Сегашният кмет даже не се и опитва. Циганите си го избират и той действа като работник в офис. В четири часа си се прибира и се заключва вътре. До осем и половина не си показва носа навън. Хич не му пука, ако ще селото да изгори“.

В село Мечка, първите ромски семейства идват от Гърция. „Те са гръцки роми мюсюлмани. Аз все съм член на избирателната комисията в нашето село, в паспортите на старите роми, първите, които идват, място на раждане пише Суфли, Гърция. В началото на шейсетте пристигат с две конски каруци в съседното село Коиловци. Обаче коиловци ги изгонили една нощ и идват в Мечка.“ По неговите думи местните хора също планират да ги изгонят, но местният партиен секретар ги спира. „Оттогава се увеличиха. Раждат средно по осем деца и тенденцията е да станат мнозинство в селото мно-

Stoycho Stoychev.indd 124 12/7/2017 1:10:12 PM

го скоро… когато бях ученик, в класа ми имаше само едно циганче. Сега малкия ми син е в пети клас и е единственото българче там“.

Важна специфика на ромската общност в Мечка е нейната затвореност: „има роми дето пътуват, отиват в чужбина и т.н. докато нашите си седят тук. Те не излизат от селото, освен за кражби, женят се помежду си. Братовчеди се женят помежду си. Момче и момиче, майките им са сестри, се ожениха наскоро. Едно момче пък се ожени за леля си, на баща му сестра“.

Друг респондент, 85-годишен пенсионер, който живее в центъра на селото, също определя обирите като основен риск:

Всичко крадат… само аз и още един гледаме агнета в момента, а преди имахме над 700 глави овце и агнета в селото. Кражбите започнаха още когато дойдоха циганите през шейсетте години, но от десетина години насам са истинска чума… от тук виждам как циганите си водят децата на училище. Днес циганите си изпращат децата на училище, а не беше така в миналото. Сега там има почти само циганчета в училище, българчетата са четири или пет. Това не е проблем, разбира се. Циганчетата трябва да ходят на училище, ама те проформа ходят само. Учителите пишат на всички високи бележки. Никой тука не повтаря защото родителите натискат учителите.

Респондент, с. Мечка

В село Мечка хората са опитвали различни опции да противодействат на заплахата от престъпления, но нито една не е доказала своята ефективност. Инсталирането на алармени системи и наемането на охранителни фирми не помага. Обирджиите имат хора, които осигуряват периметъра ги предупреждават, когато някой се приближи. Те следят движението на охраната селото и успяват да я заобиколят. По-

Stoycho Stoychev.indd 125 12/7/2017 1:10:12 PM

следните мерки, предприети от правителството включват изпращането на патрули на жандармерията в селото, но без успех. Резултатът е, че местното българско население живее в постоянен страх и променя начина си на живот. Според един от респондентите, институциите не се интересуват и не се опитват да решат проблема. „Жандармерията дойде преди месец тука, където колата ми е сега паркирана, момчетата взеха щитовете, телевизиите ги снимаха и всички си тръгнаха."

Един от респондент е намерил собствено решение на ръба на закона. След като е бил ограбван няколко пъти, той решава да пази агнетата и другия добитък като пуска ток по оградата на двора си. „Знам, че могат да ме съдят ако някой го удари тока и умре, и аз най-вероятно ще отида в затвора, но нямам друг изход. Преди това през вечер влизаха, откакто пуснах тока се спряха." На въпроса дали е поставил предупредителни знаци и от къде хората знаят за електрическата ограда, респондентът обяснява, че „Не. Аз нямам знаци. Някой трябва да е може би опитал да прескочи и го е жулнал тока. Така спря."

Един от респондентите си спомня, че когато е имало социална програма за временна заетост в селото, нивата на престъпност са спаднали. Той, заедно с част от ромите се включили в нея. „Пак имаше кражби, но по-рядко, една или две на два – три месеца. Взимаха някакви пари, хванаха по 300 лева на месец и не е имало такива неща, като сега ..." Според друг респондент, програмата не е оказала никакво влияние върху нивото на престъпността. „Кражбите никога не са спирали. Шейсет души участваха в тази програма, а останалите си крадяха." Той дава още два примера: местен бизнесмен, който има консервна фабрика в Плевен, е предложил да наеме 30 – 40 роми, като им предоставя ежедневен транспорт, но едва няколко души са се възползвали. При друг случай, пътно-строителна фирма, която реконструира главния път в

Stoycho Stoychev.indd 126 12/7/2017 1:10:12 PM

района, търси да наеме местни хора, но само 4-5 души кандидатстват за работата.

Бръшляница

Село Бръшляница е в непосредствена близост до Мечка и има същия рисков профил. Местните българи хора са предимно възрастни пенсионери, а ромите много по-млади и безработни. Ромската общност е със същите корени като тази в Мечка, затворена и консервативна. Честите кражби водят до промяна в начина на живот на местните. Повечето вече са се отказали да отглеждат домашни животни и да обработват земя, защото продукцията е обект на интензивни кражби. Първият ни респондент е 45 годишен земеделски производител, който живее и работи в София, но е реституирал около 3 хил. декара земи в района, които обработва заедно с баща си. Основният проблем в селото по негово мнение са кражбите:

Има много кражби тука, което е проблем. Не искам да звуча като расист, но ако пообиколите наоколо за малко ще видите, че има много цигани. Те не работят нищо, но не са и способни да работят. Единственият начин да си изкарват прехраната е като крадат. Тяхното мото е, че като нямат работа и нямат какво да ядат, имат право да крадат. За мен лично, това не е голям проблем, като оставим настрана, че винаги ходя въоръжен на нивата, но за старите хора това е наистина мъчително. Те не смеят да гледат животни, не смеят да правят нищо, защото всичко се краде… Имаше дори няколко убийства напоследък. През последните пет - шест години две жени бяха убити от крадци. Когато бях дете идвах тука през ваканциите, имаше само две цигански семейства. Сега са повече от българите. Това не е проблем. Не е проблем дори това, че имат по 10 – 15 деца. Проблемът, особено през зимата е, че най-нагло крадат по дворовете и къщите.

Stoycho Stoychev.indd 127 12/7/2017 1:10:12 PM

При мене лично са проблем кражбите от нивите. Много големи загуби имам. Смених си стратегията за сеитба. Обикновено културите трябва да се променят всяка година: една година житни растения, след това слънчоглед, а след две години царевица. Царевица не сея защото я крадат от полето. Самата кражба не е такъв проблем, защото аз работя големи площи, но за да не ги хванат, влизат навътре нивите с конски каруци и разсипват много повече, отколкото крадат.

Респондент, с. Бръшляница

Източникът на проблема според него е в грешната селскостопанска политика на няколко поредни правителства:

Много капитали бяха инвестирани в кратък период от време в селското стопанство, което доведе до окрупняване на земята и появата на много големи ферми. Бръшляница е малко изключение, тук сме шест арендатори, всеки работи между 3000 и 8000 декара и осигуряваме работни места за много хора. В общия случай е един голям арендатор, който хваща пет до шест села, купил е пет големи трактора и осигурява работа по на един човек от село и това е всичко. Заради това селското стопанство не осигурява достатъчно работни места тука в района.

Респондент, с. Бръшляница

Втория респондент е кметът на селото. Според него проблемите в Бръшляница са същите, както в Мечка. Ромската общност е много голяма. Безработицата е много висока и единственият законен източник на доходи е сезонното събиране на билки през лятото. „Ние сме много близо до Плевен, но малцинството е неграмотно и не могат да си намерят работа там." Предвид официалната му позиция, той по-неохотно говори за кражбите. „Има кражби, да. Март месец имаме шест случая на откраднати прасета, агнета и т.н. Предните месеци бяха повече". Запитан какъв е средният брой на реги-

Stoycho Stoychev.indd 128 12/7/2017 1:10:12 PM

стрираните престъпления на месец е той отговаря: „Както ви казах, за последния месец са шест. За цялата година ... вижте, хората вече не ги регистрират тия обири. Не подават жалби, страхуват се. Полицията нищо не прави. В повечето случаи изобщо не обръщат внимание“. По отношение на по-тежките престъпления, преди три години е имало убийство, но разследването не води до нищо. „От тогава хората се отчаяха. Преди това имаше две убийства и те останаха неразкрити“.

Основно се краде „добитък и хранителни продукти“. Респондентът е категоричен, че хората нямат пари, които могат да бъдат откраднати, социалните помощи за ромите са „достатъчни за два или три дни. Като си платят вересиите в бакалията и парите са дотам. Безработицата е изключително висока и няма изход. Тези, които казват, че ще се оправим ни лъжат. Политиците ни лъжат, няма решение“.

Битовите кражби са по-чести през зимата, когато ромите нямат други опции да си изкарват прехраната. „През зимата, особено ако е мека и няма много сняг, броят на кражбите се увеличава. Ако има сняг е по-трудно. Остават стъпки в снега, могат да ги хванат. Заловихме няколко, но никакъв смисъл няма. Осъдиха ги на пробация всичките. Никакъв смисъл няма, идват при мене да се подписват два – три пъти в седмицата и толкова“.

Ромската общност в Бръшляница е силно социално затворена:

Ромите от Славяново ходят в чужбина, печелят пари. Тези в Славяново живеят добре. Нашите не излизат от селото. По-рано арендаторите ги вземаха, но сега има само големи ферми с модерни машини и няма нужда от работници. Няма възможности за работа тука, а извън селото не търсят. Има семейства, които не получават дори и социална помощ. Само крадат. Вече почнаха и да се крадат един от друг… Малки се женят. Женят си се между тях там. Само брат и сестра нямаме още оженени, всичко останало… Те се женят

Stoycho Stoychev.indd 129 12/7/2017 1:10:12 PM

на 12 – 13 години. Имат по 5 – 6 деца. Има семейства с 10 – 12 деца. Постоянно се увеличават, вече са навсякъде в селото. Преди имахме ромска махала, но вече са в цялото село. Къщите купуват. При нас са много евтини, особено оранжите, разсипаните. Най-скъпата къща е 4000 лева. В началото плащат някаква малка сума , към 1000 лева и като влязат вътре, край. Не можеш ги изгони, не плащат останалите. Много такива случаи има тука.

Респондент, с. Бръшляница

Анкетираните от Бръшляница заявяват, че са се отказали от търсенето на решения. „Най-лошото нещо в моя случай е, че дори и да хвана крадеца на полето, не мога да направя нищо. Не мога да го арестувам, не мога да го бия, камо ли да го застрелям". Неотдавнашната операция на жандармерията в селото е безрезултатна. Според кмета на селото „момчетата дойдоха тук от Плевен - полицията, жандармерията, опитаха се нещо, но няма ефект."

Скептицизмът надделява. „Аз живея от толкова много години тук, сега съм кмет втори мандат, и не виждам как нещата могат да се променят. Нещата се влошават, а не се подобряват." Въпреки това, ако се създават работни места в селото, проблемът би имал решение. „Ако има работа за тях няма да е така. Когато дойде сезонът на билките, кражбите намаляват. Миналата година имах социална програма за 25 човека. Взимаха по 300 лв. Имаше ефект, толкова много кражби по това време нямаше."

Коиловци

Коиловци, което по думите на неговия кмет, е третото село от плевенския „Бермудски триъгълник", е най-голямото в околността и в него не живеят роми, но кражбите са постоянна заплаха за сигурността на хората и са се превърнали в част от ежедневието. Въпреки че местните обвиняват ромите от Мечка за тези обири те признават, че българи от селото също

Stoycho Stoychev.indd 130 12/7/2017 1:10:12 PM

участват в тях. Хората са опитвали различни решения, като наемане на частна охранителна фирма с активната подкрепа и участие на кмета, но с променлив успех.

Според респондентите от селото, младите хора в него са безработни и извършват престъпления. „Кражбите са част от ежедневието. Вчера са влизали в една къща ей там. Крадат всичко, което намерят. Ако те заварят в къщата те бият. Крадат пари, покъщнина, храна от хладилниците, всичко". Обичайните извършители са „някои роми от Мечка, но хора от нашето село също. Ние постоянно се страхуваме, старите хора като нас се страхуват".

Не знам, те носят маски, как може да бъдеш сигурен. Ама не само младите крадат, по-възрастните също. Като нямат какво да ядат, какво да правят? Една баба тука си купила няколко кокошки и всичките ги откраднали. Не една или две, ами всички. Какво ще яде сега? Обирджиите мислят само за себе си, не се интересуват, че и ние сме в същото окаяно положение като тях.

Респондент, с. Коиловци

Според друг респондент, „нещата в Коиловци се оправят. Кооперацията дава работа на младите. Кметът е млад, енергичен, прави много нещо за селото… наскоро няколко ромски семейства дойдоха да живеят в селото, но те работят в кооперацията и не създават проблеми. Ние не се делим на роми и българи в нашето село". Властите също се справят:

Това е голям проблем в Мечка. Ромите там са голям проблем. Те тука дойдоха първо преди петдесет години, но нашият кмет тогава ги изрита и отидоха в Мечка. Имаха някакъв тартор, който всяваше ред, обаче почина и сега там е ад. В Коиловци идваха да крадат всяка вечер, но след като жандармерията дойде при нас почнаха Славяново"

Респондент, с. Коиловци

Stoycho Stoychev.indd 131 12/7/2017 1:10:12 PM

Друг респондент си спомня, че наскоро семейство възрасни хора са били пребити от маскирани крадци и след това заключени в мазето. Крадците търсили пари и обърнали цялата къща с главата надолу. „Безработицата не е толкова сериозен проблем, както престъпността, защото хората работят в кооперацията или в Плевен, но кражбите са най-много. Имахме и няколко убийства тук, също. Братът на полицая например уби жена си и любовника й".

В крайните части на селото от страната на Мечка, проблемът изглежда по-сериозен, а броят на кражбите огромен. „Броихме ги до двайсетия път и спряхме... те са се абонирали за нашия двор. Крадат всичко, което може да се носи. Последният път, отмъкнаха един бидон с мед, 50 кг. брашно, орехи ... крайните къщи като нашата ги обират постоянно." Типичните извършители на тези обири не са само ромите: „повечето са меченски цигани, но винаги с тях има местен да ги води."

Според друг респондент, който работи в системата на МВР в Плевен, но идва в къщата си в Коиловци през събота и неделя:

Крадците са безстрашни. Не можем да ги спрем. Ако полицията го хване, съдът го пуска с пробация. Ако го хванеш и го биеш или го убиеш, отиваш в затвора. Те като крадат не ходят в затвора, но ти ако се опиташ да се защитиш, отиваш. Хората нападат тука. Моите съседи ги вързали в мазето, два дни стояли там преди да ги намерят. Вързали ги за да им вземат пенсиите, за 50 – 60 лева."

Респондент, с. Коиловци

За друг от респондентите „ужасно стана за живеене тука. Мечка, Коиловци, Бръшляница, животът е ужасен. Преди няколко години откраднаха всички крави и телета съседа. Камери беше сложил но файда няма. Почина си човекът от нерви след това."

Stoycho Stoychev.indd 132 12/7/2017 1:10:12 PM

Респондентите от Коиловци дават двусмислени отговори за ефекта от неотдавнашната операция на жандармерията. Някои казват, че е била безполезна, а други, че броят на престъпленията е спаднал. Въпреки това, като цяло регистрираме недоволство от работата на правоохранителните институции по отношение на престъпността. Дори респондентът, доволен от операцията, се оплаква от местния полицай и съда; „Полицаят казва, Какво искаш? Да ми изгори къщата или какво? Нито един крадец не е хванат до сега. В Славяново ги хващат. Зснаят кои са крадците, съдиха ги, но не ги осъдиха“. Според друг респондент, „полицаят се прибира в 23:00 ч. Ама той тогава тъкмо трябва да почне работа, щото кражбите са през нощта.“

Буковлък

Буковлък е село в покрайнините на Плевен с голяма ромска общност. Престъпността в селото е ограничена до голяма степен от действията на кмета през последните години. „Благодаря на Бога, че имаме този кмет. Без него, това е страшно“, казва един от респондентите. „Няма кражби в нашето село. Дори и ако някой се опита да открадне, кметът го намира. Той ги знае кои са. Но те не се опитват да крадат. Ромите тука имат печеливш бизнес – проституция, контрабандни цигари и алкохол, може би лекарства, но те ги правят тия неща в града, не тука. Тука е спокойно.“

Друг респондент потвърждава, че няма сериозни проблеми в селото. „Ние сме близо до Плевен и хората работят там, така че ние нямаме сериозни проблеми. Имаме роми, но тук не е като в Мечка, Бръшляница и Коиловци. Кметът си работи. Денем, нощем е из селото. Той им знае главатарите и всичко е под контрол. С престъпността нямаме проблеми.“

Малорад

Във врачанското село Малорад, респондентите описват същите проблеми както в плевенските села: високи нива на

Stoycho Stoychev.indd 133 12/7/2017 1:10:12 PM

престъпност, обикновено кражби на покъщнина и добитък. Жертвите са местни хора от български етнос, които обвиняват ромите в селото за тези кражби. Според интервюираните, хората са отчаяни защото няма помощ от никъде. Живеят в постоянен страх за собствеността, здравето и живота си. Краде се всичко, което може да бъде откраднато. Съобщават и за възрастна двойка, обект на насилие по време на обир. „Били са ги за да кажат къде държат парите. Мъжът почина после от раните си."

Друг респондент споделя, че живее в постоянен страх. Спира да отглежда добитък и зеленчуци заради кражбите. „Хората, които все още имат добитък не могат да спят нощно време. Преди няколко години ми откраднаха овцете, кокошките, нямам думи. Нищо не гледам вече. Постоянно съм нащрек през нощта, на всеки шум подскачам, чакам ги да влязат." Има и случаи на по-тежки престъпления. Възрастна жена е била пребита от крадци. По отношение на извършителите „има и българи, но предимно цигани. Циганите крадат. Увеличиха се напоследък и кражбите се увеличиха. По цяла нощ крадат по къщите или секат гората и продават дърва. Страхувам се от тях. Опитвам се да не ги дразня, защото ще ме нападнат през нощта. Никой не може да ги спре. Ние нямаме държава."

Когато баща ми беше жив, всичко беше в двора. Не заключвахме къщата, добитъкът беше на улицата. През последните двайсет години стана ужасно. Крадат всичко. Обаждала съм се на полицията, но не ти обръщат внимание. Казват ти, че откраднатото няма стойност. Като няма стойност що го крадат?

Респондент, с. Малорад

Един от респондентите, който живее във Враца, но има вила в селото казва, че няколко пъти е ставал жертва на кражби. „Хората, които не живеят тука постоянно, им разби-

Stoycho Stoychev.indd 134 12/7/2017 1:10:12 PM

ват къщите. Но по-хубаво е, че не живеем тук. Чуваме страшни неща около това село.“ Въпреки това, респондентите са доволни от скорошната акция на жандармерията. „Откакто дойдоха се подобриха нещата… намаляха кражбите. Сега кметът наема частна фирма, ще дойдат след 20тина дни и ще се подобрят нещата.“

Габровница

Габровница е село в област Монтана, с увеличаващо се през последните години ромско население. Местните хора казват, че кражбите се случват всеки ден и живеят в постоянен страх. Един от респондентите пита „Не гледате ли телевизия? Нашето село е често в новините. Тук имаме кражби всеки ден.“ Възрастна жена, която често е обект на престъпления, коментира „днес е по лошо от турско. Всичко е лошо, само лоши неща се случват в Габровница.“ Лошите неща са обирите. „Първо ми откраднаха овцете, после 30 кокошки, миналата година ми откраднаха две прасета. Тук съм сега, погледни ме, разболях се, до тука стигнах…“ Проблемът е особено остър в последните две години. „Преди това имаше кражби, но от две години насам това е всяка нощ.“ Хората не виждат никакъв ефект от операцията на жандармерията и не намират подкрепа в институциите. „Дойдоха, но е същото“, коментира един от респондентите. „Няма решение. Нашият кмет не става за нищо ...“

Доктор Йосифово

Битовата престъпност е голям проблем и в Доктор Йосифово. „Най-лошото нещо в нашето село е, че има постоянни кражби. Циганите вече са мнозинство и кражбите са всеки ден, но се потулват. Има толкова големи кражби в нашето село, но не се огласяват. Може би кметът ги крие, за да си го изберат пак. Те знаят кои са престъпниците, но не правят нищо, тъй като властта е като тях, всички са престъпници.“ Според рес-

Stoycho Stoychev.indd 135 12/7/2017 1:10:12 PM

пондентите, типичните извършители са ромите. „Те крадат и се оправдават, че няма работа. Няма работа и за българите, ама те не крадат." По думите на местните, ромската общност в селото е разделена на две групи:

Имаме тук интегрирани от много години и са като нас. Гледат животни, работят. Преди трийсет години дойдоха нови пришълци и с тях са проблемите. Нашите са си интегрирани, някои работят в чужбина. Пришълците не излизат от селото, не работят и крадат. Това е истински ужас. Опустошиха къщите, вземат всичко. Който гледа животни е в постоянен страх. През покривите влизат и крадат добитъка. Няма надежда за нас. Партиите се сменят, сменят се правителства, проблемът е същият.

Респондент, с. Доктор Йосифово

Черно поле

Проблемът с престъпността в Черно поле е особено остър. „Ние сме забравени от всички, тук може само да се мре. Днеска имаме два смъртни случая в селото. Престъпността е ужасна тук. Ще видите сами, всичко е опустошено от крадци. Повечето от къщите, читалището, старото училище са в развалини, защото вадят тухлите от стените." Запитан дали има роми в селото, респондентът отговоря:

„Да, имаме. Те ги правят тия работи. Не е остана неразбита къща. Всичко крадат. Изоставени сме тука, никой не идва да ни помогне. Полицията, жандармерията, те не стъпват тук. Някакви журналисти идваха… Хората живеят в страх, заключват се. Аз не знам колко време ще продължи. Разсипаха ми лозето. Обаждах се в полицията, на кмета, никой не направи нищо. Прокурорът не прави нищо. Цялото ми лозе го оценили на 50 лв. Сигурен съм, че са корумпирани. Няма изход. Просто чакам да умра."

Респондент, с. Черно поле

Stoycho Stoychev.indd 136 12/7/2017 1:10:12 PM

Новоселци

Новоселци е село в покрайнините на Видин. Ромският квартал на града се намира наблизо и местните хора се оплакват от чести кражби. Те са намерили решение чрез наемането на частна охранителна фирма, която успява да се намали броя на престъпленията.

„Основният проблем тук са кражбите, но тъй откакто наехме фирмата, няма кражби. Фирмата е тука от миналата есен. Преди това беше много лошо. Обирите бяха много чести. Те крадат всичко, но най-вече добитък. Бил съм свидетел на много кражби, но сега с фирмата, е спокойно."

Арчар

Въпреки че в Арчар има голяма ромска общност, местните хора не се оплакват. Според респондентите, освен безработицата, други сериозни проблеми няма и като цяло се чувстват сигурни. „Безработицата е огромен проблем, особено за младите. Няма къде да работят." Според респондентите, кражби в селото няма, най-вероятно заради присъствието на полицията в селото. Археологическия обект Рациария, става обект на иманярски набези преди няколко години и държавата увеличава полицейските сили за да го защити. Според друг респондент, ромското население се увеличава, но хората не крадат, макар също да са безработни. Кражби има, но не много често. Случаите, за които респондентът се спомня, са свързани с малки бакалии, но не и домове.

Контролираното гласоподаване: размисли от груповата дискусия

Вторият изследователски въпрос в изследването на случая със Северозападна България е дали има риск от насилие върху хората, упражнявано във връзка с гласоподаването.

Stoycho Stoychev.indd 137 12/7/2017 1:10:12 PM

Купуването на гласове и контролираният вот в последно време са се превърнали в мащабен криминален бизнес в България. Стремежът към завладяването на държавата, мотивира престъпните мрежи да установяват и поддържат състояние на зависимост и подчинение над големи групи хора. Най-уязвими са икономически зависимите лица, предимно в ромските общности, подчинени на своите лидери, които се стремят да максимизират своята власт, като указват натиск за да се гарантира по-плътен контрол върху повече хора, чиито гласове продават или разменят срещу политически протекции и услуги с политическите партии и кандидати.

Друга уязвима група са нископлатените работници в бедните райони, където възможностите за работа са изключително ограничени. За да запазят работата си, независимо от това колко мизерни са техните заплати, те са готови да се подчинят на натиска на работодателите, които на свой ред използват тази власт с цел печалба. Работодателите създават среда на постоянен страх, за да се гарантира подчинение, което им позволява да контролират вота на семействата на своите работниците. Те използват този ресурс, за да получат достъп до обществени поръки и привилегировано пазарно положение от партии и отделни политици, за които организират контролирано гласоподаване.

Натискът приема различни форми и използва различни техники, за да се гарантира изпълнението. Ромските общности, населяващи сегрегираните квартали (гета) в градовете, са подчинени на тарторите, които имат ключова функция в системата на домодерните отношения. Те заменят публичните институции като раздават правосъдие, осигуряват реда, санкционират икономическата активност (законна или незаконна) и действат като кредитни институции. В тези общности властта на тарторите е пълна и неоспорима.

Експерти твърдят, че сегрегираните квартали гласуват като „един човек“, което експлицитно означава контрол вър-

Stoycho Stoychev.indd 138 12/7/2017 1:10:12 PM

ху гласоподаването. Не само, че гласуват еднакво, но избирателната активност в квартала обикновено е много по-висока от тази, на градско, областно или национално ниво. Електоралната волатилност в тези общности е изключително висока. На едни избори цялото гето гласува за една партия, на други за друга и т.н. Това е ясно доказателство, че вотът на тези хора е под контрол и се продава вкупом. В замяна на предоставянето на гласовете на техните общности, лидерите получават пари и политическа защита за тяхната незаконна дейност. Те получават неформална подкрепа от страна на държавните институции на местно ниво, включително и на полицията, съдебната власт и общинската администрация, което повишава властта им в общността и обезсърчава всяка съпротива срещу техния авторитет.

В тази социална среда, човешката сигурност на практика не съществува, а хората са подложени на произвола на тарторите. Хората, които заемат пари от тях са в още по-голяма зависимост. Нелегалните лихвари, които обикновено са тарторите на квартала, предоставят кредити на хора, отчаяни безработни, срещу много високи лихви. Така заемите стават невъзможни за погасяване, което гарантира пълната зависимост на длъжниците от кредиторите. Това би могло да се квалифицира като нова форма на робство, защото потисничеството засяга цели семейства, премахвайки всякакви наченки на свободна воля. Въпреки че контролираният вот е само един от факторите за появата на този вид робство, това е единственият двигател, който защитава съществуването му от публичните институции.

Лошото икономическо състояние на Северозападна България, определяно от неефективните икономически структури и корумпирани институции, принуждава местните хора да запазят работата си на всяка цена. Загубата на работа е равна на смърт, а работодателите използват влиянието, което имат върху работниците си за да запазят собствения си бизнес.

Stoycho Stoychev.indd 139 12/7/2017 1:10:12 PM

В такава корумпирана среда, институционалният произвол може лесно да затвори нечий бизнес, който от една страна, зависи от държавата, защото в условията на изкривен и неефективен пазар, обществените поръчки са единственият източник на приходи, а от друга, административният натиск и финансовите санкции лесно могат да доведат до фалит, дори и на крупни бизнеси. Ето защо, частните фирми са в клиентелна симбиоза с политическите елити, които обменят своя патронаж за електорална подкрепа. Когато добавим държавните и общински дружества и администрация, става ясно, че всички работни места в този регион са на практика контролирани от местни и национални политически елити, чиито основен интерес е да задържат властта. Това е механизмът, по който работниците попадат в системата на контролирания вот като форма на насилие на работното място, без авариен изход.

Ситуацията с хората, разчитащи за оцеляването си на социални помощи, сходна. Тези хора са лесно манипулируеми от административния и политически елит на общинско и държавно ниво, който осигурява достъп до и разпределение на социалните плащания. Експертите твърдят, че общинската администрация има ресурсите да контролира хората в малките селища във вътрешността на района, които са зависими от помощи за отопление. Пасивните избирателни права на тези хора също са нарушени. „Те не могат да участват активно в политическия живот на местно ниво, тъй като ще бъдат санкционирани."

Схемите за контрол върху гласуването, са се развили през последните двадесет и пет години, а парите и човешкия ресурс, инвестирани в този процес се увеличават значително.

Когато говорим и за купуване на гласове, и за това как се осъществява контролирането, трябва да си даваме сметка, че по различен начин се осъществява контролът в ромските махали. Различна е и съответно функцията на тези, които

Stoycho Stoychev.indd 140 12/7/2017 1:10:12 PM

осъществяват контрола и например контролираният вот, контролирания начин на въздействие върху работниците. В ромските райони, тъй като става въпрос за компактно население, живеещо в махали, където те гласуват. В тези секции няма други гласоподаватели и контролът на местния лидер, на местния тартор, е абсолютен. Тогава можем да говорим за контрол, при който после се проследява цялата общност как е гласувала, тоест имаме покупко-продажба, имаме и накрая на деня – контрол. Искам в тази секция да ми излязат петстотин гласа.

Фокус група II

Случаят с контролирания вот на работното място е по-различен. Работниците и техните семейства са разпределени в различни избирателни секции и механизма за проверка е много сложен. Има хора, част от организираната престъпна мрежа, които упражняват контрол върху вота във всяка избирателна секция. Обикновено тези хора са мениджърите на ниско ниво във фирмата, които разполагат със списък на работниците от предприятието заедно с техните семейства, които трябва да гласуват в дадената секция. Такъв контрол се осъществява и от регистрирани наблюдатели, които представляват политическите партии и дори от членове на избирателните комисии. Присъствието на тези хора е законно и се регулира от избирателния кодекс, който позволява всичко това да се случи.

Е1: Налага се много по-сложна схема от страна на работодателя. Чрез негови лица, които осъществяват контрола. Прилага се много по-сложна схема за контрол върху работниците. Нямаме произволно купуване на секции, а имаме ясно определени лица, които осъществяват контрол върху секциите, в които гласуват конкретни работници и техните семейства. Тоест, всеки мениджър, ръководител на смяна и така нататък получава бойната задача, за която е инстру-

Stoycho Stoychev.indd 141 12/7/2017 1:10:12 PM

ктиран, че в неговата секция, в която ще бъде застъпник или представител на партия, живее работникът еди-кой-си, с неговата фамилия. Там всеки един работодател, ръководител на смяна или някакъв друг опосредстващ човек, който контролира, има ясна информация колко точно трябва да хората, които да гласуват.

Е2: И ги отмята по списък – минал, не минал. Това е много важно.

Е1: Много е важно, защото тук вече на работника му се казва „ти, с тъщата, тъста и жената живееш, значи ми дължиш четири гласа, не един". Принудата вече засяга и семейството на съответния работник.

Е3: А иначе като фигура, която осъществява процес по контрол на вота имаме също и работодатели, собственици на дребен бизнес, мениджърите в по-големи и средни предприятия, кметове, администрация. Това, което ни направи впечатление на последните избори беше много странната намеса на кметове на малки села, които упражняваха контрол не да гласуват избирателите в подкрепа на определен кандидат, а да възпрепятстват гласуването. Те просто стояха пред училището и ги спираха.

Фокус група II

Експертите смятат, че делът на контролирания вот в региона е между 1 и 15% в зависимост от броя на населението и етническия състав на общината. Според споделено разбиране, първоначално контролираният вот е бил характерен за общини с големи ромски общности, но той се е увеличил и в малките общини без ромско население. Последствията за онези, които се противопоставят са различни. Обикновено става дума за дискриминация в рамките на общността. Случаите на уволнения или лишаване от социални помощи са по-редки. Наказанията, използвани на работното място, включват забавяне на заплатите и не изплащане на бонуси.

Stoycho Stoychev.indd 142 12/7/2017 1:10:12 PM

Е1: Заплахата е: „Не излезе ли бройката, утре не идвайте на работа." В прекия смисъл, това е най-сериозната заплаха. Лишаване от социални помощи – на хората, които са зависими от решенията на кметствата, на кметските наместници, онези социални помощи, които са в натура – плащанията в брой няма как да бъдат махнати, но всякакви други допълнителни дърва, натура, разпределение на помощи и така нататък от различни програми се отнемат. Така хората си дават сметка, че са зависими. И другото нещо, което е важно – лишаване от възможността да бъдат заети след това, онези хора, които са били ангажирани по програми за временна заетост. Казва им се: „Следващият път няма да те включим в програмата".
Е2: Значи това, което съм гледал като най-масово в това отношение е в сферата на чистотата в големите градове, защото както говорихме, всичко пак става чрез някакви тартори – наемането в чистотата също. Те са две–три големи фирми в България, собственици в сферата на чистотата, които се договарят политически, с който ще печели и след това тези тартори са задължени да организират процеса на гласуване надолу по места и това важи за Пловдив, за Бургас, за големите градове.

Фокус група II

В ромските общности наказанията са по-сурови. Там се използва физическа принуда и административни санкции като разрушаване на незаконните им жилища, които при изпълнение се толерират. „Багерите са строени вечерта преди деня, в който се броят бюлетините, а заплахата е – не излязат ли бюлетините от вашия квартал, бутаме ви."

Единият човек е от едно чисто турско село и е в конфликт с местните ДПС-лидери. Той не иска да гласува за ДПС. Не гласува за ДПС и дори заявява, че не е гласувал за ДПС. След което е бит с лопата. Местният лидер на ДПС го бие с лопата. Той отива и се оплаква в полицията, но неговата дума остава срещу думата на другия. Развитие няма.

Фокус група II

Stoycho Stoychev.indd 143 12/7/2017 1:10:12 PM

Същевременно съществува динамика в контролирането на вота, която е циклична и много по-интензивна по време на местни избори, отколкото на национални.

Аз мисля, че сега при всички положения вотът е поскъпнал. Поне в ромските общности, защото примерно през 2001 г. са можели да ги купят за 1 кг. ориз и едно кебапче, а сега вече механизмът е чисто финансов. Също трябва да направим разлика между различните видове избори. При местните избори има голям процент на клиентелистки вот и такъв вот, който е свързан със запазването и с намирането на работа – в общината, в общински фирми и така нататък. Много по-бизнес ориентиран е местния вот, докато при парламентарни избори механизмите са малко по-различни. Там вече се играе на голямо партийно ниво, като механизмът е предимно чрез купуване на застъпниците. Много често самите застъпници са и въпросните десетници, които водят и групи от други десетници, това е особено добре развита система при турското население.

Фокус група II

Нова тенденция е брокерите на гласове да организират предварително схема за гласоподаване и след това да търсят директно контакт с партиите, на който да ги предложат срещу определена цена. В общия случай едни и същи гласове се продават на няколко партии/кандидати, поради което договорената бройка не се изпълнява по отношение на всички купувачи.

Е1: Когато има контролиран вот в квартала и кварталът се държи от един тартор, както в случая беше с Александър Тасев, в момента, в който го няма явния тартор се създават пет или шест тартора. Те правят следното: те имат вътрешни правила. Казват ти: „Ти преговаряш с ГЕРБ, ти – с БСП, ти – преговаряш с всички останали" и на всеки обеща-

Stoycho Stoychev.indd 144 12/7/2017 1:10:12 PM

ват по колкото искат. Но те не обещават, те търсят гласове. И те идват при мен. Аз се кандидатирам за кмет. Казват ми: „Брат ми, три хиляди и петстотин гласа струват толкова пари" и се започват нещата.
Е2: Местните тартори ли идват при теб?
Е1: Местните тартори от квартала, да. И преди да изкараме секциите от квартала в зависимост от това, кой колко пари е получил от една партия, те нагаждат бюлетините, за да излезе сметката на всички. Когато ги изкарахме, обаче, да гласуват извън квартала, те вече трябваше да водят реално хора, защото в квартала е едно, но да го отведеш е друго. И така активността падна с тридесет-четиридесет процента.

Фокус група II

В чисто нормативно отношение експертите отдават проблема на неефективните публични институции, които са захванати от клиентелни мрежи и на практика поддържат механизмите, вместо да им противодействат.

Проблемът е в институциите и аз съм абсолютно съгласна, че е в съдебната система най-вече. Всъщност и ДАНС, и МВР, и съдебната система имат своята вина за това, че нищо не се случва. Съдебната система работи по толкова формализирани правила, че никога не са достатъчно доказателствата получени по сигнала. Малкото хора, които са се съгласили да сигнализират, изнасят данни за натиск при последвалата проверка, за да не се съберат достатъчно доказателства… Подобен формализъм се дължи на правната уредба, за която за купуване на гласове, за оказване на натиск се предвиждат санкции от над шест години. Санкции, които предполагат използването на много сложни доказателствени средства. За съжаление, не съм юрист и не мога да се изразя достатъчно прецизно и достатъчно точно, но става въпрос за следното: за да бъде доказана покупко-продажба на гласове, не е достатъчно само някакво свидетелство, трябва да имаме доказа-

Stoycho Stoychev.indd 145 12/7/2017 1:10:12 PM

телства. Това доказателство как може да бъде получено? Въз основа на други показания на лица, въз основа на записи със специални разузнавателни средства, а за да бъдат приложени подобни специални разузнавателни средства е необходимо санкцията да е над определен праг. В случая тя не е приложима към тези престъпления. Тоест не може да се приложи средство, което да докаже оказван натиск при покупко-продажба. Това е по отношение на формализма. Другото нещо е, че всъщност институциите, които имат правомощия да разследват сигналите, да проучат какво се случва – МВР и ДАНС, не организират достатъчно добре предварително работата си.

Фокус група II

Особено внимание в този случай, дължим на съдебната система, която стои в основата на неефективността на институциите и чрез която се осъществява тяхното завладяване.

Е2: МВР и ДАНС са пример за институции, в които има най-големи прочиствания след избори. Ако погледнете реалността, там има постоянно изчистване на хора. Къде няма прочистване на хора? В съдебната система като най-независимата е съда, където просто няма промени, за разлика от политиците… Няма такъв случай, в който да няма сменени политици. Погледнете тези, които са от началото до сега и ще видите, че практически политическите елити са се сменили. Само в съда не е така… В момента тази система е неразбиваема. Тя е „бетон". В момента няма политическа сила, която да може да го разбие това, защото магистратът е несменяем до пенсия, до шестдесет и пет години. Това е абсолютно неразбиваема система. Аз гледах да видя кога този магистрат ще си тръгне, защото отдолу идват млади и свестни (за радост) съдебни кадри, но като погледнете Висшия съдебен съвет, и ВКС, и ВАС, и така нататък те още петнадесет години имат до пенсия. А вие няма как да ги смените, разбирате ли?

Фокус група II

Stoycho Stoychev.indd 146 12/7/2017 1:10:12 PM

Един от вариантите за решение, които са пробвани и дават някакви резултати, според експертите, е изваждането на избирателните секции от ромските квартали и махали, но той не е приложим навсякъде.

Е1: Целта ни всъщност беше чрез извеждането на ромските секции, да ги спасим от контролирания вот, защото когато са в квартала, те могат да им контролират вота. Ние направихме смесени секции от българи и роми. Там по никакъв начин не могат да бъдат контролирани и пак мога да ви кажа, че при нас, понеже нашите роми са програмирани от БСП, те влизат и си гласуват контролирано. РЗС се намеси на по-миналите избори, когато влязоха с конкретни пари, но ако БСП е взела две хиляди и пет-шестстотин гласа по анализи, то те са взели 150-200 гласа, които вероятно иначе е нямало да излязат.

Е2:В подкрепа на твоите думи искам и аз да кажа, че когато бях кмет на Пещера мисля, че след теб изкарах ромските секции от кварталите. Мисля, че първо ти го направи, след това и аз го направих, защото в ромските секции си казват хората „докато не ми се плати няма да ходя да гласувам". И гласовете се пазаруваха дори пред секциите, в кварталите. В последствие, макар че бяха изкарани секциите в града, извън кварталите, пак се продължи по същия си начин. Хората просто искаха да си продадат гласа. В същото време това се вижда и при българите, които са в лошо социално положение. А те не са никак малко в България. Те си казват „щом те (ромите) си продават гласовете и ние искаме да си продадем гласовете". Докато у нас има ниски доходи, това ще продължава.

Фокус група II

Все пак, наблюденията показват, че изваждането на секциите от ромските квартали може да предотврати крупни изборни фалшификации.

Stoycho Stoychev.indd 147 12/7/2017 1:10:12 PM

Е1: Имате шест секции в едно училище и те са в ромско училище. Вие в училище да имате петстотин - хиляда човека и пищят едни деца, но реално няма процес на гласуване. Вървят едни хора, но те реално само пълнят, подписват ги и се пълнят списъци, и се готвят протоколи, там няма реален изборен процес. А сега ние поне ги накарахме да гласуват, сега са гласували истински. Разбирате ли, от тези три хиляди и шестстотин гласа примерно, които са били рекорд от квартала за един кандидат до сега, сега изваждат между хиляда и осемстотин и две хиляди и петстотин вече реално гласове. Така поне сме намалили процента на този вот, който е контролиран и купен, и продаден, както искате го наречете.

Е2: На мен ми стана интересно като казахте, че в циганските секции въобще не са ходили да гласуват, а комисиите са си разписвали протоколите. Понеже аз съм чувал, че в районите на ДПС много се практикува това, но как става? Нали в комисиите са представители на различни партии?

Е1: Част от членовете на ДПС имат партийна задача да напуснат ДПС и да станат членове на друга партия.

Фокус група II

Такова решение е неприложимо по отношение на контролирания вот сред работниците в малките населени места.

Е1: Мога да кажа, че в почти всички фирми го има този контролиран вот, защото има голяма безработица. Хората си пазят мястото и малко, или много се съобразяват. Има хора, които си казват „мен вътре никой не може да ме види за кой ще гласувам", но си има хора, които се съобразяват за кого да гласуват, защото си пазят работата.

Е2: Повечето хора, извинявайте, че Ви прекъсвам, повечето хора вярват, че могат да ги проследят за кого са гласували. Аз много пъти съм питала най-различни хора, „Добре според теб, как ще те хванат коя е точно твоята бюлетина?" а той казва „Те знаят".

Stoycho Stoychev.indd 148 12/7/2017 1:10:12 PM

Е1: Аз ще ви кажа как. Не ги хващат индивидуално, а тарторът казва: „Аз ти осигурявам сто гласа" и казва на неговите хора: „Вижте, ако в тази секция ние нямаме сто гласа, никой няма да си получи парите": На работниците им се казва така „Ако еди-кой-си кандидат не спечели изборите, няма да получите еди-каква-си премия".

Е3: В едно село, което е да кажем с половината население роми, а останалите почти всички са турци. Изключително бедни хора, та на тях им бяха казали, че има някъде скрита камера. Особено в по-малките населени места, където да кажем има едно – две предприятия, които определят прехраната и честно казано ако им кажат, че ще им дадат по двадесет лева след изборите или те им казват „Ще има за всички премии, ако действително нашият човек спечели" и не е нужно да ги принуждават, и не е нужно да ги контролират, защото тия двадесет лева са им хляба. И той скръцва и отива, защото им е казано „Тук в нашето предприятие работим петдесет човека. Вкупом ние трябва да ги имаме тия гласове".

Фокус група II

В дискусията се повдига и въпроса за инициативата на президента Плевнелиев по това време за референдум за електорална реформа, включващ въвеждането на задължително гласуване, като инструмент за борба с контролирания вот.

Задължителното гласуване няма да реши нищо, ще направи един много хубав бизнес. Ако се включа като посредник. Бизнесът ще се разработи и ако има задължително гласуване, направо ще си наддаваме, пазар ще си направим, борса…

Фокус група II

Окрупняването на избирателните секции и въвеждането на преброителни центрове, според някои от експертите, би направило проконтролирането на гласуването невъзможно и оттам ще увеличи дел на неизпълнение.

Stoycho Stoychev.indd 149 12/7/2017 1:10:12 PM

E1: Схемата с контролирания вот ще отпадне, ако хората разберат, че в секция с над петстотин човека гласоподаватели, никой не може да им контролира вота. Просто няма начин.
E2: Чисто психологически. Само там, където секциите са с до триста–четиристотин гласоподаватели може да има някакъв контрол.
E1: Между другото, има такава дискусия в Щатите. Там, в негърските квартали, за да няма такъв контролиран вот, си правят умишлено огромни секции. Тоест, не да е от сто човека секцията или от осемдесет. Секцията се прави от хиляда човека и тогава става неконтролируемо. Действително трябва да са с повече урни, защото така контролирания вот не се получава. Има един прекрасен филм за Балтимор, където моделът за купуване е традиционен, както и в Чикаго, разбира се. Но в Балтимор примерът беше как тотално променят ситуацията.
Фокус група II

В резюме, наборът от решения, предложени от експертите, засягат избирателните секции. Преместването на секциите извън гетата и установяването на по-големи смесени секции е една от опциите. Създаването на регионални центрове за преброяване на гласовете ще премахне възможността за проверка на резултата на ниво избирателна секция. Групата се разделя по отношение на плюсовете и минусите на интернет гласуването и задължителното гласуване. Въпреки това експертите се съгласиха, че възможните решения са възпрепятствани от корумпираните институции. „Няма адекватна институционална реакция на сигналите за контролиран вот. Въпреки всички журналистически разследвания по този въпрос не съществува институционална реакция. Правоохранителните агенции и най-вече съдебната система работят толкова формално, че събраните доказателства никога не са достатъчни. Съдебната власт бетонира статуквото и предо-

Stoycho Stoychev.indd 150 12/7/2017 1:10:12 PM

твратява разрешаването на проблема с контролирания вот.“ Запитани дали синдикатите могат да помогнат на работниците да устоят на натиска от страна на работодателите, експертите са съгласни, че синдикалните функционери обикновено са част от схемата. „Те подпомагат работодателите при упражняването на натиска, някои от тях за ползи, други под заплаха и др. Профсъюзите не могат да помогнат на работниците в тази ситуация.“

Лични истории за контролираното гласоподаване

Има три основни фактора, които допринасят за високия риск от насилие на работното място в Северозападна България. Първият е високата степен на безработица, която се дължи на икономическата изолация, пазарната неефективност и корумпираното управление. Вторият е бедността. Заетите хора в този регион са реално работещи бедни, като заплатите са изключително ниски. Третият фактор е маргинализацията на региона и практическото отсъствие на държавата в съчетание с високи нива на корупция. Тези фактори са в основата на системата за подчинение и контрол. Страха, физическия натиск и уволненията са нормите на тази система, които регулират отношенията между работодатели и управлението, от една страна, и работниците, от друга, в държавни и частни фирми, общински и държавни административни структури на местно ниво. По отношение на ромското население, ние не наблюдаваме работното място, а насилието в общността. Инфраструктурата на това насилие е система от икономическа и социална зависимост, което води до общо подчинение на семейства и цели общности на местни лидери.

Видин

Ромската общност във Видин живее паралелно на установения правов ред. В гетото съществува строга йерархия, в която синовете на местния тартор са установили пълен контрол

Stoycho Stoychev.indd 151 12/7/2017 1:10:12 PM

над населението. Икономическата активност на местните жители е строго регламентирана от тях. Те решават кой ще върти търговия, кой ще продава контрабандни стоки, кой ще се занимават с проституция. Те отпускат и заеми, които никога не могат да бъдат изплатени, тъй като лихвените проценти са непоносими. Длъжниците са принудени да работят безплатно за лихваря, включително в неговите криминални дейности. Лихварите разполагат със свободата на длъжниците, които в замяна получават само препитание. Някои се опитват да излязат от тази зависимост, но рядко успяват. Там обикновено няма изход, институциите не могат да помогнат, тъй като държавата напълно отсъства от териториите, контролирани от тези хора.

Тази система на подчинение се използва по време на избори в замяна на пари, достъп до ресурси и политическа закрила. Националните и местните политически елити преговарят за гласовете с лидерите и им осигуряват защита, която позволява на последните да запазят своето господство над своите общности.

В тази част от изследването, представяме в резюмиран вариант личните истории на респондентите, въвлечени в схеми за контролирано гласоподаване. Първият респондент във Видин е 43-годишен жител на ромския квартал Нов път. Той има семейство с четири деца. Безработен е от 1997 г. Работил е в тогавашната общинска служба „Чистота", след това – при закриването на службата е съкратен. Не успява да постъпи на работа в частната фирма „Титан - север", която започва да чисти града. Работил е няколко пъти по временната заетост. Съпругата му никога не е била на постоянна работа. Живее заедно със семейството на сина си, съпругата му и тяхното дете, а така също и с две от останалите деца в една къща – неизмазана, с вода и тоалетна на двора. За сложна операция и лечение на сина си преди пет години взема пари назаем от местен ромски бизнесмен. От тогава до

Stoycho Stoychev.indd 152 12/7/2017 1:10:12 PM

днес, въпреки внасяните пари за погасяване на дълга, сумата заедно с лихвите се е увеличила. Дебитните карти, по които семейството получава социални помощи и детски (неговата, на съпругата му и на женения му син), се намират при лихваря. От тях последният редовно отнема постъпилите средства за погасяване на дълга. Често възникват спорове за това – колко пари са издължени и колко остават за издължаване. На няколко пъти респондентът е викан да работи временно за лихваря срещу намаляване на част от дължимата сума. В града няма никаква работа, освен тази, която му предлагат местни заможни хора от квартала. Семейството разчита на получени на пари на ръка за случайно извършена работа и на средствата по дебитната карта на снахата. Също така се занимават със събиране и предаване на отпадъци за вторични суровини, които вече се намират по-трудно, защото повечето хора от квартала също оцеляват по този начин.

Респондентът е изпаднал в зависимост от своя кредитор. На два пъти му се е налагало да иска нови, по-малки суми назаем от същото лице. Отдавна вече не търси работа от общината. Не вижда нормален път и възможност чрез официално регистриран труд той и семейството му да излязат от това положение. От няколко години преди избори е викван от лихваря и му е казвано за кого да гласува – той, съпругата му, две от децата и снаха му – общо пет гласа. За подадените гласове са му опростявани различни суми от дълга. Той вижда единствена възможност чрез личен безплатен труд за лихваря да върне дължимата сума. През миналата година синът и снахата са били за два месеца на сезонна работа в Гърция. Това е помогнало да бъде изплатен част от дълга. Въпреки това, човекът не изпитва особена надежда и не може да назове срок, в който той и семейството му ще заживеят нормално. Не вижда изход от ситуацията, в която е попаднал и се чувства обезнадежден и притеснен за оцеляването си и за оцеляването на семейството си. В този контекст, той

Stoycho Stoychev.indd 153 12/7/2017 1:10:12 PM

не вижда нищо нередно да гласува по указание на човека, от когото е изпаднал в зависимост. Притеснява го по-скоро икономическата зависимост и произтичащата от това несигурност. Основанията му са, че и други негови познати правят така.

Вторият респондент е жена на 48 г. от гр. Видин, която живее със съпруга си, инвалид. Техните деца са напуснали града. Тя работи в шивашко предприятие и получава минимална работна заплата. Семейството се издържа с нейната заплата и пенсията на съпруга й. Преди парламентарните избори 2013 г. началничката на смяна я извиква насаме и й казва, че ако гласува за определена политическа сила, по случай великденските и гергьовски празници ще получи еднократна парична помощ от работодателя. Уточнява мястото на избирателната секция и кога трябва да ходи да гласува заедно със съпруга си. След това да се яви за получаване помощта. Тя е притеснена, вдига високо кръвно налягане и отива при личния си лекар, той и предписва медикаменти, за да се успокои. Прибира се в къщи и заедно със съпруга си премислят и решават, че нямат друг избор. Притисната от обстоятелствата, че ако не изпълни указанията какво да направи и за кой да гласува, може да остане без работа. Тя е решена да направи каквото й е казано, въпреки че със съпруга й са имали предпочитания да гласуват – искали са да гласуват за друга партия. В случая не я интересува сумата, която ще получи като награда, а е притеснена от факта, че ще остане безработна. Тя оценява, че икономическата обстановка принуждава цели семейства да гласуват под натиск – хората са готови на всичко за физическото си оцеляване и за личната си сигурност.

Третият респондент е 46 годишна жена, която работи в клон на държавно предприятие във Видин. Съпругът й работи в охранителна фирма, на минимална работна заплата. Децата й са студенти в София. Седмица преди изборите през

Stoycho Stoychev.indd 154 12/7/2017 1:10:12 PM

2013 г. регионалният директор на предприятието е упражнявала натиск за гласуване за политическа партия „ГЕРБ". Директорката е организирала среща на целия колектив с председателя на местната структура на „ГЕРБ" в града, който ги агитирал. Заплашвала ги е с уволнение в случай, че не гласуват за тази партия. Натискът е упражняван лично, от директорката. Интервюираната твърди, че системно е била притеснявана и й е упражняван натиск, не само във връзка с гласуване, а това е маниерът на управление на директорката на местния клон на държавната фирма. С грубо отношение, неоснователни проверки и често присъствие се чувствала смачкана и без избор да реагира по какъвто и да е начин, различен от волята на директорката. Интервюираната работи от години в тази фирма, на постоянен трудов договор. Работата е важна за нея, защото финансово е подсигурена и може да издържа двете си деца, които са студенти. Тя е наясно, че градът е с най-голям процент безработица. Регионът е страшно изостанал. Няма работещи предприятия. По нейно мнение хората са уплашени и са готови са на всичко, за да запазят работата си. Затова този психически тормоз/натиск силно я е притеснил. Респондентката споделя, че за пръв път в живота си се чувства толкова безпомощна и без изход от ситуацията. Принудена е да търпи този натиск и унижение, за да подсигури и издръжката на децата си, за да получат необходимото образование. Жената е възмутена, ядосана, изпитва силни и противоречиви чувства. Тя счита, че хората, които използват властта си, трябва да бъдат контролирани по някакъв начин от по-висшето ръководство.

Четвъртият респондент е 37 годишен мъж, който работи в гумаджийница. Той живее с жена си и детето си. От страна на работодателя директно са му давани указания да гласува за една от партиите на местните избори през 2011 г. На тези избори неговият работодател е в листата за съветници. Показана му е примерна бюлетина с указване на номера на

Stoycho Stoychev.indd 155 12/7/2017 1:10:12 PM

партийната листа и начина за отбелязване на вота. В същото време му се казва, че напоследък печалбата на фирмата намалява и предстоят съкращения. Дадени са гаранции, че при „правилно гласуване" от страна на работника и още два члена от семейството му, същият ще бъде оставен на работа. Казано му било при гласуването „да се обади" на определен член на СИК, представител на същата партия, който ще го посрещне пред секцията. Респондентът е изпълнил всичко стриктно. Не чувства вина, че се е включил в схема за гласуване, защото смята, че така е запазил работата си и „хляба на семейството си". Съобщава, че друг начин няма - нещата в града стоят по този начин. Страхува се да не остане без работа. И той, и съпругата му на няколко пъти пред годините са оставали без работа и потъват в заеми от близки, познати и бързи кредити.

Петият респондент е жена на 52 г от Видин. Съпругът й работи в строителството. Едното от децата е завършило висшето си образование, а другото все още е студент. Работила в е дълги години в общината. От няколко години работи като управител на гробищен парк. За това време върху нея е упражняван натиск за различни неща от директора. Била е принудена да му стане поръчител за заем от 20 000 лв. Месец преди изборите 2013 г. той й е казал, че трябва да гласува за ПП „ГЕРБ". Респондентката е заплашвана с уволнение. Принудена е да изпълнява всички нареждания, за да запази работата си. Директорът е казал, че в секцията, в която гласува по адрес на местоживеене, има негов човек. С днешна дата директорът е освободен от длъжност, а тя изплаща заема му с месечна вноска от 150.00 лв. като поръчител. В същото време се той развежда и жена му го напуска. За да се освободи от задължения и да не търсят отговорност, директорът прехвърля всичко на своя баща. Така институциите няма какво да вземат от него. Интервюираната живее и се чувства зле, като е в непрекъснати обвинения от семейството, че трябва да плащат чужди заеми, като и без това парите им не стигат. Тя

Stoycho Stoychev.indd 156 12/7/2017 1:10:12 PM

е в безизходица. Не потърсила помощ, защото директорът е афиширал с връзки и влияние с хора във властта.

Буковлък

Буковлък е интересен пример за паралелна система на сътрудничество между кмета и неформалната и криминална икономика в селото в лицето на ромските тартори. Сивата икономика функционира с протекцията на кмета, който от своя страна контролира ромските гласове. На местно ниво държавата започва и завършва с кмета. Той се грижи за хората. Ако някой е болен, го кара в болницата, осигурява дървен материал за отопление, осигурява достъп до социални програми и т.н. Той определя правилата и поддържа реда. За да се премахнат кражбите в селото той оставя ромските тартори да развиват други престъпни дейности като търговия на контрабандни цигари, проституция, алкохол и т.н. Тези дейности осигуряват доход за обикновените роми. В замяна кметът получава лоялността на хората. Всеки се ползва от установения клиентелистки модел и хората са много доволни.

Първият анкетиран е 38 годишен мъж от с. Буковлък, който официално е безработен, но продава контрабандни цигари на пазара в Плевен. Тук представяме съкратена част от интервюто с него, което представлява типологично проявление на теоретичния модел, използван в тази книга. По тази причина и с цел илюстрация, го представяме с автентични детайли.

Ние, ромите, сме неграмотни и някой трябва да ни разясни как стоят нещата и да ни напъти. Ние не гласуваме под натиск, казват ни при кой ще е най-добре и кой може да ни помогне и избираме него. Аз лично си мисля, че гласувам свободно, без да съм притеснен. Гласувал съм по съвест, но са ми и давали пари. И не само на мене, а на цялата махала. Всички партии дават пари на изборите – по 20, 30, 50 лв. Най-много (50 лв.) даваха от „Лидер". Всяка махала си има по

Stoycho Stoychev.indd 157 12/7/2017 1:10:12 PM

2-3 човека, които са по-грамотни и имат връзки някъде и са наясно с политиката и ние се вслушваме в тях. Те си имат момчета за всичко, които преди изборите минават и дават пари на всяка къща, за да помогнат. Но тези 50-100 лв. не са много, те са за 2-3 дни. Ние не гласуваме заради тези пари. По-важното е, че тези хора после ни помагат много – имат връзки в бюрото по труда, социалните и данъчното и там ни оправят нещата. Ако сме закъсали да се подпишем или да подадем документи, те се обаждат и решават проблемите. Знаят законите, грамотни са и ни помагат много с каквото могат. Затова е много важно за кой точно ще гласуваме, за да има наш човек във властта и да ни помага. Вземат жените ни на работа при тях да продават цигари и тютюн на пазара. Дават кутията на 2 – 2,20 лв., а ние продаваме на 3 лв. Имат техни хора и в полицията, които предупреждават за проверките. Имат техни и в съда, и навсякъде. Затова гласуваме както те кажат – не го приемаме като натиск, а като помощ, защото нашите хора ни помагат да не умрем от глад. Помагат ни те, а не държавата. Ако разчитаме на държавата, нищо няма да получим. Държавата не се интересува от нас и ни остави без работа и без пари за хляб. Така е навсякъде – нямаш ли свой човек, си изгубен.

В различните махали си имат свои хора, свързани с други партии. Едните гласуват за БСП, другите за ДПС, за „Лидер", за ГЕРБ. Схемата е – от партията дават пари на нашите момчета и те ги дават на нас – за да я подкрепим.

За наказания не може да говорим, защото за нас е много важно да се гласува за когото трябва. Никой от нас не си помисля да не гласува или да гласува за друг номер. Преди години имаше едно семейство, което беше взело пари от 3 места. След изборите това се разчу и имаше последствия за тях – останаха без работа и без социални. После се преместиха в София, защото тук никой не искаше да им помогне.

Не знам дали има санкции за купувачите – тези неща не стигат до нас, но и няма как да има – каквото се каже, се изпълнява. Както казах, жените ни продават цигари, тютюн, предплате-

Stoycho Stoychev.indd 158 12/7/2017 1:10:12 PM

ни карти и с това си изкарват хляба. Ние работим за тях и те работят за нас. Друга работа няма, а трябва да се яде.
Не знам какъв е проблемът с контролирано гласуване – другите хора само предполагат и говорят това, което чуят – но ние не го приемаме като проблем, а като помощ и закрила. Винаги е било така.
Каквото и да правят, нищо няма да се промени, каквито и закони да приемат, защото ние си имаме наши закони, които е по-важно да се спазват. Това е въпрос на оцеляване. Като питаш за неправителствени организации – не знам за такива, но не могат да ни решат проблемите. Тях ги интересуват само парите, които могат да вземат, и не се интересуват от нас и какво ще стане после с нас, като подадем оплакване. Никой нищо няма да промени, защото хората не искат и не се чувстват като жертви. Затова никой не говори за това, а журналистите изопачават истината.

Интервю, с. Буковлък

Вторият респондент е 51 годишна жена, която работи в българската част, но има впечатления от това, което се случва в селото като цяло. Потвърждава, че ромите не считат за проблем факта, че техният вот не е свободен. За нея това е въпрос на липса на политическа култура и на зависимост от техните лидери. Потвърждава, че никой не си мисли да се опълчи срещу установения ред, напротив – той ги устройва напълно, защото им осигурява доходи, значително по-високи от доходите на обикновените хора, които работят. На анкетьора прави много силно впечатление, че интервюираната избягва да отправя каквато и да било критика към кмета. Твърди, че той не е запознат с тези схеми с купуване на гласове и контролиран вот. Според оценката на анкетьора, а също и на други социолози, запознати с местния контекст, кметът е изключително силна фигура – „той им взе страха на всички още с идването си (преди да стане кмет, той е бил полицай)". Установил е железен ред в селото, с който всички

Stoycho Stoychev.indd 159 12/7/2017 1:10:12 PM

се съобразяват и не смеят да протестират. Кражби и престъпност в селото няма. Това до голяма степен с дължи на факта, че ромите имат доходи от нелегална търговия с цигари и не се налага да прибягват до кражби, за да се изхранват. Кметът изпълнява ролята на всички институции и социални структури на местно ниво – когато някой се разболее, той го качва на колата си и го кара в града; когато има нужда от доставяне на дърва, той обикаля хората и ги подсеща за срокове, документи и т.н. Тук, в резюме представяме разказа на респондентката, който също експлицитно очертава социалната реалност в района:

В село Буковлък малко от хората са свободни да гласуват. Има над 3000 роми – необразовани, с по 5-6 деца и без каквато и да е възможност за прехрана. При тях е много лесно да контролират нещата и да са податливи на натиск. Имат си тартори, които реално движат нещата – осигуряват гласовете за която партия им плати повече. Контролират институциите, пазара на контрабандни цигари и проституцията. Движат всичко, плащат навсякъде и за сметка на това осигуряват гласове на различните партии, а всички партии купуват гласове в с. Буковлък. Без изключение, дори и по-малките, като „Лидер“ и ВМРО. Но ромите не осъзнават това като проблем, а като начин на живот, като облага и покровителство. На по-бедните дават по 20-30 лв. преди избори и те са доволни, а на други дават пазарите на тютюн и нелегални цигари, от което изкарват до 200-300 лв. на ден. Натиск се оказва от 5-6 човека в селото, които контролират всичко и имат свои хора за параван, които вършат „мръсната работа”. Всички ги знаем кои са и какво правят, но за тях няма закони, защото в ръцете им са съд, полиция, прокуратура. Всичко за тях е безнаказано и недоказуемо – плащат навсякъде и за всичко парите, дето получават от партиите. По-голямата част от парите остават в тях, за да си оправят нещата и да „покровителстват избирателите си”. До

Stoycho Stoychev.indd 160 12/7/2017 1:10:12 PM

такава степен контролират всичко, че никой не си и помисля да не изпълни искането. Най-големи пари се раздават за парламентарни избори и за общински съветници – за да имат техни хора във властта. Най-много пари се наливат от ДПС, дори се говори, че вече са раздали по 20 лв. на над 500 човека гласоподаватели за изборите за евродепутати.

Реално голяма част от ромите не искат и да работят по програмите за 300 -350 лв., защото от контрабанда изкарват тези пари за ден. Само най-бедните и непокровителствени започват работа към общината по програмите, а след това ги убеждават, че сами им помогнали за това, за да подчинят и тях и да са им удобни. Реалните работодатели като кметство и община дори не са наясно с правата си. Така че за контрол от работодател не може и да се говори. Ромите не работят в нормални условия и в легални фирми. Те се изхранват от нелегални неща и се контролират единствено от тарторите си, на които се отблагодаряват, като гласуват за когото трябва и с по-дребни услуги. Хората не се чувстват заплашени – напротив – доволни са, че има хора, на които могат да разчитат и които да им оправят нещата.

На натиск за гласуване няма как да се устои от неграмотни хора и точно на това се разчита – на бедност, икономическа зависимост и неграмотност. Няма хора, които се противопоставят на такива искания, затова и не е ясно има ли санкции и какви. Няма и хора, които да са финансово стабилни, защото при такива хора гласове не могат да се купуват и манипулации не може да има.

На нито една институция не може да се разчита, защото никой не търси помощ и в самите институции има контролирани хора. От нормалните хора това се възприема като престъпление, затова и много хора не гласуват – защото са отвратени. За самите роми в селото, които продават гласа си, това е нормално и нужно. Организации и медии няма как да помогнат, защото това е въпрос на оцеляване и никой не търси от тях помощ.

Интервю, с. Буковлък

Stoycho Stoychev.indd 161 12/7/2017 1:10:12 PM

Славяново

В гр. Славяново има друго проявление на контролирания вот. Контролът не се случва чрез плащания или натиск, а чрез установяването на отношения на групова принадлежност. Хората са съобразяват със споделената мъдрост на тяхната общност и се страхуват да бъдат изключени. Ето защо те правят това, което всеки друг прави. Ако някой е лоялен към групата, тя му се отплаща. Заплахата от изолацията е инструмент за контрол.

Първият интервюиран е 40 годишен служител в общинската администрация на Славяново и членува в ДПС.

Аз работя в администрацията на гр. Славяново. Като работещ съм зависим от това, което се случва на местно ниво. Имам семейство и деца, които учат в местното училище. Членувам в ДПС. Нашето градче остана с много малко жители, около 3000 души население. За съжаление, застаряващо. В последните 1 – 2 години повечето млади хора, заедно със семействата си заминаха на работа в чужбина. Като цяло, няма къде да се работи, освен в сферата на търговията и в земеделието.

Специално за мен най-важни са местните избори, тъй като сме пряко зависими от местната власт. В нашето населено място има три организации на партии – водеща е БСП, след това е ДПС и най-накрая е СДС. Като цяло, обаче, в населението е настъпила пълна апатия и незаинтересованост по отношение на гласуването. Хората са разочаровани тотално от управлението на държавата. Аз се чувствам свободен да гласувам. В политиката съм ориентирам вдясно. Навремето, когато СДС беше на власт, сме провеждали агитация членовете на ДСП да гласуват за тях. Аз също съм гласувал за СДС, но само на местни избори. На останалите гласувам за ДПС. Досега никога не съм гласувал под натиск, заплаха или пари. Лично не съм видял, но са ми споделяли, че всички партии купуват гласове, като дават суми от 20-30-макси-

Stoycho Stoychev.indd 162 12/7/2017 1:10:12 PM

мум 40 лв. Тъй като има много социално слаби, те са лесно манипулируеми. Това няма да промени материалното им положение, но повечето от тях са хора от малцинствата. Не съм чувал никой да бъде заплашван или наказван по някакъв начин ако е взел пари и не е гласувал за съответната партия. В нашата организация сме търпели критика от централното ръководство единствено на местни избори, когато сме подкрепяли СДС. По друг начин не сме санкционирани.

Не сме имали случаи избиратели да се оплакват на институции. Според мен институциите не могат да се справят с контролирания вот – това е проблем на политическото представителство. Хората са бедни и докато политическите партии им предлагат пари по време на избори, те ще се възползват. И тук нещата са навързани – големите партии имат големи субсидии, а малките партии стават икономически зависими.

Според мен неправителствените организации не биха могли да се справят с контролирания вот. Дори въвеждането на задължителното гласуване ще има обратен ефект – т.е. още повече ще се купуват гласове. Мисля, че положителен ефект по време на избори ще има присъствието на повече международни наблюдатели, които да знаят прилично български език и през целия изборен ден да бъдат навън около избирателните секции. Медиите биха помогнали дотолкова, доколкото да разгласяват нарушението, но не и повече.

Интервю, гр. Славяново

Вторият респондент е мъж на около 50-годишна възраст, който работи в частна фирма за преработка на млечни продукти в Славяново.

Работя в частния сектор, на половин работен ден. В началото бях на пълен, но и на това съм доволен, защото няма работа. Ние сме град, но аз му викам село, защото тук останахме малко хора. За младите хора тук няма поминък и по-

Stoycho Stoychev.indd 163 12/7/2017 1:10:12 PM

вечето заминаха за Испания, Германия, Франция, Италия. Тук има работа в кметството, има една фирма за производство на мляко, една земеделска кооперация и търговия. Безработните са много, съответно и социално слаби. По програмите за заетост работят малко хора.

Напоследък битовата престъпност понамаля, след като се намеси жандармерията в съседните села. Тъй като контактувам с много хора, мога да кажа, че повечето с отвращение говорят за партии и политици. Нямат доверие в повечето от тях и все по-често чувам, че няма да гласуват.

Лично за себе си мога да кажа, че никога не съм гласувал под натиск, нито от работодател, нито от друг. Чувал съм, че се купуват гласове, но не съм бил свидетел. Най-вече за хората от малцинствата, които са социално слаби и необразовани. На тях им е все едно за кого ще дадат своя глас, но пък получават някаква дребна сума. Навремето тук имаше голяма организация по време на местни избори. Докарваха хората с коли, следяха кой не е гласувал и отиваха до вкъщи, за да го вземат да гласува.

Не съм чувал някой от избирателите да се е оплаквал, че му е оказван натиск, нито пък да се е стигало до намесата на институции. Тук водеща партия е БСП, а след нея е ДПС. Напоследък се говори, че ако Бареков се появи, може да гласуват за него, защото се очаква, че той ще плаща най-много. Не съм много добре запознат, но ако има по-големи парични санкции за посредниците, които купуват гласове, а даже и затвор – може да даде резултат. Вече толкова години само се говори, медиите оповестяват, а няма наказани. Това води до голямото недоверие в институциите, че не могат да се справят. Тук на местно ниво няма работодател, който да е заставял или принуждавал работниците си за кого да гласуват. Не съм убеден, че ако се въведе задължителното гласуване, тая практика за купуване на гласове ще спре. Виновни за това са и политици, и законодатели. Ако има работа и няма тази бедността, хората няма да се продават за 20 лв. Неправителствените

Stoycho Stoychev.indd 164 12/7/2017 1:10:12 PM

организации, а и медиите са с добри намерения в тая насока, но едва ли могат да се справят.

Интервю, гр. Славяново

Основни изводи от изследването

Факторите за незавидното положение на Северозападния регион на България са предимно икономически. Местната икономика не е успява да се адаптира към пазара и новите икономически инфраструктури, които се появиха след 1989 г. Селищата в са до голяма степен изоставени от активните и способни хора, които биха имали потенциал да променят ситуацията. Произтичащите демографски от това процеси водят до дълбоки структурни проблеми, които не предвещават ясно бъдеще.

Населението е разделено на две групи: по-възрастните, които са излезли от пазара на труда и сравнително младите роми без умения и квалификация. И двете групи не произвеждат, но разчитат предимно на социалните системи на държавата. Тази неприятна ситуация създава среда на голяма човешка несигурност. В отдалечените села на безработните роми разграбват имуществото на възрастните българи, което води до етническо напрежение, недоверие и постоянен страх, не за бъдещето, а за днешния ден. Институциите не пречат или защото те не са в състояние да предоставят работещо решение, или защото са силно корумпирани и предоставят политическо покровителство на крадците в замяна на гласове.

Това е причината, поради която двата изследователски проблеми от това изследване на отделен случай са взаимосвързани. Остротата на риска варира в различните населени места. В селата, намиращи се в близост до областните центрове като Буковлък и Новоселци, кражбите са ограничени, тъй като безработните хора се включват в организирани престъпни дейности (трафик, контрабанда, проституция,

Stoycho Stoychev.indd 165 12/7/2017 1:10:12 PM

данъчни измами) като цяло засягащи интересите на държавата, а не на отделни индивиди. В тези селища по-възрастните живеят сравнително спокойно, но има насилие на работното място и в общността, защото организираната престъпност има нужда от политическа закрила, която идва с цената на контролирания вот. Случаят с Арчар е подобен. Обирите са рядкост, защото има по-печеливши дейности като иманярството и незаконната сеч. В хинтерланда, млади, неквалифицирани и безработни хора, които поради демографски причини са предимно роми, нямат шанс да се включат в сериозни криминални начинания. Те не могат да намерят място нито в официалната, нито в сивата икономика, защото на практика такива няма с изключение на малките частни стопанства на възрастните хора, произвеждащи стоки за индивидуална некомерсиална употреба. Обирите там са критичен риск за сигурността на хората, защото както жертвите, така и извършителите се борят за физическото си оцеляване.

Контролираното гласоподаване в тези райони се увеличава, но въпреки това, то няма груби форми. Хората са по-скоро стимулирани да гласуват, какъвто е случаят със Славяново и други населени места с не толкова затворени ромски общности. Затова Северозапада се оказва не само бедно, но и опасно място. За съжаление все още няма работещи решения. Институциите до голяма степен са изоставили тези хора и те търсят заместител в мрежи и организации, подобни на мафиотски структури, при които публични или частни институции си сътрудничат с лидерите на общността и създават собствени паралелни регулации. В някои от населените места дори такива възможности не съществуват и хората просто чакат смъртта.

Решението на проблема не е нормативно. Както показват емпиричните доказателства българската нация не е сред най-спазващите законите и регулациите. Лекарството

Stoycho Stoychev.indd 166 12/7/2017 1:10:13 PM

е подобряването на социално-икономическите условия, засилването на правоохранителните институции и практики и инвестиции в образование и квалификация. Тези препоръки могат да бъдат твърде общи и се отнасят за страната като цяло, но те са необходимите предпоставки за всяко последващо прецизирано решение, в рамките на един мащабен цивилизационен процес.

Stoycho Stoychev.indd 167 12/7/2017 1:10:13 PM

Глава III. Организираният криминален пазар на гласове

Социалната маргинализация, позволяваща на конкурентите престъпни мрежи да завладеят държавата и да инсталират свои хора на ключови позиции в управлението чрез контрол върху гласоподаването, не е изолирано само до Северозапада явление, но е системна характеристика на съвременната българска държава. По тази причина, в настоящата глава, разгръщаме обхвата на изследването на национално ниво.

Организираните престъпни мрежи на локално и национално равнище се оказват всепроникващи. Безлов и Гунев определят организираната престъпност като системен фактор, въздействащ на всички нива в държавата. Политическият процес се овладява чрез купуване на гласове и контролиран вот на националните и местните избори, а законодателния процес, благоприятстващ определени бизнес интереси, се договаря чрез неформални лобисти. В правосъдната система, назначенията и решенията са повлияни и платени от посредници (емблематичен пример е казусът Красьо Черния). В рамките на приходната администрация, на всички нива са поставяни доверени хора, за да се избегне плащането на данъци и да се покровителства контрабандата. Накрая, организираните престъпни мрежи продължават да проникват в правоприлагащите агенции, за да ги използват срещу своите конкуренти (Bezlov and Gounev 2012b). Необходимо условие за това е запазването на политическата власт, както и липсата на гражданска политическа култура, тъй като при липсата на право на противопоставяне, правото на участие е лишено от голяма част от своето значение (Dahl 1972, 5).

В периода 2009 – 2011г., с най-голям интензитет се провеждат множество акции срещу йерархичните структури на организираната престъпност в страната. Така се създава ва-

Stoycho Stoychev.indd 168 12/7/2017 1:10:13 PM

куум в криминалния свят, който постепенно се запълва от шанаджийски групи (Безлов 2007). Тези групи търсят бърза печалба. Занимават се с всичко, което носи доход от трафик на наркотици, хора, включително мигранти, до посредничество в купуването и контролирането на гласове. Те създават инфраструктурата на пазара на гласове, които се разменят за пари, протекции, привилегировано положение и влияние. През последните години, насилствено контролираният вот става интегрална част от пазара на гласове. Данните от наблюденията на изборния процес, провеждани регулярно от Асоциация „Прозрачност без граници“ показват, че около 18% от нарушенията на изборния процес в парламентарните избори през 2013 г. са случаи на контролиран вот, а на парламентарните избори през 2014 г. техният дял е около 16% (Прозрачност без граници 2014b).

Пазарът на гласове

За поддържането на системата на фасадна демокрация и завладяването на държавата, на най-ефективният метод се оказва купуването на гласове и контролирания вот. Това предполага наличието на търсене и предлагане на този тип „услуги“ т.е. наличието на пазар, заради който се заражда нуждата от създаването и поддържането освен на инструментариум, но и на агенти, предлагащи и изпълняващи тези услуги. Тази пазарна нужда бива задоволявана от подизпълнители: мрежите от шанаджии, явяващи се де факто брокери на гласове, ромски лидери, работодатели – особено в малките населени места, в които липсват алтернативи за намирането на работа и кметове.

Търсенето и предлагането на гласове е най-голямо при провеждането на парламентарни и местни избори, както изтъква един от респондентите ни, представител на шанаджийска мрежа, занимаващ се с продаване на контрабандни цигари: „хората си се интересуват от изборите за кметовете

Stoycho Stoychev.indd 169 12/7/2017 1:10:13 PM

и парламента“. Това ясно личи при сравняването на обема на купения вот в страната при провеждането на европейските избори през месец май 2014 г. и този при предсрочните парламентарни избори, проведени 5 месеца по-късно, като има увеличение с цели 5,14% от подадените сигнали (делът е бил съответно 3,03% и 8.17%). Ситуацията с контролирания вот обаче е различна – той варира около еднакви стойности (съответно 15,65% и 15,98%), което е ясен индикатор за наличието на групи, които са държани в постоянно подчинение, жертви на „новите форми на робство“ (Прозрачност без граници 2014b).

При парламентарните избори, купуването на гласове и контролирането на гласоподаването се осъществява по „централизиран“ начин т.е. има директно „спускане“ от централите на партии към структурите на местно ниво колко гласа са нужни за осигуряването на едно депутатско място. При местните избори кметовете играят главната роля като се опитват да задържат поста си или да осигурят заемането му от свой „доверен човек“.

В пространствено отношение, криминалният пазар на гласове за разгръща върху социално-маргинализираните групи на етническите роми и турците, и работниците/служителите в малките градове и селата. Те често са принуждавани от тартори, лихвари, емисари и работодатели да гласуват по определен начин. Тези, които си позволяват да не се съобразяват с инструкциите, са преследвани и тормозени заедно със семействата си, както вече регистрирахме в изследването на случая със Северозапада. Тежките социални зависимости са съзнателно поддържани от мрежите, завладели държавата, защото тяхното съществуване им позволява да задържат властта. В малките населени места, липсата на качествена заетост прави хората силно зависими от работните им места, което позволява на работодателите (публични и частни) да се възползват от доминираща си позиция. Принуждава-

Stoycho Stoychev.indd 170 12/7/2017 1:10:13 PM

нето на работниците да гласуват за определена партия или кандидат, заедно с техните семейства, е обща злоупотреба с тяхното човешко достойнство и сигурност. Тези хора са застрашени от финансови санкции, уволнение и дори физическо насилие от страна на работодателите и представителите на местното самоуправление. Целта на тази заплаха е да се създаде състояние на страх и несигурност, което позволява на работодателите да контролират служителите си по време на избори.

Методи за контролиране на гласоподаването на национално ниво

Въз основата на наше качествено изследване на контролираното гласоподаване в България, включващо: а) 35 полустандартизирани интервюта с жертви на натиск и обект на оферти; б) 11 полустандартизирани интервюта с висши полицаи и служители на ДАНС; в) 15 дълбочинни интервюта с брокери, дилъри, общностни тартори, представители на организираната престъпност, партийни функционери и бивши служители в системата на МВР; успяхме да редуцираме разнообразието от форми за контролирано гласоподаване до пет основни типологични разновидности, структуриращи криминалния пазар на гласове:

- купуване на гласове чрез посредничеството на мрежа от стотници и десетници (на принципа Multi-level Marketing) основно в по-големите градове на база директна парична оферта;
- купуване на гласове чрез брокери, които контролират голям брой гласоподаватели в компактни ромски общности в градовете и селата;
- купуване на гласове чрез посредничеството на бакали и лихвари, които използват влиянието си върху длъжниците;

Stoycho Stoychev.indd 171 12/7/2017 1:10:13 PM

- упражняване на натиск и принуда върху служители и работници в малките населени места, с ограничени възможности за заетост;
- използване на установени клиентелни отношения от кметове и локални неформални лидери за оказване на натиск върху служители и дребния бизнес по места, с цел осигуряване на електорална подкрепа.

Multi-level Marketing

Класическата и посочвана като най-ефективна схема от интервюираните експерти, поръчители и изпълнители на купуване на гласове е т.нар. схема на „стотници и десетници". Стотникът отговаря за набавянето на около 100 гласа, като той разпределя парите на десетниците, които отговарят за осигуряването на около 10 гласа. Тази схема работи по „модела на паяжината" – центърът т.е. стотникът дава инструкции на своите подизпълнители – десетниците, които от своя страна търсят последователи и гласове, като с увеличаване опита в тази дейност, гласовете и последователите се увеличават прогресивно. Схемата се осъществява чрез роднини, приятели и познати.

Посредничеството в тази схема струва пари, и ако партиите плащат по 60 – 100 лв. на глас на брокерите, то гласоподавателите получават между 20 и 50 лв. или не получават пари въобще, ако се намират в състояние на зависимост. Разликата, обикновено половината от сумата, платена от купувача, се разпределя между брокерите, стотниците и десетниците. Част, обикновено половината, от парите се дават преди изборите, а останалите се изплащат впоследствие, когато се изборните резултати покажат, че поръчката е изпълнена (броят на поръчаните и подадените гласове съвпада). Това е и механизмът на контрол от страна на партията поръчител върху изпълнителите на поръчката. Съществуват и форми на контрол от посредника, който осигурява парите, върху самите

Stoycho Stoychev.indd 172 12/7/2017 1:10:13 PM

десетници, които биват следени в деня на изборите за това дали водят обещания брой избиратели.

Има конкретни изисквания към личностните характеристики на стотниците и десетниците. Обикновено това са хора, които „имат влияние в обществото, са харизматични, могат да привлекат последователи и са комуникативни“. Отделно те получават и други дивиденти – подкрепа за различни свои инициативи, повече познанства, връзки и контакти. Гласоподавателите се склоняват в лични срещи по домовете, или кръчма/заведение, като освен пари се предлагат и хранителни продукти. Уговорките са устни, а заплащането се извършва на ръка и на четири очи.

Следенето за това дали „купените“ избиратели ще гласуват съгласно указанията се осъществява по няколко начина – „на доверие“, чрез записване на имена, номера на лични карти и предупреждаване на хората, които биват водени, да не си „правят майтапи, защото има лоши последици“. Има случаи, при които се изисква маркираната бюлетина да бъде снимана с телефон. Представители на мрежите в секционните комисии също контролират процеса като записват номерата на личните карти, което заедно с участието на наблюдатели, се оказва успешен механизъм за контрол върху това дали купените избиратели гласуват или не.

Има случаи, при които десетниците стоят извън избирателните секции и отчитат кога и дали всеки от техните уговорени избиратели отива да гласува. В следобедните часове, обикновено към три – четири, ако не всички от списъка са гласували, десетникът ги намира по домовете и директно ги отвежда с личен транспорт до секциите. Един от респондентите ни, професионален футболист, играещ ролята на десетник, разкрива подробности за тази класическа схема, приложена в последните два парламентарни избора върху неговия клуб:

Stoycho Stoychev.indd 173 12/7/2017 1:10:13 PM

Предложението дойде от собственика на футболния отбор, в който играя. Малко преди изборите той ни събра заедно с момчетата и ни предложи пари, ако осигурим гласове за определена политическа партия. От нас се искаше да съберем наши близки и приятели и в деня на изборите да ги заведем да гласуват за посочената от него партия. Дават ни се определени пари за всеки привлечен глас. Даваме на тези, които гласуват по 30 лева, а ние взимаме по 10 лева на човек за това, че ги убеждаваме да гласуват и ги водим до там. Парите ни бяха дадени в деня на изборите, след като заведохме хората да гласуват. Кой колкото намери. Аз заведох 5 човека. Знам за две от другите момчета, че са събрали по трима, а останалите вече не ги помня… В деня на изборите на път за секцията се срещахме с човека, който раздава парите. Той броеше колко хора има в колата и ни даваше съответната сума. На връщане от секцията пак спирахме при него и ни питаше дали всичко е минало нормално.

Интервю с посредник

Този посредник се явява един от доверените хора и служител в една от фирмите на собственика на отбора, който има и автомивка със сервиз и кафе, вкарвал е и автомобили от чужбина. Респондентът не е сигурен от къде шефът му е получил парите за организирането на гласоподаването, но е убеден, че е „имал вземане даване с партията, за която е трябвало да се гласува".

Друг от респондентите ни разкрива различни измерения на тази схема. Той купува гласове от продавачите на нелегални стоки (в случая цигари). Механизмът на действие е сходен, просто се работи с различни групи. При тях най-важното е да има покровителство, защото иначе става „лошо". Методите, по които го карат да работи са различни. На изминалите парламентарни избори е бил стотник – събирал е хора и съответно им е плащал, различното е, че той е набирал и други стотници за схемата сред останалите продавачи на

Stoycho Stoychev.indd 174 12/7/2017 1:10:13 PM

контрабандни цигари. Преди изборите се събират списъци на хората, на които е платено. Ден или два преди изборите пак им се напомня.

Схема за купуване на гласове се осъществява и чрез бакалиите в селата, където се подаряват хранителни стоки или се опростяват вересии. В тези случаи, бакалите играят ролята на стотници, които организират мрежата от гласоподаватели.

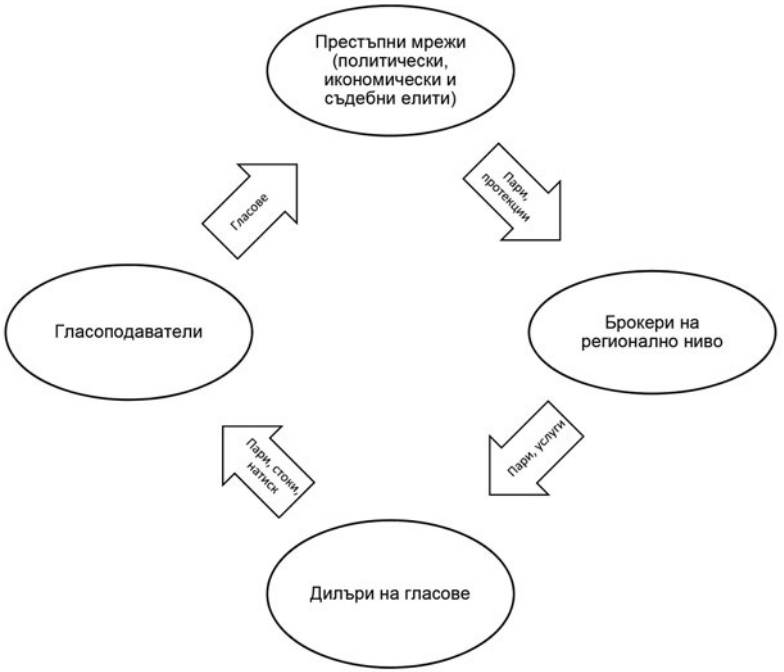

Фигура 3. Обща схема на организираната мрежа за купуване на гласове

Докато мрежите на подизпълнителите, най-вече шанаджии, получават подкрепа, покровителство и разширяват връзките си, като по този начин подхранват клиентелистките взаимоотношения, от които имат нужда, за да продължават да съществуват и функционират, то респондентите, които са

Stoycho Stoychev.indd 175 12/7/2017 1:10:13 PM

продали гласа си се обединяват около това, че са го направили заради финансовия стимул: „и да гласувам за без пари какво печеля?“ Особено в малките населени места, чиито жители са предимно възрастни хора и роми, изпаднали в пълна нищета, се стига до положение, при което „не им пука за кого ще гласуват, стига да им даде пари.“

Поради наличието на множество мрежи, които се конкурират помежду си, пазарът на гласове, започва да се пренасища. Ответната реакция на дилърите да започнат сами да предлагат услугите си на партиите, вместо да чакат да бъдат потърсени. Тази тенденция е особено видима на местните избори, проведени в края на октомври 2015 г. Един от респондентите ни, лидер на малка партия, непредставена в парламента, която издигнала около 80 кандидати за кметове споделя, че в навечерието на местния вот брокери на гласове от Плевен, Враца, Монтана и столичния ромски квартал „Факултета“ директно му предлагат да си купи гласове от тях. Цената на глас в офертите е между 30 и 70 лв. Брокерите показват предварително изготвени списъци с личните данни на гласоподавателите, чиито гласове продават. Плевенският предлага 3000 гласа накуп, а тези от малките общини направо дават оферта за избиране на кандидат-кмета на партията.

Мотивът за участието на подизпълнителите и продавачите на гласове в тази схема е най-вече личната икономическа изгода. За виновни се посочват политическият елит и институционалната безпомощност, и едновременно с това зависимост. Големият обем контролиран вот говори за наличието на уязвими групи в обществото, които са подложени на системен и постоянен натиск. Контролът неминуемо означава и наличието на зависимости на тези групи от потисниците им. Групите, които ние идентифицирахме са представителите на турското етническо малцинство; ромите; работниците в предприятия, фирми, държавни сдружения и институции предимно в малки населени места, но има и случаи на на-

Stoycho Stoychev.indd 176 12/7/2017 1:10:13 PM

тиск върху работници и в големите градове; групи, разчитащи на социални помощи. Според експертите този проблем ще се задълбочава, тъй като има все повече хора, които предпочитат да разчитат на социалните помощи, вместо да се „блъскат за по триста-четиристотин лева, нали. По-скоро предпочитат да останат в бюрото по труда и да взимат помощи, отколкото да отидат да работят за триста-четиристотин лева, каквато и да е работа."

Контролиране на гласоподаването в турската етническа общност

България е страната в Европейския съюз с пропорционално най-голямо мюсюлманско малцинство, което не е имигрантско. Това малцинство не е равномерно разпределено по територията, като най-големи концентрации има в Североизточна и Южна-югозападна България. Според преброяването от 2011 г. общият брой на самоопределилите се като мюсюлмани в страната е 577 139 души или около 10% от посочилите вероизповедание, като същевременно само турското малцинство възлиза на 588 318 души (НСИ 2011). Турската етническа общност е относително затворена (Илиева 2010). Тя е териториално обособена, а развитието на културната и религиозната й самобитност определят големите различия в нейното демографско развитие в сравнение с българската етническа група. Образователното равнище на младите хора от турското етническо малцинство е все още ниско. Неграмотността не е преодоляна напълно като тенденцията се задълбочава. Този факт създава сериозни затруднения за равностойното им участие в цялостния живот на българското общество и поражда редица проблеми в производствената и различните социални сфери. Финансовото и материално състояние на много турски семейства е изключително лошо. „Ниските слоеве на българските турци масово са се придвижили надолу – към относителна бедност с голяма дълбочина,

Stoycho Stoychev.indd 177 12/7/2017 1:10:13 PM

както и отвъд границата на абсолютната бедност. Виждате катастрофалното за тази общност набъбване на най-ниския слой – от 4-7% той рязко набъбва до 50-70%“ (Мирчев 2011).

При компактното турско население почти няма хора, които да не гласуват, както им е казано, а ДПС е партията, която държи изцяло контрола над него „всичко е утвърдено, предварително заложено“. Един от експертите разкрива, че турската общност е водена на две нива - от турските „местни, неформални” лидери, и от ръководството на ДПС.

Това е икономически-мафиотизирана структура, която на местно равнище оказва изключително силно влияние… Това се свързва и с вота от Турция, всички онези автобуси, които идват по време на избори. Това е най- яркото проявление на контролиран вот.

Интервю с експерт по контролиран вот

Друг от интервюираните експерти потвърждава това и изтъква и важността на фигурата на кмета:

…лидер си е ДПС, те не застават с лицето си, те играят косвено. Често схемата е навързване с приближени хора до кмет, заместник кмет, председател на политическа партия и така, докато не се стигне до крайния поръчител.

Интервю с експерт по контролиран вот

Важността на участието на кмета се потвърждава и от свидетелския разказ на респондент, запознат с привичките на турското общество: „кметът като им каже и те отиват. Йерархията при тях е много важна.“ Важните стимулиращи инструменти, които ДПС употребява са насърчаване на политическата лоялност и подхранване на чувството за принадлежност към общността и партията. Основният механизъм за контрол съответно е страхът от остракизъм. Това потвърждава и жена, жертва на този механизъм: „има известен страх

Stoycho Stoychev.indd 178 12/7/2017 1:10:13 PM

от съседите, които говорят.“ Това е придружено от страх, че нещо „лошо ще се случи“, ако не се гласува по правилния начин.

В нашия квартал се знае колко души сме. Малък град сме. Всеки с всеки се познава. Тези, които мислят различно, винаги са повече заплашвани. Искат всички да мислят еднакво.

Интервю с жертва на натиск

Освен това, в практика на предизборните кампании се превръща агитирането на турски език, а по закон агитация може да се провежда единствено на български. В турските общности в малките населени места, особено в района на Кърджали, много малко от представителите на турската общност говорят български език, освен това се гледа турска телевизия, слуша се турско радио. В случая, именно чрез високата неграмотност и непознаване на официалния език, ДПС успява да поддържа общността изолирана, предотвратявайки по този начин възможността в нея да проникват други влияния, които биха могли да застрашат монополната му позиция.

Умело се използва и създадената и поддържана лоялност към партията. До появата на ДОСТ, тя се базира на липсата на алтернативни партии, защитаващи интересите на турското малцинство в страната, като тази липса е умишлено поддържана от не само силната реторика на ДПС, но и на целенасоченото задушаване на всяка нововъзникнала партия с подобна насоченост. Парламентарните избори от 2017 г. показаха, че ДОСТ не е в състояние да разбие монопола на ДПС, независимо от силната подкрепа на турската държава за политическия проект, формално ръководен от Лютви Местан.

Самоизолацията се подхранва и от междуетническата неприязън в някои от т. нар. „смесени райони.“ Респондентката подчертава наличието на негативни настроения сред българската етническа общност по отношение на турската:

Stoycho Stoychev.indd 179 12/7/2017 1:10:13 PM

Хората ни обиждат. Българите са… малко лоши хора, без да се обиждаш, Аллах знае, че не мисля лошо на никого, но нас ни изолират. И затова така се получава. ДПС само защитава интересите ни, само те водят и за нас политика.

Интервю с жертва на натиск

Освен чрез използването на силната лоялност към общността и към самата партия, ДПС използва и други механизми, свързани пряко със средствата и каналите за осигуряване на прехраната в турската общност – отправят се заплахи, свързани с доходите, работните места, изкупуването на тютюна, различни социални придобивки, включително и социални помощи. Представителка на турската общност, жертва на контролирания вот от страна на ДПС разказва:

Месец преди изборите минават и ни дават по 30- 50 лв., и ни казват „вие си знаете". Понякога и храна се предлага. Обещават, че ще има по- високи квоти за тютюна ни, обещават помощи, обещават ни, че ще ни помагат да продаваме на по-добри цени. Обещават ни работа, повече пари…

Интервю с жертва на натиск

Друг респондент от разкрива схема за натиск от страна на народен представител, който посредством брат си, шеф на борсата, от която зареждат хранителни продукти, принуждава етнически турци да гласуват за партията му на всички избори. Това се изразява в: „или гласуваш или затваряш магазина, защото стока няма откъде иначе да вземеш. Ние от борсата всичко зареждаме и хляб, и безалкохолни, и бира, абе всичко." В процеса на контролираното гласуване се включват и религиозните лидери въз основа на тяхната власт. Регистрирахме случаи, в които ходжите работят в секционните комисии. Те следят и записват кой идва да гласува. Освен това държейки Корана, „подсказват" на гласоподавателите за кого трябва да гласуват изтъквайки, че това е, което

Stoycho Stoychev.indd 180 12/7/2017 1:10:13 PM

Аллах желае и е техен дълг да го изпълнят. Скорошно журналистическо разследване препотвърждава използването на религиозните и общностните традиции при осъществяване на контрола над българските турци:

Преди местните изборите ДПС организира безплатни екскурзии до Турция и безплатно масово обрязване. Още по-притеснителното в случая е, че средствата са предоставени от валията на Одрин. Местните признават, че „ДПС е организирала тия работи, а хората са доволни“ и „ще гласуваме за ДПС“.

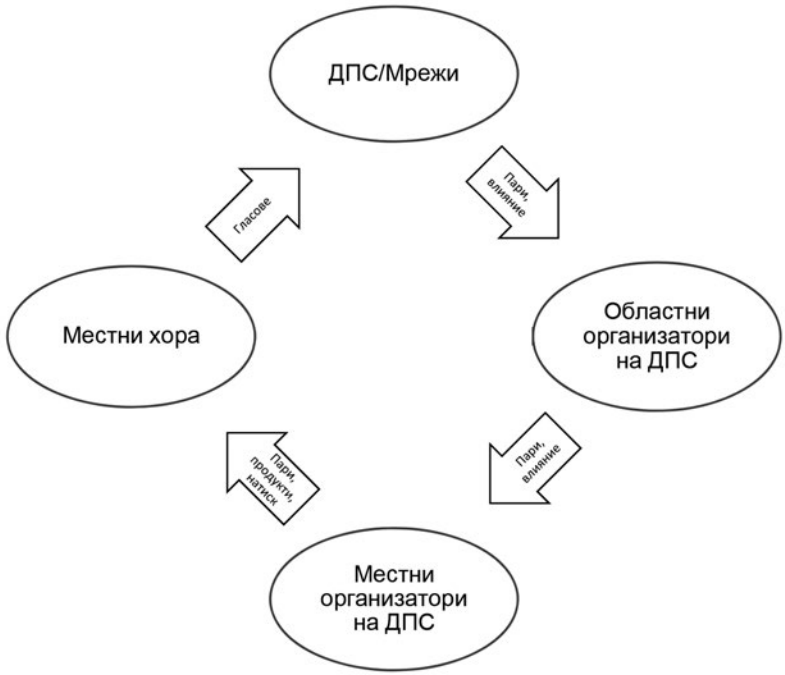

Фигура 4. Схема на контролирания вот на турското население в България

По този начин ДПС е овладяло социално-икономическите и властови позиции в районите с компактно турско населе-

Stoycho Stoychev.indd 181 12/7/2017 1:10:13 PM

ние. Така то упражнява тотален контрол над общността. Това е подсилено от силния пропаганден апарат, с който партията оперира насред общността, изтъквайки факта, че е единствената, която защитава интересите на турския етнос в страната. В съчетание с това, самата система се самовъзпроизвежда като освен контролът отгоре, такъв се осъществява и между самите членове на общността. Това прави системата изключително устойчива и трудна за демонтиране.

Гласовете на ромските общности

Ромите са най-компактната и хомогенна, маргинализирана група в страната (Vassilev 2007). Проблемът е особено остър за домодерните или силно традиционни в социологически смисъл общности и докато някои предмодерни общества са много слабо структурирани и оформени около номадските модели на живот (събирането, а не добива или култивирането на природните ресурси), повечето предмодерни общества, които съществуват днес, включително ромите в България, са съсредоточени в малки села или други тясно свързани общности – в случая сегрегирани части от градовете.

Повечето хора от ромския етнос в селата не са собственици на земя и рядко се включат в селското стопанство. Те обикновено работят на черно за други хора, като прекопават дворове, разчистват отпадъци, събират билки и гъби или пасат говеда, овце и кози на други собственици. Част от тях разчитат на социални плащания, а някои се включат в престъпни дейности, най-вече незаконна сеч на дървен материал и кражби.

В градовете, достъпът на ромите до работни места е ограничен, което се дължи основно на ниската квалификация и високата степен на неграмотност. В тези градове, където възможностите за работа са минимални, но все пак съществуват, ромите са малцинства и са концентрирани в един или няколко сегрегирани квартала. Тези, които успяват да наме-

Stoycho Stoychev.indd 182 12/7/2017 1:10:13 PM

рят работа, обикновено започват в строителството или в чистотата, други събират скрап за рециклиране. Отново, една значителна част от ромското население разчита на социални плащания или участва в престъпни дейности като търговия на контрабандни акцизни стоки, грабежи и проституция.

Предмодерните съвременни общности обикновено са зависими от силни и трайно разширени семейни системи. Това разширено семейство (обикновено се състои от баби и дядовци, родители и деца) служи не само като основна икономическа единица на общността, но също и като основен източник на повечето социални услуги (здравеопазване, образование, грижи за децата, и т.н.). Дори и днес много предмодерни общества са от предимно феодални по характер, с власт, концентрирана в ръцете на няколко членове на общността, които от своя страна, поемат цялата отговорност за благополучието на общността и нейните членове. По този начин тези общности са доминирани от един или няколко лидери, чиито авторитет замества авторитета на държавните институции чрез упражняване на правосъдие и осигуряване на реда. Те санкционират икономическата активност - законна и незаконна и действат като кредитни институции. В тези общности господството на лидерите е пълно и безспорно. Общността се регулира с неформални и паралелни регулатори.

Лихварите в ромските общности увеличават своята власт и натиск, за да си гарантират по-плътен контрол върху повече хора, чиито гласове продават на заинтересованите страни и кандидати. В замяна те получават пари и политическа протекция върху тяхната незаконна дейност. Това представлява неформална подкрепа от страна на държавните институции на местно ниво, включително и на полицията, съдебната власт и общинската администрация, което повишава тяхната власт в общността и обезсърчава всяка съпротива срещу потисничеството им. Има огромен страх сред хората, някои от които се опитват да избягат от тази зависимост, но рядко

Stoycho Stoychev.indd 183 12/7/2017 1:10:13 PM

успяват. За да опитат да излязат от нея, хората от едно семейство/фамилия събират пари, за да пратят даден човек да работи в чужбина, за да може да изплати дълга.

Поради голямата зависимост на ромите от техните лидери[3], те се явяват най-ефективният и съответно класически инструмент, който престъпните мрежи и кметовете използват за осигуряването на ромски гласове. В селските райони партиите, търсещи „подкрепа за своите кандидати", освен с ромските лидери преговарят и с големите земеделски производители. Един от интервюираните експерти разкрива схемата, по която се извършва процеса на взаимодействие между организираната престъпност и ромските лидери. Тази схема се осъществява във всички видове избори.

Избира се тартор, който има влияние в съответните махали. Разпределя се съответната сума и му се предоставя. След това той разпределя парите, като оставя и за себе си, разбира се.

Интервю с експерт по контролиран вот

Тази схема се потвърждава и от един от респондентите, участващ в този класически процес на контролиране на ромски гласове в селата около Враца.

Дават ми парите и аз вече фащам шефа на кръчмата или шефа на циганите…там дето им върти бизнеса и командва какво да се прави и ги разпределя...изобщо как да си живуркат…С тия се говори и те вече си знаят как да ги разпределят. Въпросът е да кажеш колко гласове искаш. Абе става дума за дребно счетоводство. Трябва да се повлияят необхо-

[3] Включително и главите на заможни семейства, които са независими от лидерите на общността най-вече заради т.нар. гурбет – членове на семейството работят в чужбина, извършвайки легална или нелегална дейност, като голяма част от спечелените пари се изпращат обратно на семейството в страната

Stoycho Stoychev.indd 184 12/7/2017 1:10:13 PM

димият брой хора, дет ми е казано. Дават се парите на тоя главния, е може и нещо там за едене и пиене, ама най-вече пари…И на него му се казва, че трябва да се изпълни това, иначе лошо за него и другите…Всичко си е под масата…на четири очи…

Интервю с организатор на контролиран вот

В последствие неформалният лидер на ромите им показва по какъв начин да гласуват, като това се повтаря няколко пъти, докато е сигурен, че „избирателите" са разбрали точно за кого трябва да гласуват. Друг респондент от ромския етнос, жертва на контролиран вот в общността си, разкрива, че има различни методи за обяснение вътре в групата за това как трябва да се гласува в зависимост от грамотността на съответния гласоподавател.

На който е грамотен му казват да зачертае верния номер. За другите дават вже и казват да го разпънеме от първото квадратче и където свърши да зачертаем. Понякога дават и готови листове.

Интервю с обект на контролиран вот

Другата част от класическата схема – осигуряването на гласове чрез главите на семействата - се осъществява и благодарение на „изборното номадство" – цели ромски семейства се заселват в опустели къщи в селата и биват регистрирани като нови избиратели. В този случай брокерите на гласове преговарят директно с главите на новодошлите семейства. За това свидетелстват и думите на респондентите.

В селата празни къщи бол…колкото си искаш…Те нали си се пренасят и разселват сами и си се заселват в тез къщи…и тъй мега ни улесняват. Е и понякога нарочно ги пращат… Те идат целите семейства – един стар със сичките синове, зетъове…страшна работа…и са ти към 10-20 човека поне и с

Stoycho Stoychev.indd 185 12/7/2017 1:10:13 PM

цялата челяд…още…и тъй от 5 къщи в едно село – ето ти 100 гласа… С тях е лесно и директно семейство по семейство – хващаш най-дъртия – той се вижда сички го наобикалят. Даваш му некви пари на ръка, едно пиле, олио, нещо там…и близалка става…(следва смях)… и му казваш за кой номер и готово – имаш гласовете на другите от семейството – те си го слушкат. Това е цаката – да го накараш да направи това, което му казваш. Другите са лесни.

Интервю с организатор на контролиран вот

Свидетелство за симбиозата между фигурата на кмета и ромските лидери е вече описаният случай в село Буковлък. Сивата икономика функционира с протекцията на кмета, който от своя страна контролира ромските гласове. Ако се пресече нелегалната търговия, хората ще започнат да крадат и ще се повиши нивото на битова престъпност. В замяна той разчита на лоялността от страна на ползвателите на този модел т.е. неговите избиратели. Те от своя страна, макар и реално поставени в политическа и икономическа зависимост, не считат, че гласуването им на базата на указания, нарушава гражданските им правата и свободи. Напротив, единственото им притеснение е свързано със страха да не бъдат изключени от изградения модел, тъй като в противен случай „ще умрат от глад, ако разчитат само на социални помощи".

По този начин кметът създава и поддържа една квазифеодална структура в рамките на населеното място. Регистрирахме и случаи в област Варна, при които няколко фирми, чиито собственици са роми, успяват през 2013 г. да спечелят множество обществени поръчки за ремонт на училища. Има съществено завишаване на цените, за които се изпълняват услугите. Ако една услуга е струва 20 000 лв., то общината заплаща 50 000 лв. Разликата от 30 000 лв. отива за купуване на гласове.

На практика това означава, че по места има вече изградени и функциониращи криминални холдинги, които съчетават

Stoycho Stoychev.indd 186 12/7/2017 1:10:13 PM

в себе си легални и нелегални дейности (трафик, наркотици, проституция) и по време на избори „набират и купуват“ гласове. Достига се едно много високо ниво на професионализация в процеса на контролиране на вота и купуване гласове, като връзката между местната власт и ромските криминални структури и тартори става жизнено важна за оперирането на криминалния пазар на гласове.

Има и примери, най-вече на парламентарни избори, при които ромите, водени от тартора, се струпват в центъра на селото по време на избори, като не гласуват докато не пристигне колата с парите, обещани за техните гласове. Много често при подобен тип ситуации ромите вземат пари от всички партии, които са проявили интерес да „закупят гласовете“ им като това ги кара да чакат дори и до края на изборния ден. Свидетел на подобен случай е жител на малко село в област Добричка.

Минават тука от всичките партии...е тия от парламента… Аз нали ги гледам…и им дават на ръка 20, 30, 40, 50 лева. 50 лева е най-многото повече не. В деня на изборите на тумбички насядват на една ограда на парка. Тя е у центъра, до училището. И чакат. Цял ден стоят. Минава една партия, минава друга, трета…така всичките партии…плащат им… Като има 15-20 минути до приключването на изборите, стават всичките и на орди отиват да гласуват за партията, която е дала най-много пари, но по-често за партията, която си решат. Те семействата си ги броят и им се събират бая пари и така и решават…но най-вече за когото си решат…Една случка ще ти кажа...още при царя, като щяхме да го избираме…идат едните от БСП-то отдолу, а тия от СДС-то отгоре и почват да им дават кебапчета, банички… абе ядене…тогава така беше…на бащите на семействата и пари им даваха…И си тръгват тия и аз си говоря с един циганин – съсед ми е…по-главен е така…И го питам, нали: „Е са ти земаш от сичките и им обещаваш да гласуваш за тях…ми за

Stoycho Stoychev.indd 187 12/7/2017 1:10:13 PM

кой ше гласуваш". И той ми отговаря :"Ооо , другарю Б., ний земаме от сичките.. Требе да се яде и пие…и пари требат… и им викаме…да, да за тебе ше избираме…ама после си гласуваме за царя.

Интервю с местен жител

Важно е да се отбележи, че в тези случаи парите се дават директно на тартора и след това той ги преразпределя между членовете на общността. Според респонденти – партийни функционери, парите тръгват с полицейски кордон от една област към друга, като биват ескортирани. По този начин полицията охранява процеса.

Използването на социалните помощи, особено детските надбавки, също е често практикувана схема за контролиране на ромски гласове, тъй като те са основен източник на приходи, а положението е особено тежко за длъжниците на лихварите. В нея участват и директори на училища.

Дойде един от една партия и ни каза да гласуваме за неговата партия, че иначе щял да каже на директора да ни не дава бележки за децата… ако не гласуваме за неговата партия няма бележки няма детски.

Интервю с обект на контролиран вот

Контролът върху изборния процес е много строг. Страхът от реакцията на тартора е основна движеща сила, по-рядко е финансовия стимул, който получават някои от ромите в зависимост от привичките в общността. Има и случаи, при които освен пари се осигуряват лекари, предоставят се хранителни стоки, провеждат се концерти. Разбира се, като в случая на с. Буковлък, чувството на благодарност към кмета и лидерите не бива да се подценява, тъй като се явява силен стимул да се гласува по посочения от тях начин, но това само доказва клиентелната структура на тези общности. Следенето на това как ромите гласуват в изборния ден се осъществява и чрез

Stoycho Stoychev.indd 188 12/7/2017 1:10:13 PM

снимане с телефони, размяна на бюлетини в тайната стаичка, показвани като доказателство членове на секционните комисии.

Дават ни и телефон за да снимаме или попълнени бюлетини, които да разменим. След това ги скриваме и си отиваме, а после показваме взетите за да е сигурно всичко, поле дават парите.

Интервю с обект на контролиран вот

Това по-скоро е изключение. Контролът на местния лидер е пълен и гласуването на цялата общност се проследява и проверява за съответствие с първоначалните инструкции. А когато ромските секции се намират в ромския квартал, контролирането на вота им става много по-лесно. Санкциите за неизпълнение на неформалните правила, наложени в общността, и съответно разпорежданията на тарторите, са сурови. Прибягва се до физически наказания, прогонване от общността, административни санкции.

Контролът върху гласоподаването в ромските общности е много лесен поради неграмотността и ниския социален статус, които правят хората манипулируеми от външни и вътрешни фактори, притежаващи финансов ресурс, а също и възможност за предлагане на работа, както и друг тип битови услуги. Схемите за осъществяване на контролирания вот са разнообразни, а тези за контрол не са до там различни, и са свързани предимно с финансови и силови лостове. Деконструирането на така добре организираната структура, оперираща по различни модели, но постигаща винаги един и същ резултат – осигуряване на максимално много ромски гласове, изглежда изключително трудоемка задача. Това е така, защото тя е разпространена в цялата страна и се е вкоренила дълбоко.

Stoycho Stoychev.indd 189 12/7/2017 1:10:13 PM

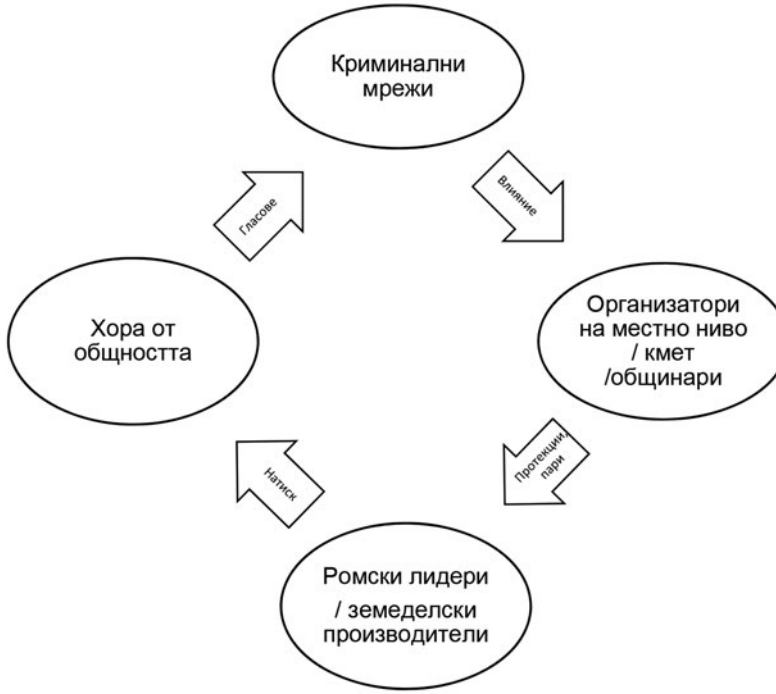

Фигура 5. Схема за осъществяване на контролирания вот в ромските общности

Контролиране на вота от работодатели

Третата уязвима група са нископлатените работници в особено бедните райони като северозападния, където възможностите за работа са изключително ограничени. Това създава условия за осъществяването на силен натиск от страна на работодателите от структуроопределящи за съответния регион частни и публични предприятия и административни агенции. За да запазят работата си, работниците се подчиняват на натиска на своите работодатели, които на свой ред използват тази власт с цел печалба и политическа защита от партии и отделни политици, за които организират контроли-

Stoycho Stoychev.indd 190 12/7/2017 1:10:13 PM

рания вот. Възможно е работодателят, оказващ натиск да е и член на политическа партия, общински съветник или кмет.

Липсата на алтернативно работно място е основен мотив, но и инструмент за контрол и принуда. Работодателите използват методи като обещания за по-добър живот, за намаляване процента на безработица, за повишаване на стандарта. Реално, има много райони, в които постоянно се закриват предприятия и хората остават без работа: „всеки се бори за оцеляване. Това все едно живеем в джунгла." По думите на един от експертите, контролираният вот на работниците е „най- силното проявление на бизнес структурите". Той изтъква, че натискът най-вече се осъществява с помощта на кмета, тъй като „кметските места са изборни, всеки кмет се стреми към реализиране на повече контакти за оказване на подкрепа в каквато и да било насока."

Респондентка, подлагана на натиск от страна на работодателя си разказва, че в нейното предприятие принудата от страна на ръководството се проявява най-силно по време на местни избори, тъй като „шефът е член на общинския съвет." При тази схема на работниците се обяснява, че съкращенията зависят от:

това кой ще е кмета, защото зависи кой избереме ще е или по- добре или по-лошо за нас…ако кметът и общинския съвет са от друга партия, не тази на собственика на цеха може да не е добре за бизнеса и ние също да изхвърчим ,ако няма работа.

Интервю с жертва на натиск

Особеното в случая на тази респондентка е и това, че има флуктуации в това за коя партия тя и колегите й са принуждавани да гласуват. Те се дължат на честата смяна на партийната принадлежност на нейния работодател (общински съветник).

Stoycho Stoychev.indd 191 12/7/2017 1:10:13 PM

Когато гласуваме за кмет, даже по-точно за общинския съвет, тогава гласуваме за тази партия, която е сложила шефа в листите тази година. Той при всичките избори кметски все от различна партия го слагат та се е в общината... Когато ни карат да гласуваме на други избори, за Народно събрание да кажем тогава пак е за същата партия, от която се е явил шефа на предишните избори…едната година с едните, другата година е ама с точно обратните.

Интервю с жертва на натиск

Случаите, при които кметът е работодателят, оказващ натиск върху служителите си, са проявление на създадена собствена клиентела от негова страна. Той осигурява множество ниско платени работни места в общинската администрация. В малките общински градове той осигурява повече работни места от който и да било друг. Съответно, в негови ръце са лостовете за натиск върху общинските служители. Контролът се осъществява чрез вменяването на вяра за това, че кметът и приближените му ще разберат, ако даденият общински служител не гласува по оказания начин (не е задължително да е за самия кмет, а може и за избран от него кандидат), заради това, че разполагат е ЕГН-то и други лични данни. Основната заплаха е за уволнение.

Регистрирахме и случаи, при които служители на държавни контролни органи злоупотребяват със служебното си положение, за да оказват натиск по собствена инициатива. В няколко училища е упражняван такъв от страна на инспектори от Регионалния инспекторат по образованието върху учители да гласуват за „техен кандидат“. Подобна схема се прилага и от страна на директори на училища. Заплахите са съответно за множество проверки и уволнение.

Съществува и друга схема за осъществяване на контролиран вот – оказването на пряк политически натиск върху работодателите:

Stoycho Stoychev.indd 192 12/7/2017 1:10:13 PM

…ясно и точно се заявява за кого трябва да се гласува, в повечето случаи, фирмите и бизнесът просто нямат избор. Заставени са да гласуват, особено заводи, които са на субсидии, те са заставени политически. В противен случай, всички структури биват ощетявани.

Интервю с партиен функционер

Това се изразява в лишаване от възможности за участие в бъдещи обществени поръчки, чести проверки от страна на контролни институции, некачествено или отказ от административно обслужване. Вероятността работодателят да не се съгласи да продава гласовете на работниците си в тези рамки е минимална. Това се отнася най-вече за малките фирми и производства, които са силно зависими от обществените поръчки. В големите предприятия и фирми в страната също има регистрирани подобни практики, но поради това, че имат голям ресурс, те „играят“ на национално ниво, като принуждават партиите да се „конкурират“ за гласовете на техните работници.

Механизмите на натиск са предимно психологически – най-често преди изборите започва да се говори за уволнения, забавяне и намаляване на заплати, за съкращения, евентуална липса на работа и съответно уволнения. Има и предупреждения, че личните карти на работниците са записани, така че ще стане ясно кой е гласувал и кой не по предварително зададения начин. Използва се и друг модел за натиск, оказван в малките градове.

Имало е заплахи да не доставят стоки за магазина или да спрат лекарствата в аптеката и после да трябва да ходиш до града да си пазариш нужното. Имало е и заплахи за бой, че ще ни се стъжни живота и рекети е имало. Тормозят те докато не стане тяхната.

Интервю с жертва на натиск

Stoycho Stoychev.indd 193 12/7/2017 1:10:13 PM

Понякога има обещания за подобряване на обстановката в предприятието. Дават се финансови стимули във вид на авансови бонуси към заплатите, около 20-30, рядко 50 лв. Това зависи и от изборите – ако контролиращите знаят, че ще са оспорвани, бонусите са по-големи за да се привлекат повече хора. Понякога по време на избори се получават заплати, които са били забавяни, защото не се плащат редовно. Има случаи, при които се дават и ваучери за храна. Реално приложените санкции са намаляване на работата. Много често първите съкратени са тези, които или не са се съгласили да продадат гласа си, или не са гласували изобщо. Има и наложени глоби, като става „неприятно, когато те нарочат".

Контролът и механизмът за проверка в дните преди и в деня на изборите са много сложни. Има хора, назначени от престъпната организация да упражняват контрол върху вота във всяка от избирателна секция. Обикновено тези хора са началници на смени и други служители на ниско ниво във фирмата. Тяхна задача е да „инструктират работниците" за кого да гласуват и да контролират изпълнението. В нашето изследване се откроии още един способ за влияние на работодателите върху работниците – вменяването на вина, на задълженост затова, че той като техен работодател им е дал работа и им плаща заплати.

До някъде е нормално да гласуваме за шефа си или за който ни каже ако не за него, но това е рядко, защото той ни дава хляба в ръцете, а и иначе за кого да гласуваш, като не го познаваш. Не е хубаво, че точно така го правят като принуждават хората, но то пък иначе няма как и да е сигурен ,че ще гласуват за него, че хората са малко неблагодарни…Не е хубаво да те карат, но и ние хората не сме много лоялни, то от една страна е по- добре поне за своите да гласуваш… Ами ето сега нашия шеф добър, лош хич да не е имаме работа, благодарение на него, но много хора може и да не гласуват за него.

Интервю с жертва на натиск

Stoycho Stoychev.indd 194 12/7/2017 1:10:13 PM

Това е де факто преплитане на благодарността към работодателя за това, че е осигурил възможност за прехрана, със задължението да се гласува за него и начина, по който той желае да се проведе вотът. Това преплитане е симптом за сериозната липса на гражданско съзнание на участието в демократичния процес и съответно погрешното обвързване на волеизявлението с трудово-частните взаимоотношения. Този модел на въздействие е силно подкрепен от липсата на алтернатива за смяна на работното място, особено в малките населени места. Точно тази зависимост и тези взаимоотношения демонстрират клиентелната, квазифеодална структура в условията на пазара икономика.

Фигура 6. Схема на организираното, контролирано гласоподаване при работниците

Моделите на взаимодействие между политическите партии и работодателите са три: а) партията и/или кандидатът да са приближени на работодателя; б) работодателят да е представител на партията, за която иска да гласуват неговите работници и/или да е самият кандидат и/или да е общински

Stoycho Stoychev.indd 195 12/7/2017 1:10:13 PM

съветник/кмет; в) да се оказва натиск върху работодателя, за да бъде принуден да осигури гласовете на работниците. Схемите за осъществяване на контролираното гласуване на работниците имат много общи черти. Инструментите за натиск (заплахите от загуба на работата, глоби, друг тип загуби) и стимулите (ваучери, пари) са сходни. Този тип контролиран вот е един от най-ефективните, като поради характера на взаимоотношенията (на силна икономическа зависимост) между работодателя и работниците, пресичането на тази практика се оказва изключително трудоемко. Този тип вот е реалното проявление на силните клиентелистки взаимоотношения в обществото, както и на сращването на икономическите и политическите агенти в страната.

Мащаб на контролираното гласоподаване

Честото провеждане на избори през последните четири години създава добра емпирична основа за проявяващите любопитство към контролираното гласоподаване. Тази тема се установява трайно в обществения дневен ред, а в резултат са излъчени серия от журналистически разследвания, които изострят още повече вниманието на публиката. Експертите оценяват мащаба на явлението различно, от 10 до 30 на сто в зависимост от вида избори, като 2/3 от него се формират от купен вот. Останалата 1/3 включва практики за оказване на натиск и принуда. Във всички случаи обаче става дума за контролирано гласоподаване, при което се използват механизми за проверка дали гласоподавателят е изпълнил поетия ангажимент.

Най-често използваните форми също варират в зависимост от типа избори. Докато на европейските, парламентарните и президентските избори преобладават схемите с директни плащания на относително по-големи суми, то в местния вот основен дял взема гласуването под натиск. Това е логично предвид факта, че местната власт е най-близо до

Stoycho Stoychev.indd 196 12/7/2017 1:10:13 PM

хората и съответно има най-големи възможности за личен контакт и контрол. В малките населени места общината често е ключов работодател, а малките семейни фирми зависят от работата, която тя им възлага. Това позволява на действащите кметове да оказват директен натиск върху служителите и работниците и косвено върху техните семейства, а личният залог за това е налице. В тази схема обикновено за включени и училищата където директорите оказват натиск върху персонала и индиректно върху родителите. Трябва да се отбележи, че едрият бизнес избягва да се въвлича пряко в подобни схеми, освен ако не е плътно свързан с някой от кандидатите на т. нар. бизнес партии.

Парламентарни избори 2014 г.

За да установим мащаба на разпространението на контролираното гласоподаване, осъществихме национално представително изследване на пълнолетното българско население с право на глас. Реализираната извадка е двустепенна, гнездова на база избирателните списъци на ЦИК за парламентарните избори през 2014 г. Реализирани са 1056 преки интервюта по домовете в периода 20.12.2014 г. – 12.01.2015 г. Тук представяме част от получените емпирични резултати.

Приблизително 28% (ДИ95% 25,51% - 30,93%) от респондентите заявяват, че те лично или представител на тяхното близко обкръжение са били подложени на някакъв тип натиск или им е предлаган финансов и/или друг материален стимул за да гласуват по определен начин (Таблица 5). Най-честата практика е предлагането на пари (81,5%). В значително по-малка степен на второ място сред отговорите на респондентите е предлагането на стоки от първа необходимост (16,4%). Третата форма на нерегламентирано въздействие е предлагането на парични премии, повишения, бонуси и аванси (10,4%). Това означава, че най-често използваното и съответно ефективно средство за склоняване

Stoycho Stoychev.indd 197 12/7/2017 1:10:13 PM

на избирателите да гласуват за дадена партия/кандидат е финансовият стимул. Други практики са: директни заплахи отправени от местни лидери (9,4%); психически тормоз и заплахи за финансови санкции от страна на работодатели съответно 6,7% и 5,7%.

По отношение на материалните стимули няма разлика между пола на респондентите. Същото се отнася за психическия тормоз и заплахите за финансови санкции от страна на работодателя и преките началници. Същевременно, обещания за политически чадър върху незаконна дейност, заплахите и оказването на физическо насилие и заплахите от местни лидери се срещат в по-голяма степен при мъжете.

Таблица 5. Мащаб на схемите за контрол върху гласоподаването[4]

В последните избори, Вие или част от вашето обкръжение, ставали ли сте обект или свидетели на:	Дял
Предлагане на пари за гласуване	81,5%
Предлагане на стоки от първа необходимост за гласуване	16,4%
Предлагане на парични премии, повишения, бонуси, аванси с цел гласуване	10,4%
Заплахи от страна на местните лидери за гласуване по определен начин	9,4%
Психически тормоз от страна на работодателя и началниците с цел гласуване	6,7%
Обещание за политически чадър на незаконна дейност	6,0%
Заплаха за финансови санкции от работодател	5,7%
Заплаха и оказване на физическо насилие за гласуване по определен начин	4,7%
Заплахи от член на семейството за гласуване по определен начин	4,7%
Обещание за предоставяне на достъп до обществени поръчки	3,4%
Опростяване на част от заеми срещу гласуване за определена партия	3,0%
Заплаха за финансови санкции от кредитор	0,7%

Източник: данни на автора.

[4] Отговорите надхвърлят 100% защото респондентите са давали повече от един положителен отговор.

Stoycho Stoychev.indd 198 12/7/2017 1:10:13 PM

Предлагането на пари е най-разпространено в областните центрове и малките градове, съответно 87,5% и 90,2%, а даването на стоки от първа необходимост е характерно най-вече за селата (30,7%). Заплахите от страна на местни лидери се срещат най-често в големите градове и селата (11,5% и 13,3%), където респективно живее ромското население. Разрезът по етническа принадлежност показва, че на ромите са предлагани пари в малко по-голяма степен отколкото на останалите етноси (86,8% спрямо 80,5% за българския етнос и 80% за турския). Предлагането на стоки от първа необходимост се оказва най-разпространено сред турската етническа група (25%). Най-често офертите за стимул се получават от познат или непознат, докато местните лидери, работодателите и началниците на смени са сочени като основни лица, оказващи натиск (Фиг. 7).

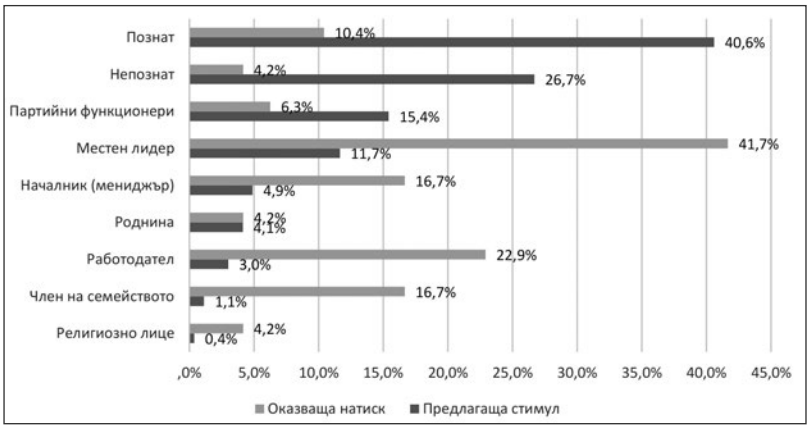

Фигура 7. Лице, предлагащо стимул или оказващо натиск за гласуване по определен начин

Данните показват, че стимули се предлагат основно на публични места, докато натискът се осъществява у дома или на работното място (Фиг. 8).

Stoycho Stoychev.indd 199 12/7/2017 1:10:13 PM

Фигура 8. Място, на което са предлагани стимули или е оказван на натиск

Средната цена на един глас, според офертите към избирателите, в страната се равнява на 40 лв. Разбира се на клиентите този глас излиза по-скъпо защото част от сумата остава у посредниците и покрива технологични разходи. Таблица 6 показва средните и медианните суми, предлагани на респондентите по партии, както и броят на отговорите, върху които за изчислените те. Данните показват, че партиите с по-голям достъп до ресурси, както и някои „бутикови" политически проекти предлагат относително повече пари срещу електорална подкрепа, но офертите варират в относително тесни граници от 30 до 50 лв. Данните показват също, че най-много респонденти са били оферирани от респективно ДПС, ГЕРБ, ББЦ и БСП.

Разрезите по социо-демографски характеристики дават интересна картина (Фиг. 9). При сумите, предлагани за ГЕРБ няма диференциация според етноса на респондента. При БСП на избирателите от българския етнос са предлагани с по 10 лв. повече от останалите. При ДПС етническата диференциация е още по-голяма. На етническите турци са предлагани по 25 лв., на българите два пъти повече, а за ромски глас са давани по 40 лв. При ББЦ ромският глас също се е

Stoycho Stoychev.indd 200 12/7/2017 1:10:13 PM

търгувал по 40 лв., а българския и турския по 30 лв. За Реформаторския блок са раздавани по 20 лв. за български глас и два пъти повече за ромските. При АБВ гласовете на ромите струват по 50 лв., докато тези на българите са заплащани с по 30 лв. Така излиза, че най-скъпо платените гласове са ромските, а това означава, че този етнос е основна целева група на брокерите, което обяснява наличното многообразие от методи за контрол.

Таблица 6. Суми, предлагани на респондентите на парламентарните избори 2014 г. (лв.)

Партия	Бр. респонденти	Средна	Медиана
ДПС	63	39	40
ГЕРБ	51	44	50
ББЦ	43	37	30
БСП	31	33	30
АТАКА	9	42	30
РБ	8	31	25
Република БГ	3	43	50
Друга партия	3	40	40
АБВ	2	40	40
Нова България	1	50	50
ПФ	1	35	35
Десните	1	30	30
Общо	216	39	40

Източник: данни на автора.

По отношение на оказването на натиск, отново лидер е ДПС, но този път с по-голяма разлика, а ББЦ отсъства от класацията (Фиг. 10). За ГЕРБ натиск е бил оказван най-вече на работното място, като това се е случвало в личен разговор и/или на събрание. Натискът за подкрепа на ДПС и БСП се е упражнявал основно у дома в личен разговор.

Stoycho Stoychev.indd 201 12/7/2017 1:10:14 PM

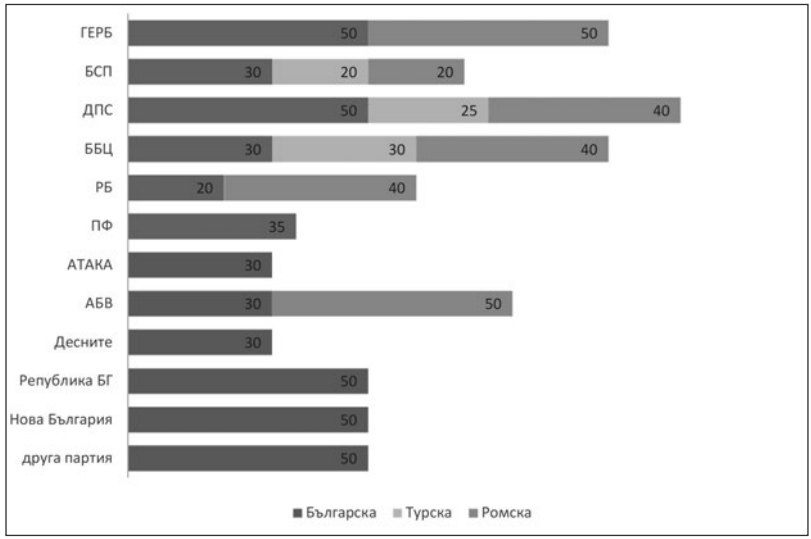

Фигура 9. Заплатени суми за гласове по етноси

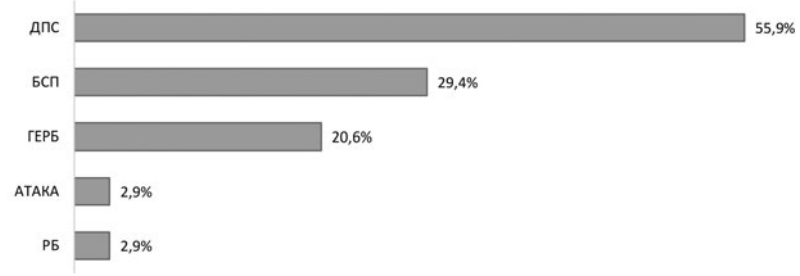

Фигура 10. Партии, за които е оказван натиск за гласуване

Най-често използваните методи за контролиране на начина, по който гласува избирателя, приел стимул или поддал се на натиск, са включването в предварително подготвени списъци или направата на снимка/видеозапис на вота (Таблица 7). Груповото гласуване и поставянето на особен знак върху бюлетината (специфична преференция) се използват по-рядко. Гласуването на доверие се среща в около 1/10 от отговорите. Де факто 17,9% (ДИ95% 15,59% - 20,21%) от рес-

Stoycho Stoychev.indd 202 12/7/2017 1:10:14 PM

пондентите обясняват как се е извършил контролът, което може да се приеме като косвено свидетелство, че са гласували според инструкциите

Таблица 7. Методи за проконтролиране на гласоподаването[5]

По какъв начин се осъществи контролът върху гласуването?	Дял
Чрез снимка/видеозапис	34,4%
Чрез особен знак върху бюлетината (определена преференция)	10,6%
Манипулиране на бюлетината от член на комисията	6,9%
Чрез предварително подготвени списъци	34,9%
Чрез групово гласуване	12,2%
Няма контрол	9,5%
Дублиране на гласовете за листата с броя на застъпниците за партията	3,7%
Друго	1,6%

Местни избори 2015 г.

Вече допуснахме хипотезата, че размерът на контролираният вот варира в зависимост от вида избори. По тази причина настоящият електорален цикъл в България (с различни избори всяка година от 2013 до 2017) ни позволява да определим разликите. Репликирахме нашето теренно изследване веднага след местните избори през есента на 2015 г. Интервюирани бяха 1517 респонденти с минимално модифициран въпросник, предвид спецификата на местния вот и поуките от предходната теренна работа.

[5] Отговорите надхвърлят 100% защото респондентите са давали повече от един положителен отговор.

Stoycho Stoychev.indd 203 12/7/2017 1:10:14 PM

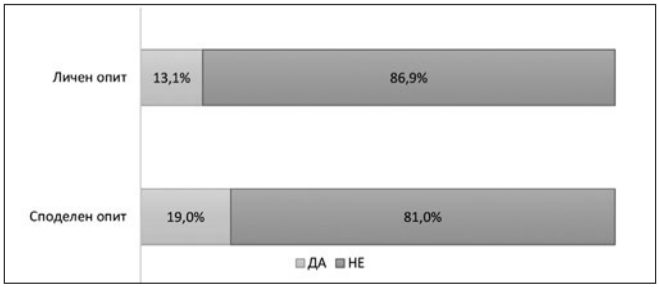

Фигура 11. Дял на респондентите, които са били обект на предложение да гласуват за определен кандидат

Данните показват, че около 13% от респондентите са били обект на натиск да гласуват по определен начин. Същевременно, 19% споделят, че техен близък роднина, приятел или познат са били обект на подобен натиск. Смисълът на този въпрос е косвено да измери личния опит, който би бил скрит от някои от респондентите поради страх от преследване. С всички уговорки, които произтичат от това и без опит за спекулация, бихме могли да съберем двата дяла и да заключим, че предложенията за стимули и оказването на натиск засяга около една трета от гласоподавателите. Това все още не означава, че една трета от вота е купен или контролиран, защото не всички респонденти се поддават на натиска или вземат парите.

Фигура 12. Вид предложение/натиск

Stoycho Stoychev.indd 204 12/7/2017 1:10:14 PM

В това изследване обърнахме специално внимание на личния опит. Повечето от личните оферти са за пари в брой, а различните форми на насилие и/или натиск са около 6%. Тези числа са обезпокоителни защото показват нарастваща склонност на избирателите да продават гласа си. Това означава обезличаване на гражданското общество и още по-голяма маргинализация на застрашените групи. Средната цена, която получава гласоподавателя, се равнява на 36 лв. Сумите са показани в Таблица 8. Отново, партиите с по-голям достъп до ресурси, предлагат относително повече пари срещу електорална подкрепа, а офертите варират в същите граници от 30 до 50 лв. В този случай, много повече респонденти са били офертирани да гласуват за кандидатите на ГЕРБ, отколкото за другите партии. Големият дял не посочили конкретна партия, макар да са назовали сума, идва от респонденти в малките населени места, където страхът от местните формални и неформални лидери е най-голям. Специфичното на местния вот, е че локалните коалиции предлагат пари наравно с по-малките парламентарно представени партии.

Таблица 8. Суми, предлагани на местните избори по партии (лв.)

Партия	Бр. респонденти	Средна	Медиана	Мода
ГЕРБ	56	36	30	30
Не посочено	19	35	30	30
БСП	16	34	30	30
ДПС	16	38	35	30
Местна коалиция	12	37	35	50
ВМРО	5	33	30	30
Независим кандидат	5	36	30	30
РБ	4	30	25	20
АТАКА	2	30	30	30
ГЛАС НАРОДЕН	2	40	40	30
БДЦ	1	30	30	30
НС	1	30	30	30
СДП	1	50	50	50
Общо	140	36	30	30

Източник: данни на автора.

Stoycho Stoychev.indd 205 12/7/2017 1:10:14 PM

От всички респонденти, които са посочили, че са били обект на оферта или натиск, една трета казват, че това е ставало от действащ кмет и в няколко случая, действащи общински съветници. В останалите две трети от случаите говорим за работодатели, лихвари, приятели и познати.

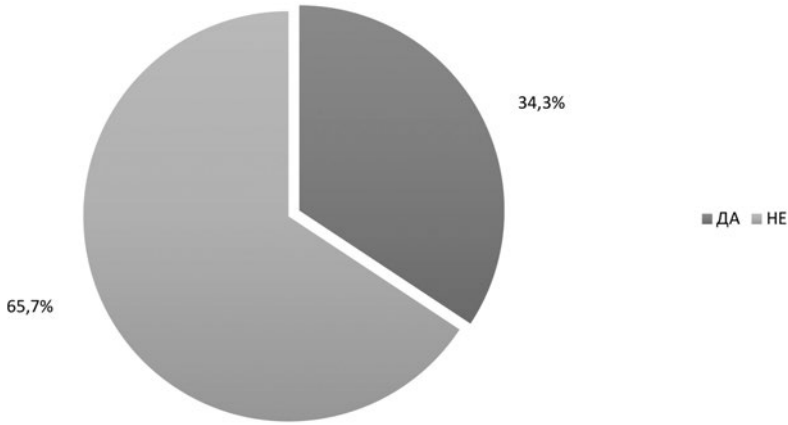

Фигура 12. Дял на офертите и натиска, оказван от действащи кметове и общински съветници.

По отношение на натиска, оказван върху избирателите да гласуват по определен начин, отново най-голям дял посочват ГЕРБ. Втори и трети са ДПС и БСП, като прави впечатление, че натискът, оказван за да се гласува за ГЕРБ е два и четири пъти по-голям от този съответно за ДПС и БСП. По-голямата мобилизация на управляващата партия се вижда и през изборния резултат. ГЕРБ спечели повсеместно изборите с категоричен резултат, а изваденте от преразпределителната власт за по-дълго време конкуренти, не разполагат с организационен и финансов ресурс да противодействат с реципрочни клиентелни схеми.

Stoycho Stoychev.indd 206 12/7/2017 1:10:14 PM

Таблица 9. Натиск, оказван на местните избори по партии

Партия	Брой респонденти	Дял
ГЕРБ	16	29,6%
ДПС	8	14,8%
БСП	4	7,4%
БДЦ	4	7,4%
РБ	3	5,6%
ВМРО	3	5,6%
Местна коалиция	3	5,6%
Независим кандидат	3	5,6%
СДП	3	5,6%
АТАКА	2	3,7%
Непосочено	2	3,7%
НДСВ	1	1,9%
АБВ	1	1,9%
Глас народен	1	1,9%
Общо	54	100,0%

Източник: данни на автора.

Когато става дума за личния опит, половината от респондентите признават, че са изпълнили инструкциите да гласуват по определен начин. При споделеният опит този дял достига 60%, което, можем да предположим, е функция на страха.

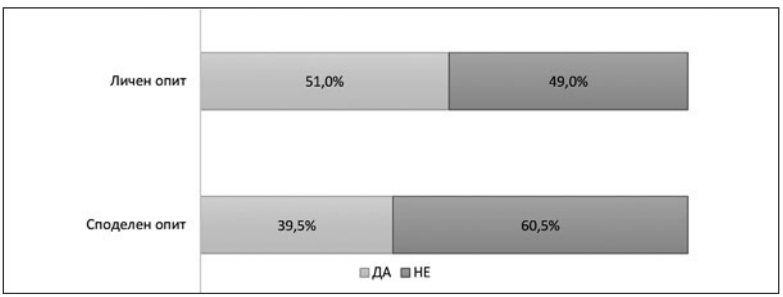

Фигура 13. Дял на респондентите, които са се подали на натиска

Stoycho Stoychev.indd 207 12/7/2017 1:10:14 PM

Не е изненадващо, че по-слабо образованите гласоподаватели изпълняват инструкциите в по-голяма степен, докато половината от хората с висше образование отказват, или не спазват уговорката. Етническият фактор при изпълнението на указанията е също впечатляващ и подкрепя твърдението, че турските и ромските общности са умишлено държани в дълбока социална маргинализация и домодерни социални структури, което позволява лесното контролиране на техния вот.

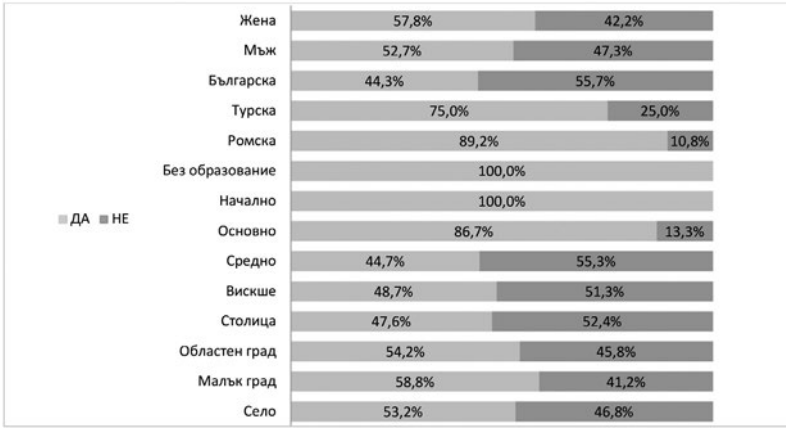

Фигура 14. Респонденти, които са изпълнили инструкциите

Въз основа на изследването, изчисляваме контролираният вот на местните избори на приблизително 8% (ДИ95% 6,4% – 9,5%). Средната цена на глас е 41 лв., а медианата съответно 35 лв. При абсолютна активност от около 3 млн. души, вотът на приблизително 240 000 души е бил контролиран за скромни суми дори и за българките стандарти.

Президентски избори 2016 г.

Изследването беше репликирано и след президентските избори през 2016 г. Реализираната извадка, представителна за пълнолетното българско население с право на глас, е

Stoycho Stoychev.indd 208 12/7/2017 1:10:14 PM

двустепенна, гнездова на база избирателните списъци на ЦИК за президентските избори през 2016 г. Реализирани са 936 преки интервюта по домовете, в периода 14.11.2016 г. – 11.12.2016 г.

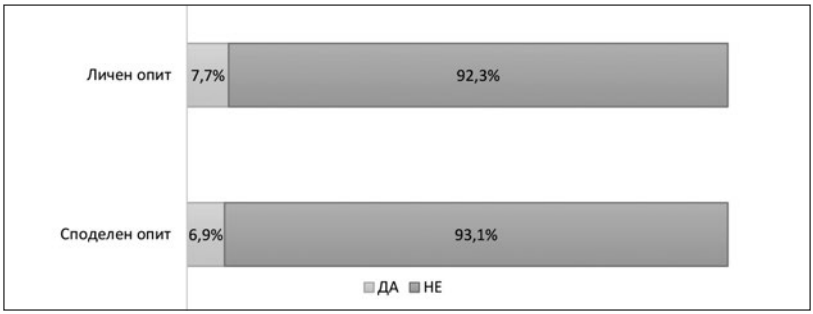

Фигура 15. Респонденти, които са обект на оферта или натиск

Очаквано, делът на респондентите, подложени на натиск или обект на стимули на президентските избори е приблизително наполовина по-малък в сравнение с местните избори. Делът на личния опит е 7,7%, а на споделения съответно 6,9%. Отново можем да предположим, че около 15% от гласоподавателите в страната са били обект на контролиран вот.

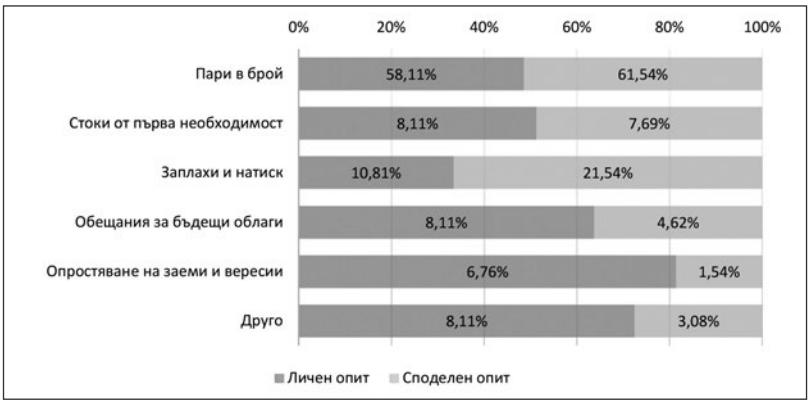

Фигура 16. Дял на респондентите, които са били обект на предложение или натиск да гласуват за определен кандидат

Stoycho Stoychev.indd 209 12/7/2017 1:10:14 PM

Основната част от контрола отново се осъществява чрез стимули. Около 60% от респондентите споделят за давани пари (личен и споделен опит), а около 8% съответно за стоки от първа необходимост. Съществена разлика между личния и споделения опит имаме отново при различните видове заплахи, натиск и насилие. В тази категория двойно повече респонденти говорят за споделено, отколкото лично преживяване. По отношение на бъдещи финансови облаги, картината показва точно обратното.

Таблица 9. Суми, предлагани на президентските избори по кандидати (лв.)

Кандидат	Личен опит				Споделен опит			
	Бр. респ.	Средна	Медиана	Мода	Бр. респ.	Средна	Медиана	Мода
Веселин Марешки	2	30	30	30	4	38	40	30
Пламен Орешарски	4	30	30	20	2	35	35	20
Трайчо Трайков	1	50	50	50	-	-	-	-
Йорданка Колева	1	20	20	30	-	-	-	-
Румен Радев	6	38	40	30	1	50	50	50
Цецка Цачева	25	38	40	50	21	37	30	50
Красимир Каракачанов	-	-	-	-	1	50	50	50
Общо	39	37	30	50	29	38	30	50

Източник: данни на автора.

Средната цена на глас при личния и споделен опит съвпада и възлиза на около 37 лв. подобно на предходните избори от електоралния цикъл, а сумите варират между 20 и 50 лв. По-големи суми са предлагани за двамата основни кандидати Румен Радев и Цецка Цачева, като офертите на балотажа

Stoycho Stoychev.indd 210 12/7/2017 1:10:14 PM

са по-високи в сравнение с първия тур. Отново, най-много оферти са правени за да се гласува за кандидата на най-голямата партия.

На тези избори, натискът за гласуване е по-малък, отколкото на местните и парламентарните. Очаквано, на президентските избори, в които резултата се определя от огромен брой гласове, интересът на кметовете, тарторите и работодателите да мобилизират клиентелните си мрежи в подкрепа на някого, е много по малък. Основно се прилага схемата на директния маркетинг с предлагане на пари, без дори да се осъществява контрол по изпълнението. Броят на стимулите надхвърля броя на случаите на натиск при всички кандидати с изключение на Румен Радев. При този кандидат, оказването на натиск да се гласува е по-голямо от предлагането на парични стимули.

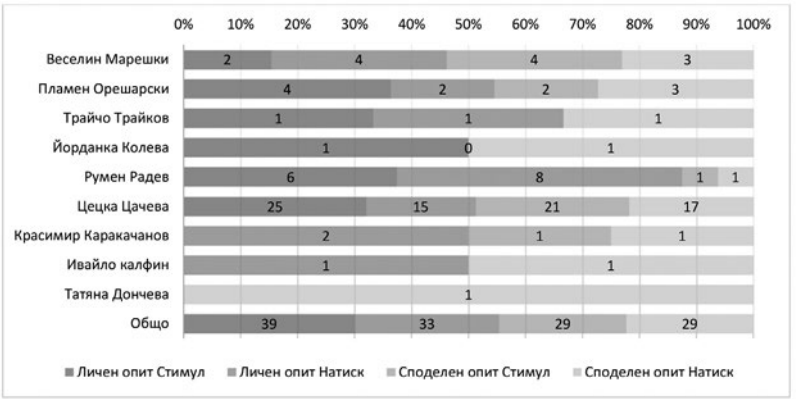

Фигура 17. Стимули и натиск за гласуване на президентските избори (бр.)

При изпълнението на ангажимента, 62% от респондентите заявяват, че са го направили, а 19% са приели да гласуват, но в тъмната стаичка са маркирали друга опция или са направили бюлетината си невалидна. Само 19% са отказали

Stoycho Stoychev.indd 211 12/7/2017 1:10:14 PM

категорично. Съответните данни за споделения опит са показани във фигурата.

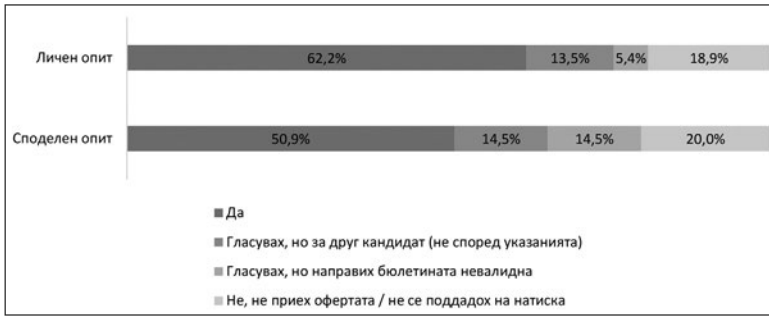

Фигура 18. Дял на респондентите, които са се подали на натиска

Изпълнението е с 5 процентни пункта по-високо при мъжете, отколкото при жените, изчислено на база личен опит. По отношение на етноса, прави впечатление, че 100% от респондентите, определящи се като турци заявяват отказ. При ромите изпълнението е около 75%. При българския етнос, разпределението е подобно на разпределението при жените – 60/40 в полза на изпълнението. Ниско образованите групи имат големи равнища на изпълнение, докато при висшистите делът му е около 33%.

На база емпиричните данни, изчисляваме контролираният вот на президентските избори на приблизително 5,7% (ДИ95% 4,1% – 7,3%). Средната цена на глас е 37 лв., а медианата съответно 30 лв. При избирателна активност от около 3,94 млн. души, вотът на приблизително 225 000 души е бил контролиран директно. Когато се прибавят и членовете на семействата им и официално платените членове на секционни комисии, тази сума може значително да се увеличи.

Stoycho Stoychev.indd 212 12/7/2017 1:10:14 PM

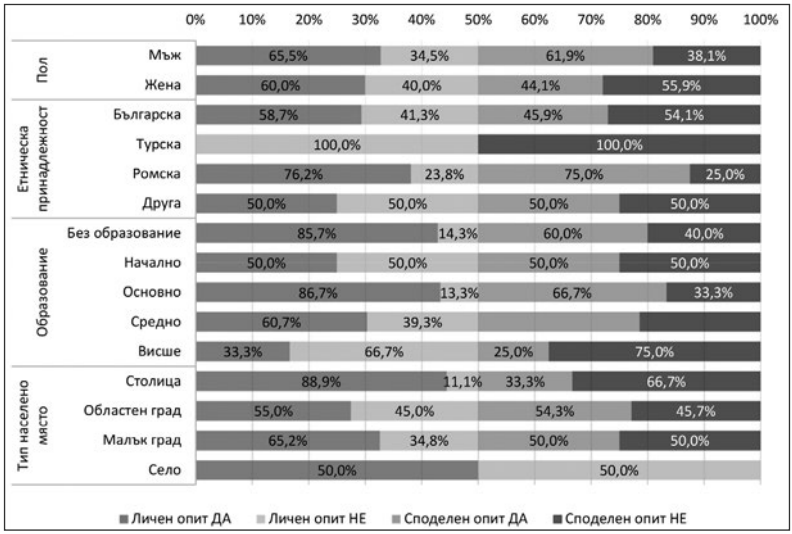

Фигура 19. Дял на респондентите, които са се подали на натиска (по групи)

Парламентарни избори 2017 г.

След парламентарните избори от 2017 г. проведохме ново теренно изследване със същия инструментариум. Реализирана е представителна извадка от пълнолетното българско население с право на глас. Тя отново е двустепенна, гнездова на база избирателните списъци на ЦИК за парламентарните избори през 2017 г. Проведени са 1091 преки интервюта по домовете, в периода 13.04.2017 г. – 30.04.2017 г.

Приблизително 10% от респондентите споделят, че лично са били обект на предложения и натиск да гласуват за определена партия, а 11,5% знаят за подобни случаи с техни роднини или приятели. Ако условно обединим тези дялове, можем да кажем че явлението засяга 21% от гласоподавателите.

Stoycho Stoychev.indd 213 12/7/2017 1:10:14 PM

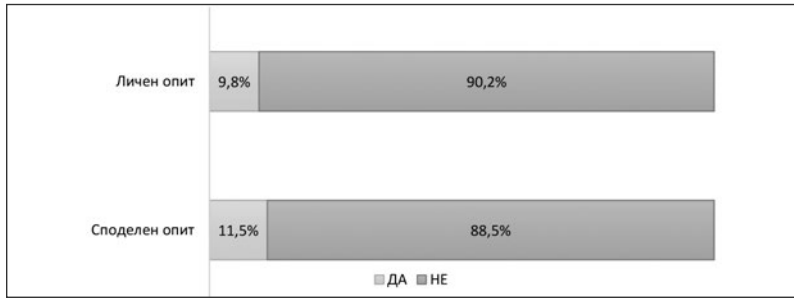

Фигура 15. Респонденти, които са обект на оферта или натиск

В над 2/3 от тези случаи става въпрос за предлагане на пари и стоки от първа необходимост. Заплахите и натискът засягат общо около 7%-8% в зависимост от опита. Значителен дял имат и обещанията за бъдещи облаги и опростяване на задължения в рамките на установените клиентелни отношения.

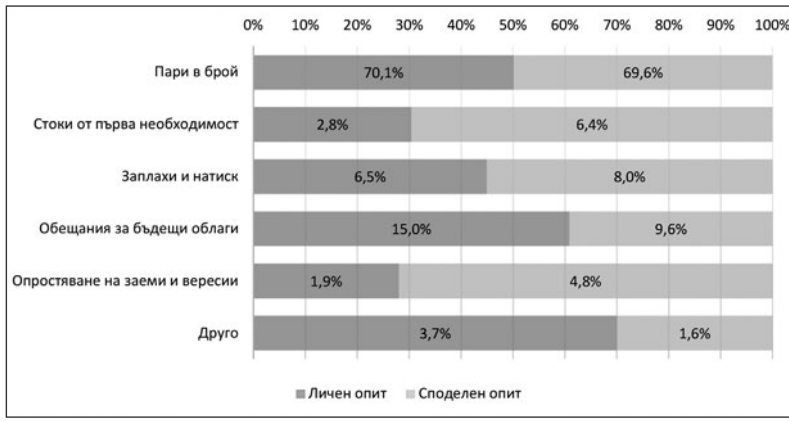

Фигура 16. Дял на респондентите, които са били обект на предложение да гласуват за определен кандидат

Средната сума, която е била предлагана на респондентите е 35 лв. Офертите варират от 20 до 50 лв. Половината от тях са между 40 и 50 лв. Отново най-много оферти има да се

Stoycho Stoychev.indd 214 12/7/2017 1:10:15 PM

гласува за ГЕРБ, тези за БСП са повече в сравнение с местните избори, а средно най-висока цена е предлагана за глас за ДПС.

Таблица 10. Суми, предлагани на парламентарните избори 2017 по партии (лв.)

	Личен опит				Споделен опит			
Кандидат	Бр. респ.	Средна	Медиана	Мода	Бр. респ.	Средна	Медиана	Мода
Воля	-	-	-	-	2	35	35	30
БДЦ	-	-	-	-	1	20	20	20
ДПС	12	40	50	50	14	34	30	30
БСП	20	29	23	20	17	36	30	20
ГЕРБ	36	37	30	30	30	33	30	30
ОП	1	50	50	50	2	35	35	20
РБ-Глас народен	1	50	50	50	1	50	50	50
Общо	70	35	40	40	67	34	30	30

Източник: данни на автора.

Предлагането на стимули и оказването на натиск са приблизително поравно, което показва комбиниран подход на организаторите, които предлагат пари, но отправят и заплахи. При БСП и ГЕРБ, предлагането на стимули надвишава случаите на принуда, обратно на ДПС.

Изпълнението на тези е избори е по-ниско от това на президентските и сходно с нивата от местните. Прави впечатление, че респондентите по-трудно признават за изпълнението в личен план, но когато става дума за споделен опит делът нараства с над 10 пункта. Категоричните откази според личния опит са малко над 1/3, а около 22% са се склонили да участват в схемата, но в изборното помещение са направили друго.

Stoycho Stoychev.indd 215 12/7/2017 1:10:15 PM

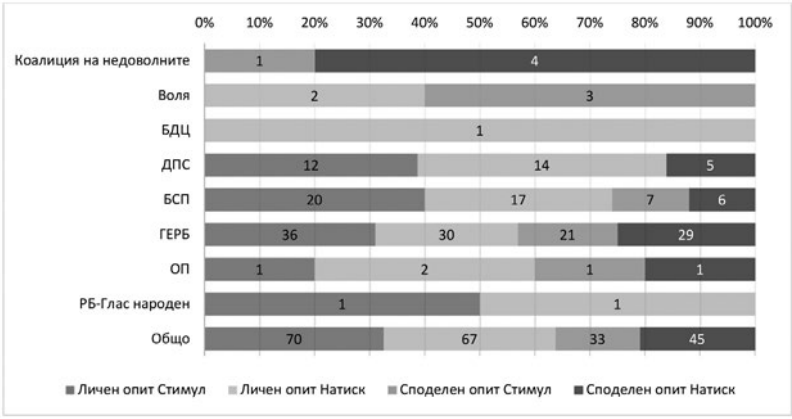

Фигура 17. Стимули и натиск за гласуване на президентските избори (бр.)

Фигура 18. Дял на респондентите, които са се подали на натиска

Разрезът по основни социално-демографски характеристики показва, че изпълнението при ромите и ниско образованите е много по-голямо, в сравнение с другите групи. Този път, регистрираме по-малка склонност на мъжете да се поддават на натиска, в сравнение с предходните избори. В селата и столицата, нивата на изпълнение са по-високи в сравнение с другите градове.

Stoycho Stoychev.indd 216 12/7/2017 1:10:15 PM

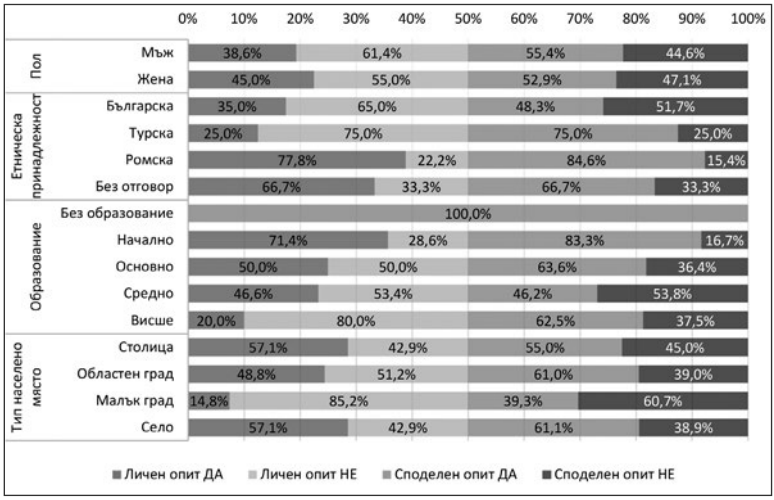

Фигура 19. Дял на респондентите, които са се подали на натиска (по групи)

Като използваме представените данни, изчисляваме директно контролирания вот на парламентарните избори на приблизително 4,9% (ДИ95% 3,6% - 6,2%). Средната цена на глас е 35 лв., а медианата съответно 40 лв. При избирателна активност от около 3,7 млн. души, вотът на приблизително 180 500 души е бил контролиран директно, без да включваме в това число семействата, членовете на секционни комисии и наблюдателите.

География на контролираното гласоподаване

По време на местните избори 2015 г., на много места кметската надпревара се решава в първия тур, а мнозинството общински съвети остават традиционно пъстри и фрагментирани. В национален мащаб се затвърждава 1+ партийна система с една голяма партия, която има почти плътно национално представителство и няколко доста по-малки политически субекти, представени (вече) регионално. Разликата между първата и втората партия е толкова голяма, а тази между втората и третата толкова малка, че трудно бихме

Stoycho Stoychev.indd 217 12/7/2017 1:10:15 PM

могли да говорим за функционална многопартийна (мултиполярна) система, още по-малко за някакво двублоково деление.

БСП се срива до екстремен минимум за да се превърне в регионална партия, като отстъпва от свои ключови общини и областни центрове (тази тенденция се обръща след избирането на Корнелия Нинова за председател, победата в президентските избори и много доброто представяне на парламентарните). За сметка на това бутикови проекти като АБВ, както и различните метаморфози на Реформаторския блок и Патриотичния фронт се представят задоволително. Резултатите за ДПС отново са очаквано добри както в доминирания от турския етнос райони, така и в повечето места с преобладаващо ромско население.

Няма големи пробиви на национално ниво, но в апетитни общини продължава съществуването на алтернативна на националната партийна система. В община Несебър например, най-силната партия е Море, следвана от Български социалдемократи и Сила. Чак на четвърто място се появява ГЕРБ, но само на 1% пред Зора. В шабленския общински съвет втора политическа сила е Движението за социален хуманизъм, а неговият кандидат за кмет води преди балотажа срещу кандидата на ГЕРБ. Втора сила в Смолян пък е Крос. БДЦ е първа политическа сила в Бобов дол. В голяма част от общините коалиции и комитети от типа „За…“, „Заедно за…“, „Бъдеще за…“ и „Кауза…“ получават завидни резултати и се превръщат във фактори в общинските съвети.

Оказва се, че ключът към успеха в местните избори се нарича достъп до управленски ресурси. Партиите от управляващото мнозинство, местните коалиции, създадени от и около местни икономически и управленски елити, както и Движението за права и свободи, което демонстрира, че е винаги поне с единия крак във властта, съумяват да използват ресурсите и влиянието, което имат за да запазят и разширят

Stoycho Stoychev.indd 218 12/7/2017 1:10:15 PM

своето присъствие в местната власт, което е жизнено важна основа за всяка политическа сила с претенции към управлението.

Тези ресурси са впрегнати в различна степен в разнообразни инструменти за привличане на гласове. Големите успехи на ГЕРБ са основно на места където в последните години се развива мащабна инвестиционна дейност с публично (национално и европейско) финансиране. Короната на кампанията е въвеждането в експлоатация на поредния лот от АМ Струма до Благоевград и част от западната дъга на софийския околовръстен път. Електоралните резултати и на двете места са повече от добри. Битката за Хасково на втори тур също е решена с пускането в експлоатация на АМ Марица, дни преди балотажа.

Достъпът до властта мотивира в много по-голяма степен активистите и симпатизантите на партиите от управляващото мнозинство, но най-вече тези на ГЕРБ да агитират активно и повсеместно, отколкото някакви идеологически идентификации. Разширяването на кръга от изборни длъжности с избирането на кметове на райони и по-малки села, както и въвеждането на преференциално гласуване превръща изборите в лична кауза на много семейства.

Ако в големите градове клиентелисткият вот е основан главно на стимули, то в малките общини той е средство за оцеляване, което го прави контролиран в стриктния смисъл. Огромната част от общините в България са на пръв поглед налудничаво малки, географски нелогични и функционално непригодни за автономно съществуване. Точно това обаче прави възможно установяването на квази-феодални отношения. Липсват големите компании, работодател е или общината или шепа малки фирми и семейни бизнеси, които са регулаторно и оперативно зависими от общинската администрация. В тези общини ако искаш да оцеляваш, трябва да бъдеш лоялен по принцип, но най-вече по време на избори.

Stoycho Stoychev.indd 219 12/7/2017 1:10:15 PM

Това са общините със стабилно присъствие на местни политически играчи и тези, доминирани от ДПС в родопската област и Североизточна България. Там ГЕРБ успява да пробие с различен успех единствено на базата на контрола върху централната власт, което създава известна сигурност на техните поддръжници срещу евентуални санкции, но и определени очаквания за бъдещи ползи.

Третата употреба на разполагаемите ресурси е директното купуване на гласове. На местните избори то засяга основно компактните ромски общности, в които локални лидери и глави на фамилии успешно търгуват гласовете на няколко десетки, до стотици и хиляди гласоподаватели. Ако представляваш партия с по-значим ресурс и респективно цели, можеш да спазариш цял квартал или село. Ако си скромен кандидат с амбиции да се придвижиш напред в листата, ще стигнат и 100-200 гласа на цената на приличен автомобил на старо.

Търсене и предлагане има, макар по-слабо защото в местните избори на първо място се разчита на клиентелистки вот. Изборната търговия остава и по-ограничена заради значително по-голямата мобилизация на МВР този път. Министерството успява без много шум да реализира мащабна операция по превенция на купуването на гласове чрез притискане на основните брокери по места и масирано присъствие в рисковите райони в цялата страна няколко дни преди изборите.

Индикативни за равнището на клиентелистки/купен/контролиран вот са и голямото количество откази, които основните социологически агенции получиха при провеждането на екзитполовете, вариращи между 25% и 45%. На второ място, в някои гнезда се получи разминаване между данните от тях и от паралелните преброявания по отношение на местните коалиции, което в комбинация с първото говори за скрит в отказите контролиран вот. На трето място, можем да използваме разликата между активността в местния вот и референдума с няколко условности: а) някои малки партии призовават за бойкот на референдума; б) секционните комисии не

Stoycho Stoychev.indd 220 12/7/2017 1:10:15 PM

предоставят бюлетината за референдума веднага; в) базата, на която се смята активността за двата вота е различна.

С тези уговорки, едновременното провеждане на местни избори и референдум дава възможност да хвърлим поглед върху географията на контролирания вот на база изчерпателни данни, като тръгнем от допускането, че организаторите на контролираното гласоподаване ще се концентрират върху вота за местна власт, неглижирайки референдума. За целта определихме най-рисковите населени места, с екстремно високи нива на електорална неустойчивост (волатилност), на база статистически анализ на масивите с изборни резултати, публикувани от ЦИК за парламентарните избори през 2013 и 2014 г., европейските избори през 2014 и референдума от 2015 г.

Електоралната динамика в получения масив от 339 населени места е обобщена в следната таблица:

Таблица 10. Електорална динамика с висока волатилност в 339 населени места

Разпределение на гласовете (бр.)	П2013	Е2014	П2014	Р2015
Брой на гласувалите	65179	59306	72255	51521
Действителни гласове	62650	52446	61461	46621
Недействителни гласове	2529	6860	10794	4951
ГЕРБ	15918	7332	15544	
БСП	20025	11260	8994	
ДПС	9273	19865	18646	
РБ	-	691	4635	
ПФ	-	-	3145	
АТАКА	2489	-	2204	
АБВ	-	-	1895	
ББЦ	-	8046	4440	
ДРУГИ	14945	5252	1961	

Източник: данни на автора.

Прави впечатление отливът от над 50% в подкрепата за ГЕРБ на европейските избори и нейното възстановяване на парламентарните през 2014 г. Същевременно БСП свива, а

Stoycho Stoychev.indd 221 12/7/2017 1:10:15 PM

ДПС и Реформаторският блок разширяват осезаемо присъствието си в тези населени места. На европейските избори ББЦ изпреварва ГЕРБ, а БСП от първа сила през 2013 става трета през 2014 обратно на ДСП.

В географско отношение рисковите точки са неравномерно разпределени. Най-много от тях се намират в областите Благоевград, Монтана, Хасково и Добрич, основно села и малки градове.

Таблица 11. Разпределение на населените места по области

Област	Бр.	Дял
Благоевград	47	13,86%
Бургас	15	4,42%
Варна	16	4,72%
Велико Търново	16	4,72%
Видин	5	1,47%
Враца	11	3,24%
Габрово	6	1,77%
Добрич	24	7,08%
Кърджали	6	1,77%
Кюстендил	15	4,42%
Ловеч	7	2,06%
Монтана	38	11,21%
Пазарджик	10	2,95%
Перник	13	3,83%
Плевен	3	0,88%
Пловдив	6	1,77%
Силистра	5	1,47%
Сливен	8	2,36%
Смолян	23	6,78%
София област	11	3,24%
Стара Загора	8	2,36%
Търговище	18	5,31%
Хасково	25	7,37%
Шумен	3	0,88%
Общо	339	100,00%

Източник: данни на автора.

Stoycho Stoychev.indd 222 12/7/2017 1:10:15 PM

За да проверим дали има сериозни разминавания в активността на референдума и на местния вот в тези населени места, редуцирахме броя им до 60. Сред тях най-драстичен е случаят с Долно Съдиево, Община Маджарово където в местния вот са гласували над 90% от избирателите, но никой не е пуснал бюлетина за референдума. Доминираща политическа сила там е ДПС. Идентична е ситуацията и в село Чичево. В село Изворско, община Аксаково където почти всички гласове са подадени за ГЕРБ, активността в референдума е 2,76 на сто, а на местния вот съответно 66,25.

Съществените разминавания между активността в референдума и активността в местните избори в населените места с екстремно висока електорална неустойчивост, биха могли да се тълкуват като индикатор за интензитета на контролираното гласоподаване и неговата география.

Таблица 12. Населени места с висока степен на разминаване между избирателната активност в двете гласувания

Населено място	Община	Активност в референдума	Активност в МИ
Чичево	Кирково	0,00%	59,68%
Долно Съдиево	Маджарово	0,00%	90,57%
Изворско	Аксаково	2,76%	66,25%
Бело поле	Благоевград	3,09%	64,50%
Побит камък	Сърница	3,72%	82,09%
Ефрейтор Бакалово	Крушари	4,15%	69,70%
Снежина	Провадия	4,18%	70,61%
Голямо ново	Търговище	4,31%	61,09%
Любен Каравелово	Аксаково	4,63%	68,73%
Драгуш	Петрич	5,08%	89,29%
Долни Цибър	Вълчедръм	5,19%	67,62%
Портитовци	Бойчиновци	5,88%	83,47%
Кирчево	Угърчин	6,64%	67,01%
Стремци	Кърджали	7,01%	69,57%
Зарник	Кайнарджа	7,18%	58,52%
Горна Биркова	Велинград	7,24%	82,12%

Stoycho Stoychev.indd 223 12/7/2017 1:10:15 PM

Годешево	Сатовча	7,33%	78,88%
Бобовец	Балчик	7,75%	64,44%
Горно Дряново	Гърмен	8,42%	81,10%
Цани Гинчево	Никола Козлево	8,56%	69,78%
Чала	Борино	9,15%	90,26%
Пчелино	Добричка	9,39%	88,19%
Долно Осеново	Симитли	10,39%	71,12%
Старчище	Антоново	11,11%	83,33%
Игнатиево	Аксаково	11,46%	46,61%
Виница	Първомай	12,67%	56,45%
Михалич	Вълчи дол	12,82%	67,98%
Рохлева	Велинград	12,91%	86,10%
Градец	Котел	12,99%	42,29%
Зараево	Попово	13,58%	55,49%
Златарица	Белица	13,75%	61,33%
Калитиново	Стара Загора	13,90%	65,64%
Сушица	Симитли	14,29%	63,33%
Горно Войводино	Хасково	14,29%	81,82%
Безводица	Балчик	15,22%	58,62%
Карапелит	Добричка	15,49%	55,16%
Синдел	Аврен	15,76%	64,38%
Буковлък	Плевен	16,13%	80,22%
Чубра	Сунгурларе	16,27%	73,77%
Детелина	Карнобат	16,67%	89,95%
Кушла	Златоград	17,54%	96,36%
Смоляновци	Монтана	19,66%	79,66%
Сърница	Сърница	19,78%	71,32%
Кочани	Неделино	20,00%	87,80%
Тънка бара	Неделино	20,22%	88,10%
Златополе	Димитровград	20,49%	82,16%
Присад	Генерал Тошево	20,78%	61,49%
Рупча	Руен	20,97%	63,43%
Сотиря	Сливен	21,23%	65,64%
Сталево	Димитровград	21,97%	82,92%
Черни връх	Вълчедръм	22,34%	67,28%
Бело поле	Ружинци	22,59%	66,18%
Каменари	Елена	23,23%	79,58%

Stoycho Stoychev.indd 224 12/7/2017 1:10:15 PM

Драганица	Вършец	23,35%	79,19%
Малко Брягово	Маджарово	25,00%	65,63%
Цветино	Велинград	25,19%	85,71%
Барутин	Доспат	25,27%	70,47%
Пирин	Сандански	26,63%	80,43%
Дъбравино	Аврен	26,75%	74,64%
Радиево	Димитровград	27,10%	65,12%

Източник: данни на автора

Stoycho Stoychev.indd 225 12/7/2017 1:10:15 PM

Глава IV. Подходи за справяне с контролирания вот и купуването на гласове

Проблемът с контролирания вот не може да се разглежда изолирано от цялостния социален контекст, в който се развива. защото тогава рискуваме да го възприемем като обикновен дефицит на представителната демокрация. За съвременното българско общество той е системен, а до известна степен и цивилизационен проблем, който не може да бъде решен по нормативен път, каквито са досегашните опити. Мрежовото овладяване на публичните институции предполага нуждата от мрежово противодействие за освобождаването им и връщането на контрола върху тях в ръцете на гражданите. То може да се разглежда като естествена защитна реакция на гражданското общество, реализирана чрез спонтанно образуващи се активистки мрежи.

Мрежово противодействие на мрежовото завладяване

Най-голямото предизвикателство пред това изследване е не толкова дефинирането и описанието на основните проблеми, съществуващи в България, колкото намирането на решение за качествена промяна в корумпираната и завладяна държава и клиентелисткото общество. Проблемът за намирането на такова, както показва нашият анализ, е назрял поради не само погазването на основните демократични права на гражданите, но и поради факта, че голяма част от обществото е маргинализирано, при това умишлено, което излага на реална опасност физическото оцеляване на хората.

Новите форми на робство, чието проявление е контролираният вот в изтиканите в социалните периферии общности от страна на различни мрежи, предполага нуждата от пости-

Stoycho Stoychev.indd 226 12/7/2017 1:10:15 PM

гането на мрежово деконструиране на завладяната държава (network state recapture). Разковничето за намирането на решение се крие именно в този естествен отговор, държавните институции да се презавладяват (или освобождават) по метода, по който са овладявани до този момент – чрез мрежи, но не криминални, а активистки и масови (grass roots organizations), възникващи и възникнали *ad hoc*.

Наясно сме, че дефинирането на автентичните социални движения е трудно начинание. От 60-те години съществува дебат за това как да се категоризират различните видове колективни действия. Една от класическите дефиниции ги определя като групи, които представляват "достойнство, единство, брой и ангажираност"(Tilly 2004), но по-важен в случая е мрежовият характер на движенията: „Социалните движения са нито фиксирани, нито ограничени до пространството, времето или членството. Вместо това, те са съставени от изместващи клъстери от организации, мрежи, общности и активисти, свързани с участието в предизвикателствата и колективните идентичности, чрез които участниците определят границите и значението на техните групи" (Whittier 2002: 289). Взаимодействията на мрежите с управлението „могат да бъдат предприети от голям брой организации, които не са свързани помежду си" (Diani 2008). Някои автори дори твърдят, че социалните движения днес навлизат в нов етап, еволюирайки в мрежови движения (Chesters and Welsh 2011). С течение на времето, протестът и мобилизацията може да се развият в организирано социално движение (SMO). Това представлява формализирането и институционализирането на движение, организиращо се в едно по-постоянно тяло. но „не всичко, което се движи е социално движение" (Diani 2008). За да има такова то трябва да се мобилизира около промяна, да оспорва стауквото или да се опита да го запази пред лицето на някаква заплаха (Foweraker 1995; McAdam et al. 1996).

Stoycho Stoychev.indd 227 12/7/2017 1:10:15 PM

Силата на масовите организации (grassroots organizations) е в търсенето на справедливо решение на определен проблем и капацитета на обикновените хора да повлияват на властниците. Тези организации увеличават капацитета на социалното движение чрез подготовката на лидери на доброволчески начала и включвайки много активисти. Понеже силата на тези организации е в обикновените хора, те търсят мобилизацията на максимално множество. „Една активистка група от 5 човека може да достигне 5000 за една седмица. По-големите организации могат да достигнат стотици хиляди или дори милиони хора“ (Poggi 2007). Тези организации набират симпатизанти чрез различни методи: срещи от врата на врата (агитация); събиране на подписи за петиции; информационни кампании и материали и т.н.

Съществуват и масови мрежови организации, които се състоят предимно от доброволци, отдаващи ограниченото си лично време и ресурси за работата по организацията, вместо за онлайн дейности. Ядрото на IAMR, една от водещите мрежови организации в Хонг Конг, успява да организира десетки хиляди жени за демонстрации срещу опитите на правителството да намали минималната работна заплата за домашните работници, без дори да разполага с група в интернет. Организаторите приоритизират изграждането на социалното си движение чрез взаимодействия лице в лице. „Интернет може да бъде средство за поддържане на взаимодействия между участниците в социалното движение, но често е по-малко важно от по-евтини и по-достъпни комуникационни технологии като клетъчните и наземните телефони. Интернет не е първичен начин на организиране (Rodriguez 2010).

Възможностите за въвличането на множество хора обаче се разширяват с бързото развитие на средствата за комуникация. Вече живеем в общество, при което разнообразни мрежи от граждани са създали мрежово пространство за

Stoycho Stoychev.indd 228 12/7/2017 1:10:15 PM

включване (Castells 2000; Castells 2008) и докато социалният контекст насърчава участието и действието (Roberts 2009), интернет и социалните медии могат да привлекат все повече граждани да се включат (Sæbø et al. 2009). Технологията може да „улесни сътрудничеството, дестабилизира съществуващата организационна йерархия и да доведе до повишаване на сътрудничеството между организациите (Garrett 2006).

Използването на този модел има огромният потенциал да проработи, тъй като този тип организации „създават демокрация“ (Poggi 2007). Според Ресурсния център за развитие на гражданството, участието и отчетността „социалните движения и други форми на колективни действия не са провал на демократичната политика, а са съществен елемент от нея“ (DRC 2010: 13). Основите за неговата реализация се полагат с възникването и действието на автентични протестни мрежи на гражданска активност през 2013 „ годината на протестите, протестният пик, преломът, който белязва прехода от партийна към контестаторна демокрация” (Кръстева 2013). Анализът на протестите показва, че всъщност в пост-социалистическа Европа най-честата форма на гражданска активност е „само-организираната активност“ и то на базата най-вече на масови организации. Тази активност е колективно действие, мобилизирано без въвличането на организация. Тази форма се базира на „много събития, отсъствие на организации и малко участници“ (Cisar 2013a; Cisar 2013b; Cisar 2013c).

Хронология на протестните събития от 2013-2014 г.[6]

Преломната година за катализирането на мрежовия модел на противодействие е 2013, която преминава под знака на масови протести в цялата страна, организирани по различни поводи и от различни граждански ядра и мрежи. През фев-

[6] Източници: investor.bg; БЛОГодаря [http://blog.bozho.net]

Stoycho Stoychev.indd 229 12/7/2017 1:10:15 PM

руари, под наслов „Да запалим монополите“, започват масови протести срещу високите сметки за ток за януари заради влезлите в сила нови цени на електроенергията. Спонтанно, по улиците излизат хиляди хора, което превръща протестът в най-масовия от 1997 г. насам. Той обхваща десетки градове в цялата страна, като неговата екстремна точка е самозапалването, като форма на протест.

Постепенно, фокусът на протестиращите се измества от сметките за ток и енергийните дружества към правителството на Бойко Борисов. Напрежението се засилва и се регистрират случаи сблъсъци между правоохранителните органи и протестиращите. В София, насилието ескалира на 19 февруари, а на следващия ден, премиерът Борисов подава оставката на кабинета. Тя е приета, но това не спира протестите. На 24 февруари на национален протест по улиците на големите градове в страната излизат по различни, изчисления, над 100 000 души.

С постигането на оставката, протестите се насочват срещу цялата политическа система и елит. В условията на негодувание срещу демографската криза и лошите условия на живот започва да се говори за конкретни реформи като въвеждането на мажоритарна избирателна система, намаляване на броя на депутатите, национализиране на енергийните дружества. В тяхна подкрепа солидарно се включват и български граждани, работещи и живеещи в чужбина. Протести се провеждат в Атина, Барселона, Берлин, Валенсия, Виена, Дюселдорф, Лондон, Мадрид, Мюнхен, Франкфурт. Протестният импулс затихва постепенно с назначаването на служебен кабинет, начело с Марин Райков, от президента Росен Плевнелиев.

След предсрочните избори, парламентът изпада в патова ситуация. ГЕРБ получава 97 мандата, БСП 84, ДПС 36 и Атака 23. Пред невъзможността да състави кабинет самостоятелно, лидерът на ГЕРБ Бойко Борисов връща мандата за съставяне на правителство. БСП реализира мандата в коалиция с ДПС

Stoycho Stoychev.indd 230 12/7/2017 1:10:15 PM

и неформалната подкрепа на Атака. Ден след избирането на кабинета Орешарски се организират нови протести с много по малък мащаб и интензитет.

На 14 юни, по предложение на премиера Орешарски и след влезли сила спешни поправки в закона за ДАНС, парламентът избира депутата от ДПС Делян Пеевски за шеф на агенцията. Това предизвиква многохиляден протест в столицата, организират се и малки мрежови ядра в други градове на страната. Самоорганизацията се разгръща в социалните мрежи с хаштага #ДАНСwithme. Интензивността на протестите намалява в следващите дни, но на 23 юли се стига до сблъсък с полицията, при опит на МВР да изведе от парламента трима министри и депутати от обсадената сграда на Народното събрание. Събитието, станало популярно като „нощта на белия автобус“ е белязано от полицейско насилие и сблъсъци.

В отговор се организират контрапротести в подкрепа на правителството под мотото „дайте шанс на Орешарски“. Техен обект е държавния глава, който обявява, че снема доверието си от кабинета. През август, броят на протестиращите и контрапротестиращите силно намалява. В този период се създава организацията от активно протестиращи „Протестна мрежа“, която има за цел да координира протестните действия. Участниците в нея твърдят, че „тя не ръководи протеста, не е и негов говорител, а е само среда за взаимодействие и контакт“.

Протестите се възобновяват на 4 септември в рамките на акцията #ДАНСwithme под наслов „голямото посрещане“, заради първото заседание на депутатите след парламентарната ваканция. Следват месеци на динамични събития. След подадената оставка като шеф на ДАНС, Делян Пеевски остава депутат по решение на Конституционният съд. Протестиращи членове на мрежата преследват и окупират премиера при всяко негово публично участие, като той е принуден да

Stoycho Stoychev.indd 231 12/7/2017 1:10:15 PM

излиза през служебните изходи под охрана. С началото на академичната година е обявена е пълна окупация на Софийския университет от протестиращи студенти, които няколко дни по-рано окупират в една от аудиториите. Акцията засяга основно сградата на Ректората, а исканията на студентите са за разпускане на парламента и предсрочни избори. В координацията на окупацията активна роля има групата на „ранобудните студенти“. Примерът им е последван от студенти от университетите във Велико Търново, Пловдив, Благоевград, НАТФИЗ, УНСС. В протеста се включват множество преподаватели и представители на академичната общност. В крайна сметка, в резултат на продължаващия натиск и решението на ДПС да свали подкрепата си за правителството, на 23 юли 2014 г. министър-председателят Пламен Орешарски депозира оставката на кабинета.

Ефекти от мрежовите протести

Преломната роля на тези протести в реакцията на част от обществото срещу завладяването на държавата заслужва внимание като възможно решение на проблема. За да установим генезиса на мрежовото протестно явление, проведохме серия от дълбочинни интервюта с 10 участници и организатори на протестите. Според по-голямата част от интервюираните, протестите през февруари възникват спонтанно, неорганизирано, като се използват най-вече социалните мрежи за информиране и увличане на хора. Формират се малки ядра, протестиращи без предварително търсено разрешение. Самоорганизиращите се групи се увеличават и разрастват, „никнат като гъби“. Мрежовата организация е неформална, а ядрата на отделните групи се състоят от познати и приятели, около които са въвлечени мрежи от хора, основно посредством Facebook. Ядрата са гъвкави и динамични, в тях „влизат и излизат“ непрекъснато различни субекти, превръщащи се в организатори.

Stoycho Stoychev.indd 232 12/7/2017 1:10:15 PM

Постепенно протестите се масовизират и обединяват в искането за промяна на политическата система. Те успяват да генерират натиск и дебат за електорална реформа, което се реализира с приемането на новия изборен кодекс през 2014 г. Постигат и други промени, които мотивират участниците, виждащи резултат от своята активност. Масовостта на протеста повлича на тълпата, повечето от протестиращите споделят общи ценности и идентифицират общи социални проблеми, но се разминават в идеите си за рещения. Затова много трудно се достига и до общи искания.

Юнските и февруарските протести са организирани до голяма степен от различни, алтернативни граждански мрежи което провокира сравнения между двете вълни и взаимни обвинения в партизиране и изпълняване на политически поръчки срещу заплащане. Тази конкуренция наподобява съревнованието между конкурентните престъпни клиентелни мрежи, овладели държавните институции. По тази причина, можем да говорим и за мрежов отговор на мрежовото завладяване на държавата. Този отговор се базира вече на морални, а не на социални искания. Той идва от чувството на застрашеност сред активните граждански ядра, които „излизаме, за да ни има, защото беше ясно, че мафията щеше да ни унищожи всички".

Организацията се осъществява отново през социалните мрежи. Постепенно започва да се „прибавят" и хора от партиите (симпатизанти или платени). Някои от симпатизантите участват доброволно и на база ценностна система, други са сериозно организирани и участието им се заплаща. За радикализация на протестите са раздавани пари на футболни агитки и шано групи, като по разказ на представител на такава група от Бургас, парите са раздавани в спортни зали и клубове. Целта е запазване на масовостта и свалянето на правителството първо на Борисов, а после на Орешарски. Макар на моменти протестите да се партизират открито с наличие-

Stoycho Stoychev.indd 233 12/7/2017 1:10:15 PM

то на протест и контрапротест и прикрито с раздаването на пари, те са показател, че конкурентните граждански мрежи имат потенциала да демонтират криминалните олигархични мрежи завладели държавата.

Както изтъква Смилов:

При по-успешните демокрации...има нещо отвъд институциите, което ги спасява от олигархизация. Това е нещо много крехко и същевременно достатъчно устойчиво, за да се превърне във фундамент на една истинска res publica – обществеността дело. Този допълнителен екстра-фактор е банален. Той се нарича мислещ и активен гражданин, който създава критична и бързо реагираща публична среда… За да функционират по-добре институциите, е необходим активен, отговорен гражданин, който да оказва нужния натиск върху тях, който да изисква определен етос и да го демонстрира в собственото си поведение. Тоест разликата между България и скандинавските държави не е в това, че техните институции са по-различни или по-модерни. Разликата е по-скоро в гражданите, в публичната среда на двете общества. Институциите не заменят гражданина – те просто са инструмент, който му спестява усилия, но не отменя неговите отговорности" (Смилов2015).

Именно активните граждани имат потенциала да променят статуквото. Кръстева определя протестите като „втората демократична революция" в страната. – Това е „дигиталната и контестаторната революция на 10-те" и е революцията на гражданите". Тази революция е подготвена в социалните мрежи. Тя „формира послания, мрежи, актьори и капацитет във виртуалната агора, изля ги на Орлов мост и площад Народно събрание." Тази втората революция „търси, експериментира, греши и упорства да намери нова форма на демокрация… Тази фундаментална роля трансформира статута им и те се утвърждават като актьори от първа класа. Сами-

Stoycho Stoychev.indd 234 12/7/2017 1:10:15 PM

те елити стават легитимни, тогава и когато стават способни да чуят гражданите." В случая не се търсят лидери, по-скоро „всеки гражданин е лидер". Интернет е средството, което успява да „катализира втората демократична революция и чрез културата на споделянето, която прераства в политика на мрежата. От музика през петиции през апели за флашмоб до каузи – споделянето прераства в активност, активността – в ангажираност. Мрежите с променлива геометрия, която непрестанно се променя според целите и актьорите, но запазва характера си на автономност и на дефинираност отдолу, е другият мощен ресурс на дигиталната контестаторна гражданственост."(Кръстева 2013).

Тези мрежи участват не само в протести, но имат възможността да: а) проникват в политиката и във властта; б) да провеждат различни кампании; в) да създават различни платформи за граждански контрол; г) да бъдат коректив и силен изразител на мнение. Моделът цели да се превърне в епидемия, която да внесе „ бъгове в системата", които като „малка язвичка, която се разраства" да заразят и други хора, защото има такива, които не са носители на традиционната политическа култура и търсят възможности за промяна. Това се осъзнава от клиентелните мрежи, оплели публичните институции, които нямат интерес от изграждането на автентично гражданско общество. Затова те саботират процеса, като наводняват публичното пространство с псевдо граждански организации, които включват само „граждани на хартия". Тяхната цел е да се компрометира и маргинализира концепцията за автентично гражданско общество. За да могат активистките мрежи да изградят „държава на гражданите", в условията на децентрализираното местно организиран, хоризонталните местни групи трябва да работят върху изграждането на стабилни структури, които са устойчиви отвъд непосредствената субкултурна среда и трябва да резонират с и включват обикновените хора (Hudig and Dowling 2010).

Stoycho Stoychev.indd 235 12/7/2017 1:10:15 PM

Електоралната реформа като опит за решение

Референдумът през 2015 г.

Протестната вълна от 2013-2014 г. повдига въпроса за реформата в ключовите операционни принципи на българската политическа система. В резултат от нея, през януари 2014, президентът Плевнелиев се обръща към Народното събрание с инициатива за свикване на национален референдум за изборна реформа (Stoyanov 2015). Референдумът е представен като опит за възвръщане на общественото доверие в публичните институции и демократичните процедури. В предложението му се съдържат три въпроса а) част от депутатите да се избират мажоритарно; б) въвеждане на задължително гласуване и в) въвеждане на дистанционно електронно гласуване за изборите и референдумите. В обръщението си, президентът пледира за замяната на действащата пропорционална избирателна система със смесена, която да съчетае преимуществата на пропорционалната и мажоритарната система и да минимизира частните им недостатъци. В тази система, той вижда лекарство срещу разединението в обществото, запазване на многопартийността и нова възможност за избирателите да гласуват за личности. По думите му, задължителното гласуване ще преодолее политическото отчуждение и ще увеличи легитимността на демократичния режим, което ще стабилизира публичните институции. Не на последно място, според него, дистанционното електронно гласуване ще позволи на над 1,5 млн. гласоподаватели, живеещи в чужбина, да участват в изборите, което ще увеличи още повече легитимността на изборните резултати.

През февруари 2014 г. се основава инициативен комитет в подкрепа на исканията на президента. Той се състои основно от преподаватели в Софийския университет, участвали в протестите. Комитетът инициира подписка, с която да задължи парламента да разгледа предложенията, подкре-

Stoycho Stoychev.indd 236 12/7/2017 1:10:15 PM

пена от опозиционната, по това време ГЕРБ и лидерът и Борисов. През март комитетът, представляван от проф. Георги Близнашки, внася в деловодството на Народното събрание приблизително 500 хил. подписа в подкрепа на референдума. Проверката на ГРАО, установява, че над 100 хил. от тях са недействителни Управляващото мнозинство на БСП и ДПС, заедно с Атака, се противопоставя открито на инициативата, изтъквайки, че тя обслужва тясно партийни интереси на ГЕРБ и с процедурни хватки отлага разглеждането на предложението, което в крайна сметка е отхвърлено през юни 2014 г.

След изборите за членове на Европейския парламент през май 2014 г. ДПС оттегля подкрепата си за кабинета Орешарски и той подава оставка. Президентът назначава ново служебно правителство начело с проф. Близнашки. Предсрочните парламентарни избори произвеждат фрагментиран парламент, което налага формирането на широко коалиционно управление от четири партии (Kostadinova and Popova 2015). Президентът отново внася предложението си за референдум, а парламентът, успоредно с промени в регулацията за референдумите, обсъжда и решава да произведе национален референдум само по въпроса за електронното дистанционно гласуване, поради сложните коалиционни отношения (малките партии осъзнават, че ще загубят от мажоритарното и задължително гласуване).

Референдумът е проведен на 25 октомври 2015 г. заедно с първи тур на местните избори и след проведена разяснителна кампания от регистрирани партии и комитети. Очаквано, активността на гласуването не достига нормативно определения праг, който в абсолютно изражение изисква поне толкова гласове, колкото подадените на предходните парламентарни избори, в случая 3,5 млн. Постигнатият резултат от 2,6 млн. гласували (38,24% от гласоподавателите) задължава парламента да обсъди въпроса и да вземе решение.

Stoycho Stoychev.indd 237 12/7/2017 1:10:15 PM

Таблица 13. Обобщени резултати от референдума 2015 г.

Дата на провеждане	25.10.2015 г.
Брой на избирателите според избирателните списъци	6 766 619
Брой гласове според положение подписи	2 708 716 (40%)
Брой гласове според намерените пликове	2 709 210 (40%)
Действителни гласове	2 587 593 (38.24%)
Гласове ДА	1 883 411 (72.79%)
Гласове НЕ	704 182 (27.21%)
Недействителни бюлетини	122,339

Източник: ЦИК 2015.

По време на обсъждането са разглеждани 6 различни предложения за въвеждането на дистанционно електронно гласуване, а в края на април 2016 г. промените в изборния кодекс са приети окончателно. Те предвиждат въвеждането на експериментално гласуване по интернет за три последователни избора след 2018 г., а до тогава ЦИК трябва да проведе три симулации на такова гласуване. Промените въвеждат също задължителното гласуване, но приложението му остава спорно, предвид липсата на реални санкции. Създаденият прецедент провокира инициирането на още два референдума, по тези въпроси, през 2016 г., от които единият се провежда успоредно с президентските избори същата година.

Дистанционното електронно гласуване в сравнителна перспектива

Ефектът от въвеждането на гласуване по интернет върху завладените институции, контролирания и купен вот, не е еднозначен. Наръчникът за наблюдение на новите изборни технологии на Офиса за демократични институции и човешки права на ОССЕ (OSCE 2013) определя новите изборни технологии (НИТ) като прилагане на информационните и комуникационни технологии при подаването и преброяването

Stoycho Stoychev.indd 238 12/7/2017 1:10:15 PM

на гласове в изборния процес. Наръчникът поставя знак за равенство между електронното гласуване и новите изборни технологии, макар последните да включват системи за електронно гласуване, машини за сканиране на бюлетини и интернет гласуване (дистанционно електронно гласуване).

Преимущества и недостатъци на електронното гласуване

Основните преимущества на електронното гласуване, посочвани от държавите, членуващи в ОССЕ при неговото въвеждане са:

- Повишаване на избирателната активност;
- Улесняване на гласуването в чужбина;
- По-ниски разходи за администриране на изборите;
- Улесняване на паралелното провеждане на няколко избора (избори + референдум);
- Намаляване на човешките грешки (включително недействителните бюлетини);
- Повишаване на точността при преброяването и определянето на резултата;
- Намаляване на времето, необходимо за изчисляване и оповестяване на резултатите;
- Улесняване на достъпа до гласуване на хората с увреждания.

Същевременно се изтъкват и няколко предизвикателства пред прилагането на новите изборни технологии:

- Проблематично е запазването на тайната на вота успоредно с гарантирането на честността на резултатите, особено при Интернет гласуването;
- Усложняване на изборния процес в резултат от необходимостта за промени в изборното законодателство, избор и тестване на подходяща технология, обучение и подготовка на гласоподавателите и изборната администрация;

Stoycho Stoychev.indd 239 12/7/2017 1:10:15 PM

- В резултат от горните две електронното гласуване може да породи допълнителни съмнения в прозрачността на изборния процес и честността на изборните резултати.

Видове нови изборни технологии

Електронното гласуване може да бъде осъществявано както в контролирана среда, чрез използването на машини за гласуване в изборните секции, така и в неконтролирана среда от разстояние посредством компютър или смартфон. Според наръчника на ОССЕ в държавите членки се прилагат четири категории НИТ:

- Технологиите за сканиране на бюлетините използват хартиена бюлетина, в която преференцията на избирателя е отбелязана ръчно от него или чрез машина в изборната секция. Бюлетината се сканира в специално устройство и отчита електронно гласа на избирателя. Сканиращите устройства могат да бъдат разположени както в секциите, така и в преброителни центрове, които се определят като контролирана среда. Тази технология може да бъде използвана и при гласове, подадени в неконтролирана среда по пощата.
- Машинно гласуване се осъществява чрез електронни машини с интерактивен дисплей или бутони за маркиране на предпочитанието на избирателя. Машините се поставят в изборните помещения (контролирана среда) и отчитат електронно резултата от гласуването.
- Интернет гласуването позволява на гласоподавателите да гласуват навсякъде в неконтролирана среда. Гласовете се получават, съхраняват и обработват централизирано. По настоящем, интернет е основният канал, използван за отдалечено електронно гласуване.
- Хибридните форми на НИТ комбинират контролираната среда на изборната секция с централизираното

Stoycho Stoychev.indd 240 12/7/2017 1:10:15 PM

записване и обработване на гласовете на интернет гласуването. При тези системи, гласоподавателите гласуват на компютър в изборно помещение, а гласовете се предават електронно към централен сървър.

Наръчникът предлага следната систематизация на методите за гласуване в държавите членки, базирана на вида средство за гласуване и средата, в която то се осъществява:

Таблица 14. Методи за гласуване

Средство	Контролирана среда	Неконтролирана среда	Смесена среда
Хартиена бюлетина	Гласуване с бюлетини в изборна секция	Гласуване по пощата	Гласуване с мобилна изборна кутия
НИД	Машинно гласуване	Интернет гласуване	Машинно гласуване с централизирано отчитане на гласовете
Хартиена бюлетина и електронно отчитане на гласа	Сканиране на бюлетините		Централно броене на гласове по пощата чрез сканиращо устройство

Източник: OSCE/ODIHR 2013.

Важно преимущество при използването на НИТ в контролирана среда е възможността за повторно ръчно преброяване и проверка на подадените гласове, като се запазва тайната на вота. Това се осъществява чрез едновременното електронно отчитане и издаването на хартиена разписка за вота от машината, съществуването на хартиена бюлетина или в някои случаи електронен лог на операциите, извършени на машината, записан на твърд диск или флаш памет.

Интернет гласуването не позволява повторно ръчно преброяване. Честността на вота се осигурява чрез криптиране на връзката и използването на сертификати за сигурност. Някои интернет технологии за гласуване също предоставят

Stoycho Stoychev.indd 241 12/7/2017 1:10:15 PM

възможност на гласоподавателите да проверят, дали гласът им е бил отчетен правилно. В момента се експериментира с криптографски технологии, които позволяват верифициране на резултатите както на агрегирано равнище, така и на индивидуално ниво. Тези технологии гарантират много по-голяма сигурност и честност при определянето на резултатите от дистанционното електронно гласуване.

Възприятия спрямо дистанционното електронно гласуване

Според доклада на комисията по дигитална демокрация към председателя на парламента на Великобритания[7], много от респондентите, особено младите, не разбират защо не могат да гласуват онлайн, предвид голямото разнообразие от публични услуги, достъпни в интернет. Част от респондентите посочват, че неудобството да се гласува лично в изборно помещение демотивира избирателите и интернет гласуването би увеличило избирателната активност, особено по отношение на избирателите в отдалечените райони със затруднен достъп до изборните секции, както и за гласуващите в чужбина, и хората с увреждания.

От друга страна част от респондентите споделят опасения относно възможните кибер и хакерски атаки, свързани със сигурността на онлайн гласуването. Други респонденти посочват, че гласуването в неконтролирана среда ще улесни гласуването под натиск и продажбата на гласове.

Интернет гласуването по света

Според доклада, онлайн гласуването притежава потенциал да разшири съществено удобството и достъпността до гласуването, което се потвърждава от опита на вече въвелите

[7] Open Up! Report of the Speaker's Commissionon Digital Democracy (26 Jan 2015) http://www.parliament.uk/business/commons/the-speaker/speakers-commission-on-digital-democracy/

Stoycho Stoychev.indd 242 12/7/2017 1:10:15 PM

го страни. По данни на доклада, към началото на 2015 г. 14 страни са използвали интернет гласуване в избори или референдуми. От тях единствено Естония е въвела постоянна възможност за национално интернет гласуване. В Нов Южен Уелс, Австралия интернет гласуването се въвежда постепенно като към момента е достъпно за хората с увреждания и тези, които живеят на голямо разстояние от изборните секции. По този начин се цели проверка надеждността на технологията и изграждане на доверие у избирателите спрямо интернет гласуването, което е ключов фактор при неговото успешно въвеждане в по-широка употреба.

Естония

Естония е първата страна, която въвежда интернет гласуване с обвързващи резултати в национален мащаб през 2005 г. (Springall et al. 2014). От тогава до сега системата използвана както за парламентарни, така и за местни избори общо 8 пъти като на последните избори 30,5% от гласоподавателите са използвали тази възможност.

През 2012 г. успоредно с Националната избирателна комисия в страната се създава Електронна избирателна комисия, която да администрира интернет гласуването. През 2013 г. сорс кодът на системата за интернет гласуване е направен публичен. Естонската система за интернет гласуване използва модела на гласуването по пощата в двоен плик. Гласоподавателят изтегля и инсталира програма за интернет гласуване, която криптира неговия глас. Криптираният глас се подписва с електронния подпис на гласоподавателя и се изпраща до централен сървър. По този начин се гарантира, че лицето има право на глас и е гласувало само веднъж. Същевременно криптираните гласове не носят лични реквизити, което гарантира тайната на вота.

Stoycho Stoychev.indd 243 12/7/2017 1:10:15 PM

Stoycho Stoychev.indd 244

Таблица 15. Използване на I-гласуването в Естония.

	МИ 2005	ПИ 2007	ЕП 2009	МИ 2009	ПИ 2011	МИ 2013	ЕП 2014	ПИ 2015
Гласоподаватели	1 059 292	897 243	909 628	1 094 317	913 346	1 086 935	902 873	899 793
Гласували	502 504	555 463	399 181	662 813	580 264	630 050	329 766	577 910
Изб. активност	47,40%	61,90%	43,90%	60,60%	63,50%	58,0%	36,50%	64,20%
I-гласоподаватели	9 317	30 275	58 669	104 413	140 846	133 808	103 151	176 491
I-гласове преброени	9 287	30 243	58 614	104 313	140 764	133 662	103 105	176 329
I-гласове променени	30	32	55	100	82	146	46	162
I-гласове невалидни	-	-	-	-	-**	1	-	1
Множество I-гласове	364	789	910	2 373	4 384	3 045	2 019	4 593
Дял на I-гласоподаватели	0,90%	3,40%	6,50%	9,50%	15,40%	12,3%	11,40%	19,60%
Дял на I-гласоподавателите от гласувалите	1,90%	5,50%	14,70%	15,80%	24,30%	21,2%	31,30%	30,50%
I-гласове от предварителните	7,20%	17,60%	45,40%	44%	56,40%	50,5%	59,20%	59,60%
I-гласове в чужбина	-	2%	3%	2,8%	3,90%	4,20%	4,69%	5,71%
		51 държави	66 държави	82 държави	105 държави	105 държави	98 държави	116 държави
I-гласуване период	3 дни	3 дни	7 дни	7 дни	7 дни	7 дни	7 дни	7 дни
I-гласоподаватели с мобилна самоличност	-	-	-	-	2 690	11 753	11 609	22 084
Дял на I-гласоподаватели с мобилна самоличност	-	-	-	-	1,90%	8,6%	11,00%	12,20%
Дял на I-гласове, проверени от гласоподавател	-	-	-	-	-	3,40%	4,00%	4,30%

Източник: Estonian Internet Voting Committee http://www.vvk.ee/

12/7/2017 1:10:16 PM

Интернет гласуването се осъществява в 7-дневен времеви прозорец, определен за предварително гласуване, от 10-тия до 4-тия ден преди датата на избора. Всеки гласоподавател може да промени вота си, като гласува отново в 7-дневния прозорец или като се яви на място в изборната секция в деня на изборите. Списъците на гласувалите на място се сверяват със списъците на гласувалите по интернет. Когато се окаже, че гласоподавател е гласувал електронно и с бюлетина на място, то изпратеният електронно глас се унищожава.

Преди определянето на резултатите, след края на изборния ден, криптираните гласове се отделят от придружаващите ги електронни подписи. След това е декриптират и табулират. Системата отваря гласовете, само ако не са свързани с лични данни. Важно условие за масовото прилагане на интернет гласуването в Естония е наличието на електронни документи за самоличност. Удостоверителните сертификати и вериги са записани на чип в личните карти на гласоподаватели и мога да бъдат използвани след въвеждането на ПИН код.

Процедурата по гласуване се осъществява в няколко стъпки:

- Гласоподавателят трябва да разполага с компютър, свързан към интернет и периферно устройство за четене на карти;
- Личната карта се поставя в четящото устройство;

Гласоподавателят отваря интернет страницата за електронно гласуване www.valimised.ee;

Изтегля и стартира приложението за гласуване;

Удостоверява самоличността си като въведе ПИН1 код;

Тогава се зарежда списъка с кандидатите в съответния изборен район;

Гласоподавателят отбелязва избора си;

Потвърждава избора, като въвежда ПИН2 код;

Получава удостоверение, че гласът е приет.

Stoycho Stoychev.indd 245 12/7/2017 1:10:16 PM

От 2011 г. е възможно да се гласува и с мобилна самоличност (мобилният телефон на лицето служи за идентификация), а стъпките за гласуване са подобни на гореописаните. Идентификацията става чрез попълване на телефонния номер, свързан с мобилната самоличност и получаването на код чрез СМС. Важно е да се отбележи, че не може да се гласува през самия телефон. Необходим е компютър.

Международен доклад за сигурността на системата за интернет гласуване в Естония повдига сериозни въпроси относно нейната способност да гарантира тайната на вота и достоверността на резултатите. На първо място докладът посочва, че системата не използва съвременните и налични криптографски технологии за end-to-end проверка, която позволява технически да се гарантира тайната вота и коректното отчитане на преференциите без възможност за злоумишлена намеса на трети лица или зловреден софтуер. Вместо това, естонската система има семпъл дизайн, разчитащ на почтеността на изборната администрация, чрез въвеждането на серия от сложни нормативни регулации, и надеждността на компютрите на гласоподавателите, и сървърните компоненти на електронната изборна администрация.

Швейцария

Въвеждането на интернет гласуването в Швейцария е сложен и продължителен процес предвид конфедералната структура на страната, което обуславя тестването и въвеждането на различни модели по различно време в различните кантони. Първото използване на интернет гласуване с обвързващ резултат в Швейцария е през 2003 г. в малка община в кантон Женева, като бързо се разпространява и в други общини. На федерално ниво, интернет гласуването става достъпно в три кантона през 2005 г. като към Женева се присъединяват Нюшател и Цюрих. Процесът не минава гладко и интернет гласуването е временно суспендирано по технически причини

Stoycho Stoychev.indd 246 12/7/2017 1:10:16 PM

в Цюрих и политически причини в Женева, но оценките са за необратимост в по-широкото му въвеждане (Germann and Serdült 2014).

Първоначално интернет гласуването е достъпно само за живеещите в страната граждани, но през 2008 г. Нюшател го въвежда и за живеещите зад граница. Интернет гласуването се оказва много по-добра алтернатива за гласуване зад граница от съществуващата практика за гласуване по пощата заради значително по-ненадеждните пощенски услуги. По тази причина организацията на швейцарците зад граница застава твърдо зад въвеждането на интернет гласуването. През 2009 г. такава възможност въвежда Женева, а през 2010 и Цюрих.

По принцип всеки кантон е свободен да използва собствена технология за интернет гласуване, но поради финансови причини новоприсъединяващите се кантони кооперират с някой от трите пилотни кантона, като се оформят два модела. Седем кантона формират консорциум с Цюрих (през 2011 Цюрих се оттегля по технически причини и е заменен от Арговия), а три други кантона кооперират с Женева. За сега никой не сътрудничи в Нюшател защото неговата система за интернет гласуване е инкорпорирана в по-сложна система за електронно управление.

При системата за интернет гласуване в Женева всички гласоподаватели получават карти по пощата с удостоверителна информация. Картите имат област за изтриване, където е засекретен техния ПИН. Този номер се използва за идентификация и вход в системата заедно с датата и мястото на раждане. Системата използва криптиране и метода на двата плика за да се предотврати свързването на гласа със самоличността на избирателя, но не използва други удостоверителни методи като електронни подписи например.

С цел предотвратяване на продажбата на гласове, методите за верификация предоставят единствено информация, че лицето е гласувало, без да съдържат данни за посочената

Stoycho Stoychev.indd 247 12/7/2017 1:10:16 PM

преференция. Декриптирането на изборните резултати става в едновременното присъствие на представители от канцлерството, изборната администрация, полицията и нотариус.

В Женева използването на интернет гласуване има положителен ефект върху избирателната активност, особено сред младите (18-39 г.). Освен по висока избирателна активност в Швейцария, тази опция увеличава броя на регистрираните избиратели, живеещи зад граница с 20%.

Франция

Франция въвежда възможност за интернет гласуване на парламентарните избори през 2012 г. за французите зад граница. Проектът е осъществен от френското министерство на външните работи с цел да се осигури пълноправна възможност за гласуване на французите зад граница, които срещат трудности при използването на съществуващите възможности: живеят в отдалечени райони, пликовете и бюлетините за гласуване по пощата не пристигат или отиват на грешен адрес, срещат тежки административни процедури или пощите забавят пратките с гласовете.

Интернет гласуването е пилотно тествано във Франция за първи път през 2002 г. на общинските избори в Issy-les-Molineaux. Следват три пилотни проекта сред на външното министерство през 2003, 2006 и 2009 г. Процедурата по интернет гласуването започва на 18 май с генерирането на криптографските ключове за криптиране и декриптиране на гласовете. Френските граждани, живеещи зад граница и отговарящи на условията за гласуване получават инструкции за гласуване по интернет, а кодовете за самото гласуване по конвенционална поща две седмици преди първия тур с цел да се удостовери самоличността на избирателите в интернет гласуването. Допълнително всеки избирател получава две пароли по имейл за всеки тур от гласуването.

Stoycho Stoychev.indd 248 12/7/2017 1:10:16 PM

При самото гласуване се установява сигурна връзка с изборния портал, а в браузъра на потребителя се зарежда Java-базирано приложение за гласуване. Потребителят се идентифицира с потребителското име и паролата, получени по-рано. Тогава приложението показва списък на кандидатите в съответния изборен район, като веднъж направен, изборът остава окончателен и не може да бъде променян. След маркирането на преференцията, потребителят получава на екрана разписка в удобен за разпечатване формат за да може да свери коректното подаване на своя глас. Това потвърждение обаче не осигурява индивидуално потвърждение на крайно ниво за това, че гласът е упражнен според намерението на гласоподавателя, записан така както е подаде и отчетен така както е записан. По време на двата тура от 23 до 29 май и от 6 до 12 юни, над 240 000 гласа са подадени електронно (126 947 на първи тур и 117 676 на втори тур), което съставлява 55% от всички гласове, подадени в чужбина и са достатъчни за избирането на 11 народни представители.

Използвана е криптографска технология на компанията Scytl, която позволява криптиране на гласа и последващото му подписване с електронен сертификат директно на устройството на потребителя, което според компанията предпазва от компрометиране на вота защото не позволява на никого, дори на системните администратори да нарушат тайната на вота или да променят изборния резултат. Преди прилагането й, технологията е тествана от френската служба за сигурност ANSSI, която оценява нивото на сигурност като адекватно и надеждно. Впоследствие системата е сертифицирана от МВнР и МВР на Франция, както и от други национални агенции. Използван е изчислителният център на ATOS във Вендом, Франция, определян като един от най-сигурните в Европа.

Същевременно, възникват и два значителни проблема. По време на гласуването за първи тур излиза актуализация за

Stoycho Stoychev.indd 249 12/7/2017 1:10:16 PM

Java, която прави инсталираната Java Virtual Machine (JVM), несъвместима с приложението за гласуване. Този проблем води до невъзможност за някои от избирателите да упражнят правото си на глас. След идентифицирането на проблема разработчиците на системата публикува на портала за интернет гласуване второ приложение, което да върне старата версия на JVM за да може приложението за гласуване да работи коректно. Втория проблем е засечен при отчитането на гласовете във втория тур. Електронният сертификат на един от гласовете се оказва повреден и гласът остава неотчетен. И в двата случая администрацията действа по предварително разписан протокол.

Канада
Маркам, Онтарио

По данни от аналитичен доклад по поръчка на Законодателното събрание на Британска Колумбия, Канада най-голямата юрисдикция в Канада, която прилага интернет гласуване в метни избори до 2008 г. е община Маркам, Онтарио. Маркам провежда своите първи избори за местно самоуправление чрез интернет гласуване през 2003 г. с надеждата, че това ще доведе до обрат в тенденцията за намаляваща избирателна активност. Използването на интернет гласуването не води до повишаване на активността, но задържа нейния спад, успоредно с намаляването на разходите за организация и провеждане на изборите. По тази причина следващите общински избори през 2006 и 2010 също са проведени с използването на интернет гласуване.

За да могат да се възползват от възможността за гласуване по интернет, регистрираните избиратели трябва да се регистрират допълнително в двустъпков процес. Всеки регистриран избирател получава по пощата плик, който съдържа уникален персонален идентификационен номер (ПИН), който гласоподавателя трябва да използва заедно с датата си

Stoycho Stoychev.indd 250 12/7/2017 1:10:16 PM

на раждане за да получи достъп до уебсайта за регистрация на желаещите да гласуват дистанционно. В сайта, гласоподавателят създава своя парола, която използва заедно с нов ПИН код, отново изпратен по пощата за да може да гласува. Интернет гласуването е възможно през целия прозорец за предварително гласуване (5 дни през 2003 и 6 дни през 2006 и 2010 г.)

Ползите от въвеждането на интернет гласуването в Маркам са основно удобство за избирателите и бюджетни икономии. Проучване на профила на интернет избирателите показва, че от тази възможност са се възползвали основно хора на средна възраст, сред които активността е по-висока като цяло. Въвеждането му не води до повишаване на активността сред младите.

Халифакс, Нова Скотия

Интернет гласуването е въведено за общинските избори в Халифакс през 2008 г. като допълнителен метод за гласуване в прозореца за предварително гласуване. Целите, които си поставя общинската администрация е да постигне по-ниски разходи, по-голямо удобство за избирателите, по-висока избирателна активност и намаляване на времето, необходимо за броене и определяне на резултатите. Опитът е определен като успешен, което води до прилагането на интернет гласуването в изборите през 2008, 2009 и 2012 г. Процедурата по гласуване е подобна на приложената в Маркам. По-интересните разлики са липсата на необходимост от допълнителна регистрация, наличието на по-широк прозорец за предварително гласуване от 13 дни, в който е възможно гласуване единствено онлайн, както и наличието на опция за подаване на бяла бюлетина „decline to vote“ успоредно с възможните преференции за кандидати. Гласоподавателите има възможност да гласуват и чрез мобилните си смартфони. Не изискването на допълнителна регистрация води до по-широко

Stoycho Stoychev.indd 251 12/7/2017 1:10:16 PM

използване на интернет гласуването Халифакс в сравнение с Маркам.

Туро, Нова Скотия

Подобна система за интернет гласуване е приложена и в Туро за общинските избори през 2012 г. Резултатът е 12% по-висока избирателна активност, която разбира се може да се обясни частично и с други фактори, като например широката образователна кампания, която местната администрация провежда с цел популяризиране на участието в изборите.

Проучени възможности за въвеждане и отхвърляне на приложението на интернет гласуването

Общинският съвет на Кичнър, Онтарио възлага през 2011 г. проучване за въвеждането на интернет гласуване. Препоръката на доклада, представен през 2012 г. е да не се въвежда интернет гласуването защото цената на системата, включително цената за осигуряването на достатъчно ниво на сигурност, което да не подкопае доверието в нея е твърде висока, особено като се прибави към разходите за традиционното гласуване с бюлетини. Докладът се позовава на съществуващи изследвания, които сочат, че интернет гласуването не води до повишаване на избирателната активност (конкретно сред младите гласоподаватели), технологиите и приложението им не са достатъчно добре проучени, липсва установен канадски стандарт за оценка на системите за интернет гласуване, а легитимността на тези системи не е била обект на съдебна практика до момента.

През 2013 г. в Едмънтън, Албърта се провежда пилотно тестване на интернет гласуване в три общини. Интересът към проекта се оказва нисък (едва около 500 души изявяват желание да участват). Въпреки това, граждански съвет, свикан със специалната задача да разгледа преимуществата и

Stoycho Stoychev.indd 252 12/7/2017 1:10:16 PM

недостатъците на тази възможност за гласуване препоръчва на общинския съвет да въведе онлайн гласуване на изборите през 2013 г. Въпреки тази препоръка, общинският съвет отхвърля възможността с мотивите, че системата ще струва скъпо и равнището на сигурност не е достатъчно високо, цена, която не се оправдава с по-голямото удобство за гласоподавателите.

От 2004 до 2009 г. изборната администрация на Канада планира пилотното въвеждане на интернет гласуване на федерално ниво. Подготовката води до предложение пилотното въвеждане да се осъществи през 2013 г. и да включва единствено терминали в контролирана среда като военни бази, използващи военни мрежи. Това ограничение позволява да се гарантира сигурността на системата, която произтича от гласуването в неконтролирана среда посредством интернет. След наложени бюджетни ограничения през април 2013 г. обаче, изборната администрация се отказва от проекта и го отлага за бъдещ период след 2015 г.

Норвегия

Интернет гласуването се въвежда пилотно в Норвегия през 2011 г. в 10 общини за местните избори през 2011 г. успоредно със съществуващите възможности за гласуване. Целите на проекта са да се улесни достъпа и удобството, да се оптимизира изборната администрация и да се поощри пряката демокрация. Целите са оправдани особено за общински избори защото избирателната система за местна власт в Норвегия е много сложна (избират се много кандидати), законът позволява всяка община да използва собствени правила и процедури за броене, което прави процеса времеемък, изисква повече ресурси и увеличава вероятността от поява на грешки. За гласуването, всички гласоподаватели в пилотните общини получават по пощата удостоверителни кодове. Преди да гласува онлайн, гласоподавателят се идентифицира

Stoycho Stoychev.indd 253 12/7/2017 1:10:16 PM

с електронната си лична карта, след това избира желаните кандидати, като системата не позволява да се изберат повече кандидати от броя на мандатите, но избора на по-малък брой е възможен. Преди подаването на гласа избирателя вижда какво е избрал с цел проверка.

Системата използва end-to-end технология за верификация. Веднага след подаването на гласа, избирателят получава СМС съдържащ код за потвърждение, който трябва да съвпада с уникалните кодове, получени по пощата преди изборите. Използваната криптографска технология позволява на избирателя да провери дали гласът му участва в броенето. Избирателите имат възможност да гласуват по няколко пъти като само последният глас се брои. Те запазват възможността да гласуват на място в деня на изборите, като в този случай подаденият електронно глас не се отчита. Резултатите се определят в три стъпки. Първо се отстраняват дублиращите гласове от един избирател, като се оставя само последния подаден онлайн глас или в случаите на гласуване на място се премахват всички подадени онлайн гласове, като се премахват идентифициращите лични данни за да се гарантира тайната на вота. След това гласовете се криптират отново и редът им се разбърква. Накрая гласовете се декриптират чрез няколко ключа, които се съхраняват в отделни лица и се агрегират резултатите.

Резултатът от проекта показва, че времето за обработка на резултатите не се съкращава значително в сравнение с контролните общини, но необходимата администрация е със 70% по-малко. Нивото на доверие на избирателите в системата е високо и активността като цяло е висока, което обаче е принцип в Норвегия. Експериментът е повторен през 2013 г. като основната част от системата остава същата. Този път 36% от регистрираните избиратели се възползват от интернет гласуването в сравнение с 17% през 2011 г.

Stoycho Stoychev.indd 254 12/7/2017 1:10:16 PM

Страни, в които интернет гласуването е проучено и отхвърлено: САЩ, Великобритания, Холандия

Програмата за интернет гласуване на САЩ е фокусирана върху две основни групи избиратели – военните и живеещите зад граница. Проучването на възможностите започва през 90-те като на изборите през 2000 г. се провежда пилотно гласуване в Южна Каролина, Флорида, Тексас и Юта, което обхваща минимален брой избиратели. Поради тежките технически и административни изисквания (например гласоподавателя трябва да получи компакт диск с програмата и да изпрати по пощата гласа си като резервно копие) едва 84 души гласуват по интернет.

На база този опит, през 2004 е планирано по-голямо пилотно изпитване, което да обхване 55 района в 7 щата. Въпреки, че за проекта са похарчени 22 милиона долара, военното министерство отменя проекта малко преди изборите с аргумента, че не е налице необходимото обществено доверие в системата след установени пропуски в сигурността. Следват още няколко пилотни проекта на щатско ниво, но като цяло идеята е оставена на заден план докато не се направи пробив в съществуващите компютърни технологии, предоставящ възможност за качествено различна система за сигурност.

Във Великобритания са проведени пилотни изпитвания на местни избори през 2002, 2003 и 2007 г. В трите проекта не са установени значителни пропуски, но са идентифицирани редица технически и организационни проблеми, както и недоверие от страна на избирателите. По тази причинна страната продължава да експериментира като целта е да се създаде по-добра регламентация и организация за управление на процесите.

В Холандия интернет гласуването е експериментирано за живеещите зад граница граждани, които до момента могат

Stoycho Stoychev.indd 255 12/7/2017 1:10:16 PM

да гласуват по пощата, но активността е сравнително малка – 5%. Провеждат се два експеримента през 2004 и 2006 г. По стечение на обстоятелствата на изборите през 2006 г. е открит съществен проблем с терминалите за машинно гласуване в секциите, което води до силно подкопаване на общественото доверие в електронните форми на гласуване и отлага в бъдещето експериментирането с интернет гласуването.

Изводите за България

Сравнителният анализ на международния опит с тестването, въвеждането и отхвърлянето на отдалеченото електронно гласуване показва, че са необходими няколко базови предпоставки за успешното му приложение в България, без които то ще бъде поставено на сериозно изпитание. На първо място е необходима адекватна инфраструктура, да се създаде функционално електронно правителство, електронна идентичност и операции, да се провери тяхната надеждност и едва тогава, може да се мисли за функционално въвеждане на системата за електронно гласуване като модул на електронното правителство. На второ място, опитът показва, че за въвеждането на такъв тип гласуване е необходимо наличието на високо обществено доверие в изборния процес, което да преодолее съмненията, че администрацията може да манипулира гласуването и резултатите. На трето място, успешното приложение на този тип гласуване в емпиричен план е възможно само там, където има функционална представителна демокрация, върховенство на правото, гражданска политическа култура и отсъствие на зависими социални групи.

Тези три предпоставки не са налични в българския случай, което означава, че ако прибързано се въведе такава система, тя би задълбочила проблемите, които би трябвало да лекува. Гласуването в неконтролирана среда ще предостави на клиентелните мрежи и брокерите на гласове допълнителни инструменти за развиване на криминалния пазар на гласове.

Stoycho Stoychev.indd 256 12/7/2017 1:10:16 PM

Аргументът, че гласоподавателят може да промени гласа си в изборния ден, не е убедителен. В момента контролирано избирателите се извозват до изборните помещения. Много малко вероятно е този, който е дал гласа си електронно, да отиде в изборния ден да го променя защото в голяма степен ще е убеден, че „така или иначе нищо няма да се промени“. Дори ако това се случи, предвид емпиричната картина, представена в това изследване, дава достатъчно идеи за заобикаляне на всякакви възможности за предотвратяване на контрола.

Изборна реформа чрез пряка демокрация: референдумът от 2016 г.

На 29 юли 2015 г. в рубриката „Жива връзка“ на популярното телевизионно предаване „Шоуто на Слави“, Слави Трифонов и неговия екип обявяват намерението си да започнат събирането на подписи за референдум по 6 въпроса, които да променят радикално политическата система в страната:

- Въвеждане на мажоритарна избирателна система в два тура с абсолютно мнозинство;
- Намаляване на броя на депутатите от 240 на 120;
- Въвеждане на задължително гласуване в изборите и референдумите;
- Въвеждане на дистанционно електронно гласуване;
- Намаляване на размера на партийната субсидия до 1 лв. на получен действителен глас годишно;
- Пряк мажоритарен избор на полицейските началници в два тура с абсолютно мнозинство.

Инициативният комитет започва работа на 26 октомври 2015 г. Създадена е специална страница във Facebook, в която да се дават разяснения и да се набира подкрепа. Подписи се събират до февруари 2016 г. както в страната, така и в чужбина. В инициативата вземат участие голям брой доброволци, а кампанията е официално подкрепена от движение

Stoycho Stoychev.indd 257 12/7/2017 1:10:16 PM

ДНЕС. Много публични личности включващи актьори, писатели, музиканти и спортисти изразяват явната си подкрепа за референдума. Организират с множество срещи и дискусии със студенти в България и чужбина.

На 8 февруари 2016 г. комитетът внася 673 481 подписа в деловодството на Народното събрание. Проверката на ГРАО определя почти 100 хил. подписа за невалидни, но валидните надхвърлят законово определения минимум от 500 хил., което задължава Народното събрание да свика референдума. Решението е взето на 12 май 2016 г., а на 27 май президентът Плевнелиев сезира Конституционния съд по три от предложените въпроси. В мотивите си, президентът посочва, че броят на народните представители е определен от конституцията и представлява част от държавната форма на управление, а нейната промяна е единствено в компетенциите на Великото народно събрание. Другият, съдържателно политически аргумент е, че намаляването на броя на депутатите ще намали нивото на представителност в парламента. Вторият, оспорван въпрос засяга дистанционното електронно гласуване. Президентът посочва, че вече е проведен референдум по този въпрос по негова инициатива и Народното събрание е взела решение за неговото въвеждане. Трето, прякото избиране на полицейските началници, според президента, противоречи на конституционния принцип за разделение на властите, защото това е прерогатив на изпълнителната власт. Независимостта на полицията би създала нова власт, паралелна на изпълнителната.

На 6 юни 2016 г. ден преди заседанието на Конституционния съд, Слави Трифонов излъчва специално издание на своето шоу, осъждащо действията на Президента. В предаването са показани портретите на конституционните съдии, за да са наясно зрителите кой носи отговорност за решението. В кулминацията на предаването, Филип Станев разкъсва портрет на Росен Плевнелиев пред камерите, което предизвиква широк отзвук и скандал. В няколко послед-

Stoycho Stoychev.indd 258 12/7/2017 1:10:16 PM

ващи издания на предаването си Трифонов се обръща персонално към всеки един от конституционните съдии да не застава срещу волята на хората и да отхвърлят исканията на президента. Аргументите са, че намаляването на броя на депутатите ще повиши качеството на законодателния процес, ще доведе до по-добър контрол върху работата на изпълнителната власт и ще намали разходите за издръжка на парламента. По същия начин според инициаторите, прекият избор на полицейски началници е по-демократичен и в тон с конституцията. Акцията не постига успех и на 28 юли, Конституционният съд обявява трите въпроса за противоконституционни.

Президентът насрочва референдум по останалите три въпроса за 6 ноември 2016 г. паралелно с първия тур на президентските избори. На 29 октомври Трифонов организира концерт на Орлов мост в София под наслов „Няма такава държава“, на който присъстват над 100 хил. души. В останалите три седмици до датата на провеждане на референдума, предаването на Трифонов разгръща широкомащабна агитация в подкрепа на участието и гласуването за направените предложения. Политическите партии не проявяват интерес към кампанията за референдума и се фокусират върху президентския вот.

Референдумът жъне огромен успех. Активността не достига до нормативно определения праг за задължителност (3 500 585 гласа, подадени на предходните парламентарни избори срещу 3 488 558 на референдума). Делът на гласувалите от имащите право е 50,82%. Обобщени резултати представяме в следващата таблица. Макар решенията от референдума да нямат правно обвързващ характер, те произвеждат политически легитимен резултат, който задължава парламента да вземе решение по въпроса. В следващите месеци се внасят няколко законопроекта в тази насока, но нито един на минава, което дава основания на Трифонов да заяви включването си в активната политика.

Stoycho Stoychev.indd 259 12/7/2017 1:10:16 PM

Таблица 16. Обобщени резултати от референдума 2016 г.

Дата на провеждане	6 ноември 2016 г.			
Брой на избирателите в избирателния списък	6 865 086			
Подадени гласове според подписите	3 487 970 (50,82%)			
Подадени гласове според намерените пликове	3 488 558 (50,82%)			
Действителни гласове	3 400 890 (49,54%)			
Разпределение на гласовете	Да	Не	Неднозначен	Недействителни
Подкрепяте ли народните представители да се избират с мажоритарна избирателна система с абсолютно мнозинство в два тура?	2 509 864 (71,95%)	560 024 (16,05%)	330 928 (9,49%)	87 668 (2,51%)
Подкрепяте ли въвеждането на задължително гласуване на изборите и референдумите?	2 158 929 (61,89%)	905 691 (25,96%)	336,180 (9.64%)	87 668 (2,51%)
Подкрепяте ли годишната държавна субсидия, отпускана за финансиране на политическите партии и коалициите, да бъде един лев за един получен действителен глас на последните парламентарни избори?	2 516 791 (72,16%)	523 759 (15,02%)	359 778 (10,31%)	87 668 (2,51%)

Източник: ЦИК 2016.

Този референдум е най-успешната гражданска инициатива в съвременната българска история. На няколко пъти, Слави Трифонов призовава политическия елит да се съобрази с решенията и заплашва с масови протести в противен случай. В резултат от него, ГЕРБ внася законопроект за намаляване на партийната субсидия и въвеждането на чиста мажоритарна система, но той не събира парламентарна подкрепа за да

Stoycho Stoychev.indd 260 12/7/2017 1:10:16 PM

мине. Трифонов определя това гласуване като фактически акт на държавен преврат срещу волята на народа, което става повод за спекулации за неговото включване в политиката с гражданско движение.

Референдумът провокира широк експертен и политически дебат върху изборната реформа, която да повиши качеството на демократичното представителство като произведе по-отговорен и качествен политически елит. Мненията се разделят на два лагера, единият поддържа идеята за чиста мажоритарна система, а другия за смесена система по немски модел – половината депутати да се избират мажоритарно, а другата пропорционално. Към датата на завършване на това изследване, няма яснота каква формула ще се наложи, но по всичко личи, че дните на чистата пропорционална система, прилагана от началото на промените, са преброени.

Stoycho Stoychev.indd 261 12/7/2017 1:10:16 PM

Обобщение

Социално-политическата картина

В тази книга се опитахме да разгледаме проблема за завладяната държава през различни призми и ъгли. От специфичния случай на Северозапада към националното равнище и от персоналните истории на широк кръг респонденти към серия от мащабни теренни изследвания. Много може да се спекулира с мащаба на контролирания и купен вот. Тук представяме доста данни, които, разбира се, не могат да обхванат всеки един аспект на проблема, но става ясно, че контролираното гласоподаване е инструмент за завладяване на държавните институции, който използва самата демократична процедура.

Неформалните институции, неопатримониализма, клиентелизма и корупцията, които привидно изглеждат като отделни парадигми в социалната диагностика на съвременното българско общество, помагат в своята интегрална цялост да разберем проблемите и процесите, протичащи в него. Като прибавим към това и нехомогенното в културно, етническо и социално отношение общество, картината става още по-пъстра. В последните вече приблизително 30 години българският социум и държавно ръководство доказва, че не може да интегрира, а напротив дезинтегрира маргинализираните общности, хвърляйки ги в ръцете на местни неформални лидери и феодали. Разбира се, голяма роля в този процес имат и самите общности, които при сблъсъка с различни културни норми, предпочитат да се самоизолират, отколкото да търсят смисъл в някакво общо съществуване. Това, в съчетание с демографските и емиграционни процеси, засилва относителното присъствие на клиентелистките културни норми в цялостния обществен микс, което прави

Stoycho Stoychev.indd 262 12/7/2017 1:10:16 PM

цивилизационното решение още по-трудно постижимо, а то е много трудно само по себе си.

Заблудата, че с нормативни мерки и институционален инженеринг ще се оправят нещата, вече е ясна за все по-широк кръг експерти, политици и анализатори както в България, така и в страните, с които развиваме тесни партньорски взаимоотношения. Индикативно за високата рисковост на тази политическа среда е ниското ниво на преки чуждестранни инвестиции и слабото реинвестиране в съществуващите бизнеси с външно участие на фона на уникално ниска данъчна тежест. Независимо от позитивните послания на външнополитическо ниво, страната е отбягвана дестинации за инвестиции и за това не е виновно нито международното положение, нито пък случайността. Вината не може да бъде хвърляна и единствено върху политическия и икономическия елит. Проблемът засяга всеки един член на това общество. Промяната не може да дойде от Брюксел или Вашингтон, а от всеки отделен гражданин, който е готов да жертва собствения си комфорт, за да участва в изграждането на ефективна и прозрачна система от правила, спазването на които би довело до по-добро развитие за всички.

Без да хиперболизираме ролята на гражданските протести от последните няколко години, те са индикативни за наченките на имунен социален отговор срещу корупцията и клиентелизма като жизнени системи на българското общество. Самите те дори се възприемат като вирус, който ще се разпространи на широко и дълбоко в публичните институции и ще започне да генерира опити за промяна, които в тяхната мрежова цялост да доведат до постепенното откопчване на държавата от контрола на организираните клиентелни мрежи.

Тези граждански системи интуитивно се насочват към промяна в избирателната система съзнавайки, че именно изборите и контролирането на гласоподаването в тях, са

Stoycho Stoychev.indd 263 12/7/2017 1:10:16 PM

чука и ръжена в ръцете на задкулисието, използвани за изковаването на оковите на поробената държава. Протестите, инициативните комитети, активистките ядра в социалните мрежи и референдумите в последните 4 години не случайно бият в една и съща цел – електоралната реформа. Проблемът е, че се подхожда отново нормативно. Несъществуваща социална реалност не може да се създава с нормативни регулации. По тази причина не исканията или дори действията на тези граждански мрежи са истински важни, а самото им съществуване, което променя стереотипи и манталитети на общностно, групово и индивидуално ниво.

Затова те трябва да бъдат предпазени от грешката да играят вабанк за мажоритарната система и дистанционното гласуване. Тези, които дирижират играта по настоящите правила, не само ще се адаптират към новите, но ще имат решаваща роля в самото им създаване. Това е съзнателно търсен ефект, не само защото ще им гарантира непрекъснатост в достъпа до преразпределението на ресурси, а защото провалът на мажоритарната система и дистанционното гласуване ще обезкуражи гражданските мрежи, изградени около тези искания и ще ги разпокъса. Така би могъл да бъде убит импулса за социална промяна.

Тук разбира се не настояваме, че пазарната икономика и представителната демокрация са единствените форми на устойчиво развитие. Светът, особено около нас, изобилства от примери за точно обратното. България обаче е направила, за добро или лошо, своя цивилизационен избор и отстъпленията от него, нарушават достойнство, което не принадлежи на днешните поколения, а на тези преди тях. Затова не може да се подхожда лековато по този, изключително важен въпрос. Истинската борба с клиентелната държава и контролирания вот може да се води само чрез широко обхватна социална промяна, а не чрез наказателна политика.

Stoycho Stoychev.indd 264 12/7/2017 1:10:16 PM

Конкурентното мрежово завладяване на държавата

В теоретично отношение, тази книга има приносен характер към концептуализирането на проблема за „завладяната държава.“ Съществуващата литература приема, че не съществува емпиричен пример за напълно завладяна държава, защото тя представлява комплекс от сложни взаимоотношения и конвергенции между много индивиди и по-малки организации с различни функционални роли. Това прави почти невъзможно завладяването и реконфигурирането на всички държавни функции от една обособена група (Garay-Salamanca et al. 2010).

Разглеждана в институционален, времеви и пространствен контекст, социалната ситуация, в която се развива завладяването на държавата, предопределя неговия мрежов характер. Иновационното ни предложение в тази книга е въвеждането на понятието „конкурентно мрежово завладяване на държавата (competitive network state capture)”. То се базира на емпиричната ситуация в българския случай. Тук не става дума единствено за политическите партии и техните „обръчи от фирми“, а за целия комплекс от корупционни и клиентелни отношения, които по-широки мрежи развиват, за да получат контрол върху преразпределението на ресурсите. Тези мрежи не с част от някаква архи-мрежа (олигархия), а са конкуренти, които си взаимодействат, взаимно се ограничават и в различни етапи имат различна относителна тежест.

Конкуренцията между престъпните мрежи се разгръща на много равнища, но най-важните са а) овладяването на законодателния процес, изпълнителната власт и администрацията чрез контролиране на гласоподаването в степен, която ресурсите на мрежата позволяват и б) овладяването на съдебната система чрез назначения на „свои хора“, подкупничество и търговия с влияние, и използването и в съревнованието с останалите конкуриращи престъпни мрежи. В пър-

Stoycho Stoychev.indd 265 12/7/2017 1:10:16 PM

вия случай, демонстрираме как демократичните процедури се изкривяват и използват за, по-същество, противообществени действия. И двата случая системата на мрежова конкуренция използва инфраструктурата на корупцията, организираната престъпност и на цели криминализирани общности, в рамките на криминални пазари и клиентелни отношения.

Обобщение на емпиричните наблюдения

От чисто политологична гледна точка, приносът на това изследване е в дезагрегирания анализ на българското общество по отношение на изборния процес. Тук показваме, че съвкупността от хората, притежаващи българско гражданство, е значително нехомогенна по отношение на политическата култура и определяното от нея отношение към държавата и публичните регулации. Правното равнопоставяне на българските граждани в юридическия смисъл на думата, не означава наличие на равнозначна интерпретация на правото на глас на общностно и индивидуално ниво. За едни това право е основен инструмент за гражданско и политическо участие във формирането на механизмите за национално развитие, за други то представлява стока, която може да се размени за облаги или да се предостави в услуга на някого.

Дълбочинните интервюта, които представихме във втора и трета глава, нагледно показват тази картина. Върху типологичния пример на Северозападна България, показахме сложното взаимодействие между националните политически елити, местните политически, административни и бизнес елити и неформалните общностни лидери в условията на социална ситуация, изградена върху домодерни клиентелистки и патримониални обществени отношения.

Серията от национално представителни емпирични проучвания помага да определим мащаба на това явление и интензитета на различните му проявни форми. Данните показват, че основните политически партии на национално ниво

Stoycho Stoychev.indd 266 12/7/2017 1:10:16 PM

и определящите местни партии на локално ниво в някои общини не само не се борят за ограничаване на контролираното гласоподаване, както завяват официално, а напълно съзнателно, организирано и в сътрудничество с криминални, неформални и полулегални агенти, разгръщат мащабни схеми за овладяването на политическата власт. Това ни дава основание да твърдим, че контролираният и купен вот са основния инструмент за завладяване на държавата, именно от организирани престъпни мрежи. Това не означава, че омаловажаваме значението на корупцията, подкупничеството, търговията с влияние и злоупотребата със служебно положение, не само за лична облага, но и за изгодата на мрежите (или нейни отделни членове), в които индивидуалните агенти участват.

В търсене на решение

Тази система се развива зад паравана на демократичния политически процес и междупартийната конкуренция в нейния политологически смисъл. Ето защо, настоящото изследване допринася и към литературата върху „фасадната демокрация", като показва, че не само корупцията, а самата обществена структура е факторът за подмяната на смисъла на демократичните процедури. Тази паралелна система на социална регулация в българската политическа полемика е известна като „задкулисието", а в полемиката на Европейската комисия като „незадоволителни резултати в борбата с корупцията и организираната престъпност." И в двата случая става дума за формално присъствие, но реално отсъствие на върховенство на правото, ефективни пазарни отношения и междупартийна конкуренция, които са фундаментът на представителната демокрация. Без реален фундамент, всяка конструкция би била само холограма. Част от обвиненията на публични анализатори, че демокрацията и преходът „ни докараха то тоя хал" на бедност, беззаконие и дълбоки социални разсло-

Stoycho Stoychev.indd 267 12/7/2017 1:10:16 PM

ения, биха имали смисъл, само ако в страната беше установена функционално ефективна представителна демокрация. Нейната холограма не е причината, а е един от реквизитите на ирационалната и клиентелна българска политическа система, която възпрепятства рационализацията на обществените отношения не само след промените, но и преди тях. Социалните и културни фактори, които компрометират демократичния режим, компрометират и социалистическия, и монархическия преди него. По тази причина говорим не за политически, а за цивилизационен процес.

В приложно-политически план изследването емпирично показва, че създаването на специализирани институции за борба с корупцията и престъпността, въвеждането на специално законодателство в тази посока и усложняването на изборния процес с неговата кодификация не могат да постигнат официално поставените си цели, а само да се превърнат в инструмент за задълбочаване на проникването в публичните институции. Това наблюдение поставя на изпитание съдържателността на демократизационните и евроинтеграционни обяснения на обществената реалност в България.

Накрая, мрежовият отговор на мрежовия проблем, който регистрираме в четвъртата част на това изследване има потенциала да се превърне в решение, макар все още да е далеч от това. Даването на съдържателно решение на изследователския проблем, прави тази книга различна от преобладаващите опити за социална диагностика, които регистрират факти, но песимистично завършват с обречеността на социално-културната ситуация или пък предлагат чисто правни и институционални решения, които не биха имали ефект, дори ако бяха пълноценно приложени

Stoycho Stoychev.indd 268 12/7/2017 1:10:16 PM

Библиография

Аврамов, Румен (2007) *Комуналният капитализъм, т. 3.* София: Фондация „Българска наука и изкуство".

Баджаков, Момчил (2007) Елементи на фасадната демокрация, *Media Times Review*, http://mediatimesreview.com/february07/false_democracy.php [accessed 14 September 2015].

Безлов, Тихомир (2007) *Организираната престъпност в България: пазари и тенденции*. София: Център за изследване на демокрацията.

Безлов, Тихомир, Филип Гунев и Христо Христов (2006) *Тенденции на престъпността в България 2000–2005 г.* София: Център за изследване на демокрацията.

Ваксберг, Татяна (2009) *Организираната престъпност, обществен интерес и стратегии на обвинението*. София: РискМонитор.

Вебер, Макс (1993) *Протестантската етика и духът на капитализма*. София: Хермес.

Велчева, Надя (2009) *Преход и динамика на етническите процеси.* София: Парадигма.

Венедиков, Йордан (2000) *Преходът – от комунизъм към посткомунизъм.* София: ИК „Петко Венедиков".

Гидънс, Антъни (2003) *Социология*. София: ИК Прозорец.

Градинаров, Борислав (2005) *Светлосенките на българския преход. България между „нежната революция" и Симеон Сакскобургготски.* София: Фабер.

Дайнов, Евгений (2000) *Политическият дебат и преходът в България.* София: Фондация „Българска наука и култура".

Димитров, Георги Д. (2008) Прикачването на България към ЕС: няколко аргумента за необходимостта от нова конституция, в: Мария Стойчева (съст) *Европейски перспективи.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 41–52.

Димитров, Георги, Калоян Харалампиев, Стойчо Стойчев и Линка Тонева-Методиева. (2013) *Механизмът за сътрудничество и проверка – споделена политическа безотговорност между Европейската комисия и българските правителства.* София: УИ „Св. Климент Охридски".

Stoycho Stoychev.indd 269 12/7/2017 1:10:16 PM

Илиева, Надежда (2010) *Турската етническа група в България (1878 – 2001)*. София: НИГГГ-БАН.

Кабакчиева, Петя (2000) Построяване на „Европа“ или приобщаване към Европа. *Социологически проблеми,* 32/1–2, 66–86.

Калинова, Евгения и Искра Баева (2006) *Българските преходи 1939-2005.* София: Парадигма.

Канев, Добрин (1996) *Ролята на парламента за консолидиране на новите демокрации в Централна и Източна Европа.* София: Народно събрание на Република България.

Карасимеонов, Георги (2006) *Партийната система в България*. София: Горекс прес.

Карклинс, Расма (2005) *Системата ме накара да го направя. Корупцията в посткомунистическите общества*. София: Фондация „Конрад Аденауер“.

Коларова, Румяна (1994) Негласни споразумения в българския преход към демокрация, *Политически изследвания,* 4/1: 33–45.

Коларова, Румяна (1996) Теории на прехода и модели на преход: сравнителен анализ на процесите на демократизация, *Политически изследвания,* 6/4: 388–99.

Кръстева, Анна (2013) Граждански протести, е-демокрация, нови мобилизации https://annakrasteva.wordpress.com [accessed 19 November 2017].

Манов, Васил (2001) *Уроците от българския преход. За стратегията на бъдещи реформи, развитие и преструктуриране.* София: СИЕЛА.

Маринов, Александър (2004) *Обществени елити и лидерство в страните в преход.* София: Сиби.

Минчев, Огнян (1996) *1995: Стъпки по пътя.* София: УИ „Св. Климент Охридски”.

Мирчев, Михаил (2011) Български етнически модел: социален и цивилизационен резултат, в: *Българският етнически модел. Политическа митологема или проблемна реалност?* София: Авангард Прима, 206-240.

Митев, Петър-Емил (1993) От комунизъм към демокрация (проблемът за новите елити в контекста на социалните промени), *Социологически проблеми* 3/1, 82–92.

Митев, Петър-Емил (1994) Посттоталитарно развитие: протодемокрация или протоавторитарни режими: Алтернативни варианти пред България, *Политически изследвания,* 4/1, 22–5.

Stoycho Stoychev.indd 270 12/7/2017 1:10:16 PM

Митев, Петър-Емил (1997а) Български преход: от етническо напрежение към политическа конфронтация, *Социалдемокрация,* 10/1, 32–4.

Митев, Петър-Емил (1997б) Социалното изменение в политическите езици на демокрацията и протодемокрацията, *Политически изследвания,* 7/8: 5–18.

Митев, Петър-Емил (1998) Протодемокрацията, *Демократически преглед,* 37/1, 72–6.

Митев, Петър-Емил (2004) Евроинтеграцията: шансове и рискове, *Социологически проблеми,* 36/1–2, 115–19.

Найденов, Николай (2008) *Публика и политика. Въведение в политическата антропология на модерността.* София: УИ „Св. Климент Охридски".

Найденов, Николай (2011) Елементите на корупционния акт: вместо дефиниция на корупцията, *Публични политики*, 2/4, 13–45.

НСИ (2011) *Преброяване на населението и жилищния фонд в Република България 2011.* София: НСИ.

Пампоров, Алексей (2006) *Ромското всекидневие в България*. София: Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия.

Пачкова, Петя (2003) *Елитът на прехода.* София: ИК М-8-М.

Петрунов, Георги (2007) Относно дефинициите за организирана престъпност, *Разум* 1/1, 45–54.

Петрунов, Георги (2010а) Организираната престъпност и корупция: върху примера на престъплението „трафик на хора", *Социологически проблеми,* 2010/1–2, 334–349.

Петрунов, Георги (2010b) Организирана престъпност и публична власт в преходните общества: основни елементи на една концептуална рамка, *Социология*, 2/1, 112–123.

Пиргова, Мария (1998) *Парламентарната система в България: институционални проблеми на прехода.* София: ИПК Рацио-90.

Пиргова, Мария (2002) *Българският парламентаризъм в условията на глобалния преход.* София: Парадигма.

Прозрачност без граници (2014а) *Прозрачност и почтеност в изборния процес: доклад от наблюдението на изборите за членове на Европейския парламент от Република България, проведени на 25 май 2014 година.* София: Асоциация „Прозрачност без граници".

Stoycho Stoychev.indd 271 12/7/2017 1:10:16 PM

Прозрачност без граници (2014b) *Прозрачност и почтеност в изборния процес: доклад от наблюдението на изборите за 43-то НС, проведени на 05.10.2014 г.* София: Асоциация „Прозрачност без граници“.

Райчев, Андрей и Кънчо Стойчев (2004) *Какво се случи? Разказ за прехода в България 1989–2004.* София: Изток-Запад.

Сатаров, Г., Пархоменко, С. (2001) *Разнообразие стран и разнообразие корупции (Анализ сравнительных исследований) Аналитический доклад.* Москва: Региональный общественный фонд „Информатика для демократии“.

Смилов, Даниел (2015) Непостижимото съединение и олигархията. *Портал „Култура“* 05/09/2015.

Стойчев, Стойчо П. (2011) Динамика на правилата за провеждане на парламентарни избори в България (1990–2014 г.), в: Стойчо П. Стойчев (ред) *Изборният процес в България: основни дефицити и рискове*. София: РискМонитор, 10-29.

Стоянов, Александър и Александър Герганов (2017) *Антикорупция: прилагане и оценка на антикорупционните мерки и политики (МАКПИ)*. София: Център за изследване на демокрацията.

Тачева, Светлана (2008) Възможности за политическо взаимодействие в България в условията на европейска интеграция : (контент-анализ на предизборни програми на ОДС, НДСВ, ДПС и КБ от 2001 и 2005 г.), *Годишник на СУ Св. Климент Охридски. Философски факултет. Кн. Социология,* 99, 67–130.

Тилкиджиев, Николай, Валентина Миленкова, Камелия Петкова и Наташа Милева (2009) *Отпадащите роми*. София: Институт Отворено общество.

Тодоров, Антоний (2005) *Политическият живот в България 1990–2005.* София: Изток-Запад.

Томов, Александър (2005) *Оптимистична теория за България.* София: ИК „Христо Ботев”.

Томов, Александър (2009) *Българският преход: 20 години по-късно.* София: Фондация „21 век”.

Томов, Александър (2011) *Новата демократична държава: след Джон Кейнс и Милтън Фридман.* София: УИ „Св. Климент Охридски”.

Томова, Илона (1995) *Циганите в България в преходния период*. София: Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия.

Stoycho Stoychev.indd 272 12/7/2017 1:10:16 PM

Узунов, Филип (2007) *Политическото лидерство (политология, психология и психофармакология).* Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски".

Христов, Тодор (2010) Квазипредставителна демокрация. Законодателни мерки срещу изкривяването на политическото представителство след 1989 г., *Социологически проблеми*, XLII-I/2010, 192–208.

ЦИД (2016) *Завладяване на държавата и противодействие на административната и политическата корупция.* София: Център за изследване на демокрацията.

Цонева, Антоанета, Светослав Георгиев и Ива Лазарова (2011) Рискове пред честното и свободно протичане на Местните избори 2011, в: Стойчо П. Стойчев (ред.) *Изборният процес в България – основни дефицити и рискове*. София: Фондация Риск Монитор, 30–69.

Чалъков, Иван, Андрей Бунджулов, Иво Христов, Лиляна Деянова, Нина Николова, Деян Деянов, Тихомир Митев, Боян Славенков, Огнян Симеонов, Пламен Чипев, Веселин Стойнев и Стилия Фелиси (2008) *Мрежите на прехода. Какво всъщност се случи в България след 1989 г.* София: Изток-Запад.

Abadinsky, Howard (2009) *Organized Crime* (9th ed.). Cengage Learning.

Acemoglu, Daron and James A. Robinson (2012) *Why Nations Fail?* New York: Crown Publishing.

Agarwal, James and Dorothee Feils (2007) Political risk and the internationalization of firms: an empirical study of Canadian-based export and FDI firms, *Canadian Journal of Administrative Sciences* 24, 165–181.

Albanese, Jay S. (2014) *Organized Crime: From the Mob to Transnational Organized Crime* (7th ed.) London: Routledge.

Aldrich, John H. (2011) Political Parties in and Out of Legislatures, in: Robert E. Goodin (ed) *The Oxford Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press.

Aliyev, Huseyn (2015) Post-Soviet informality: towards theory-building, *International Journal of Sociology and Social Policy*, 35/3–4, 82–198.

Alkire, Sabina (2003) *A Conceptual Framework for Human Security*, CRISE Working Paper, 2.

Almond, Gabriel and Sidney Verba (1963) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations.* Princeton: Princeton University Press.

Stoycho Stoychev.indd 273 12/7/2017 1:10:16 PM

Alvarez, Michael R., Thad E. Hall and Susan D. Hyde (2008) Introduction, in: Michael R. Alvarez, Thad E. Hall and Susan D. Hyde (eds) *Election Fraud Detecting and Deterring Electoral Manipulation*. Washington: Brookings Institution Press, 1–20.

Amundsen, Inge (1999) Political Corruption: An Introduction to the Issues, http://www.cmi.no/publications/file/1040-political-corruption.pdf [accessed 14 July 2017].

Amundsen, Inge (1999) Political Corruption: An Introduction to the Issues, *Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Rights,* Working Paper 7.

Andreev, Svetlozar A. (2009) The unbearable lightness of membership: Bulgaria and Romania after the 2007 EU Accession, *Communist and Post-Communist Studies*, 42/1, 375–393

Andvig, Jens Chr., Odd-Helge Fjeldstad, Inge Amundsen, Tone Sissener and Tina Søreide (2000) *Research on Corruption A policy oriented survey*, Chr. Michelsen Institute (CMI) & Norwegian Institute of International Affairs (NUPI).

Bach, Daniel C. (2011) Patrimonialism and neopatrimonialism: comparative trajectories and readings, *Commonwealth & Comparative Politics*, 49/3, 275–294.

Baland, Jean-Marie and James A. Robinson (2008) Land and Power: Theory and Evidence from Chile, *The American Economic Review*, 98/5, 1737–1765.

Barry, Brian (2002) Social exclusion, social isolation, and the distribution of income, in: John Hills, Julian Le Grand and David (eds) *Understanding social exclusion*. Oxford: Oxford University Press.

Begg, Robert and John Pickles (1998) Institutions, social networks and ethnicity in the cultures of transition: industrial change, mass unemployment and regional transformation in Bulgaria, in: Adrian Smith and John Pickles (eds) *Theorizing Transition: The Political Economy of Post-Socialist Transformations*, 115–146. London: Routledge.

Berg, Bruce L. (2004) *Qualitative Research Methods for the Social Sciences* (7th ed). Boston: Allyn & Bacon.

Bernt, Matthias and Laura Colini (2013) *Exclusion, Marginalization and Peripheralization. Conceptual concerns in the study of urban inequalities.* Leibniz Institute for Regional Development and Structural Planning Working Paper, 47.

Stoycho Stoychev.indd 274 12/7/2017 1:10:16 PM

Bezlov, Tihomir and Philip Gounev (2012a) Bulgaria Corruption and organised crime in flux, in: Philip Gounev and Vincenzo Ruggiero (eds) *Corruption and Organized Crime in Europe: Illegal Partnerships*. London: Routledge, 95–107.

Bezlov, Tihomir and Philip Gounev (2012b) Organised crime, corruption and public bodies, in: Philip Gounev and Vincenzo Ruggiero (eds) *Corruption and Organized Crime in Europe: Illegal Partnerships.* London: Routledge, 15–3.

Bezlov, Tihomir and Philip Gounev (2012c) Corruption and criminal markets, in: Philip Gounev and Vincenzo Ruggiero (eds) *Corruption and Organized Crime in Europe: Illegal Partnerships.* London: Routledge, 69–92.

Bird, Kate, Kate Higgins and Dan Harris (2010) *Spatial poverty traps: an overview,* CPRC Working Paper, 161.

Blais, André and Louis Massicotte (2002) Electoral Systems, in: Lawrence LeDuc, Richard G Niemi and Pippa Norris (eds) *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting.* SAGE Publications, 40–69.

Block, Alan A. And William J. Chambliss (1981) *Organizing Crime* (2nd ed.) New York: Elsevier Science.

Boix, Carles (1999) Setting the Rules of the Game: The Choice of Electoral Systems in Advanced Democracies, *American Political Science Review*, 93/3, 609–624.

Bratton, Michael (2008) Vote buying and violence in Nigerian election campaigns, *Electoral Studies,* 27/4, 621–632.

Bratton, Michael and Nicholas Van de Walle (1997) *Democratic Experiments in Africa. Regime Transitions in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brusco, Valeria, Marcelo Nazareno and Susan C. Stokes (2004) Vote Buying in Argentina, *Latin American Research Review*, 39/2, 66–88.

Bundeskriminalamt (2003) *Organised Crime – National Situation Report 2002.* Wiesbaden: Bundeskriminalamt.

Burawoy, Michael and Katherina Verdery (2000) *Uncertain Transition. Ethnographies of Change in Postsocialist World*. New York and Oxford: Rowman and Littlefield Publishers INC.

Burlacu, Diana E. (2011) *The consequences of Corruption on Electoral Behavior. Leaders vs. Party Effects. Do Voters Choose the Lesser Evil?* Paper presented at 1st European Conference on Elelctoral Research, Sofia.

Stoycho Stoychev.indd 275 12/7/2017 1:10:16 PM

Burton, Mark and Carolyn Kagan (2003) Marginalization, in: Geoffrey Nelson and Isaac Prilleltensky (eds) *Community Psychology: In pursuit of wellness and liberation*. London: Palgrave Macmillan.

Buscaglia, Edgardo and Jan van Dijk (2005) *Controlling Organized Crime and Corruption in the Public Sector,* Berkeley Program in Law and Economics, Working Paper Series.

Buscaglia, Edgardo, Samuel Gonzalez-Ruiz and William Ratliff (2005) Undermining the Foundations of Organized Crime and Public Sector Corruption, *Essays in Public Policy*, 114/1.

Butler, Amy (1995) The impact of social welfare policies on self-initiative and family structure: the case of Poland, *Social Service Review*, 69/1, 1–30.

Callen, Michael and James D. Long (2015) Institutional Corruption and Election Fraud: Evidence from a Field Experiment in Afghanistan, *American Economic Review*, 105/1, 354–381.

Cantú, Francisco (2013) *Electoral Corruption in Developing Democracies*, UC San Diego Electronic Theses and Dissertations.

Castells, Manuel (2000) *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture*. Wiley.

Castells, Manuel (2008) The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance.*The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616/1, 78–93.

Cavdar, Gamze (2008) Manipulation, Violence, and Foreign Powers, in: Michael R. Alvarez, Thad E. Hall and Susan D. Hyde (eds) *Election Fraud Detecting and Deterring Electoral Manipulation*. Washington: Brookings Institution Press, 50–70.

Chavance, Bernard (2008) Formal and informal institutional change: the experience of postsocialist transformation, *The European Journal of Comparative Economics*, 5/1, 57–71.

Chêne, Marie (2008) *Organised crime and corruption.* U4 Anti-Corruption Resource Centre.

Chesters, Graeme and Ian Welsh (2011) *Social movements: The key concepts*. London: Routledge.

Chong, Alberto, Ana L. De La O, Dean Karlan and Leonard Wantchekon (2015) Does Corruption Information Inspire the Fight or Quash the Hope? A Field Experiment in Mexico on Voter Turnout, Choice, and Party Identification, *The Journal of Politics*, 77/1, 55–71.

Stoycho Stoychev.indd 276 12/7/2017 1:10:16 PM

Cisar, Ondrej (2013a) The Diffusion of Public Interest Mobilisation: a Historical Sociology Perspective on Advocates without Members in the Post-Communist Czech Republic. *East European Politics*, 29/1, 69–82.

Cisar, Ondrej (2013b) A Typology of Extra-Parliamentary Political Activism in Post-Communist Settings: The Case of the Czech Republic, in: Kerstin Jacobsson and Steven Saxonberg (eds) *Beyond NGO-ization. The Development of Social Movements in Central and Eastern Europe*. Farnham: Ashgate, 139–168.

Cisar, Ondrej (2013c) Post-Communism and Social Movements, in: David A. Snow, Donatella della Porta, Bert Klandermans, Doug McAdam (eds) *Encyclopedia of Social and Political Movements, vol. 3*. London: Blackwell, 994–999.

Costas-Pérez, Elena (2013) *The Effects of Political Corruption on Turnout: Mobilization or Disaffection?* IEB Working Paper 2014/27.

Crocker, Chester A., Fen O. Hampson and Pamela Aall (2001) *Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflict*. Washington: Institute of Peace Press.

CSD (2003) *Corruption, Contraband and Organized crime in Southeast Europe*. Sofia: Center for the Study of Democracy.

Dadalauri, Nina (2007) *Political Corruption in Georgia,* in: Sarah Bracking (ed) *Corruption and Development: The Anti-Corruption Campaigns*. New York: Palgrave Macmillan, 155–166.

Dahl, Robert A. (1972) *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven and London: Yale University Press.

Dahl, Robert A. (1983) *Dilemmas of Pluralist Democracy.* New Haven: Yale University Press.

Dal Bó, Ernesto (2007) Bribing Voters, *American Journal of Political Science*, 51/4, 789–803.

de Doelder, Hans (2014) *An International Approach Towards Corruption,* in: Stefano Caneppele and Francesco Calderoni (eds) *Organized Crime, Corruption and Crime Prevention Essays in Honor of Ernesto U. Savona*. Springer International Publishing, 151–158.

De Soysa, Indra and Jonannes Jutting (2007) Informal Institutions and Development: How They Matter and What Makes Them Change, in: Johannes Jutting, Denis Drechsier, Sebastian Bartsch, and Indra de Soysa (eds) *Informal institutions. How social norms help or hinder development*. OECD: Development Centre.

Stoycho Stoychev.indd 277 12/7/2017 1:10:16 PM

Dekel, Eddie, Matthew O. Jackson and Asher Wolinsky (2008) Vote Buying: General Elections, *Journal of Political Economy,* 116/2, 351–380.

della Porta, Donatella and Yves Mény (1997) *Democracy and Corruption in Europe.* Pinter Pub Ltd.

DFID (2005) *Reducing Poverty by Tackling Social Exclusion*, Department for International Development Policy Paper.

Diani, Mario (2008) *Social movement theory and grassroots coalitions in the Middle East*. Paper presented at the 2008 ASA Annual Meeting. Boston.

Disch, Arne, Endre Vigeland and Geir Sundet (2009). *Anti-Corruption Approaches: A Literature Review.* Oslo: Norwegian Agency for Development Cooperation.

Dobovšek, Bojan (1996) *Organized Crime – Can We Unify the Definition?* College of Police and Security Studies, Slovenia.

Donsanto, Craig C. (2008) Corruption of the Election Process under U.S. Federal Law, in: Michael R. Alvarez, Thad E. Hall and Susan D. Hyde (eds) *Election Fraud Detecting and Deterring Electoral Manipulation*. Washington: Brookings Institution Press, 21–36.

DRC (2010) *Putting citizens at the centre: Linking states and societies for responsive governance*. Paper prepared for the conference on "The politics of poverty, elites, citizens and states". Brighton: Institute of Development Studies.

Drew Springall, Travis Finkenauer, Zakir Durumeric, Jason Kitcat, Harri Hursti, Margaret MacAlpine and J. Alex Halderman (2014) Security Analysis of the Estonian Internet Voting System, in: *Proceedings of the 21st ACM Conference on Computer and Communications Security, 14.*

Duijn, Paul A. C., Victor Kashirin and Peter M. A. Sloot (2013) *The Relative Ineffectiveness of Criminal Network Disruption: Properties of hard- and soft- datasets*, Scientific Reports 4/4238.

Durkheim, Emile (1933) *The Division of Labor in Society*. New York: The Free Press.

DW (2013) Millions don't help Roma integration in Bulgaria, http://www.dw.com/en/millions-dont-help-roma-integration-in-bulgaria/a-16691459 [accessed 7 November 2017].

Eisenstadt, Samuel (1973) *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*. London: Sage Publications.

Erdmann, Gero (2012a) Neopatrimonialism: concept or metaphor? in: Andreas Heinrich and Heiko Pleines (eds) *Challenges of the Caspian Re-*

Stoycho Stoychev.indd 278 12/7/2017 1:10:16 PM

source Boom. Domestic elites and policy-making. Palgrave Macmilan, 46–57.

Erdmann, Gero (2012b) Neopatrimonialism: Problems of a Catch-all Concept? in: Susan Stewart, Margarete Klein, Andrea Schmitz and Hans-Henning Schröder (eds) *Presidents, Oligarchs and Bureaucrats. Forms of Rule in the Post-Soviet Space*. Ashgate, 43–62.

Erdmann, Gero and Ulf Engel (2007) Neopatrimonialism Revisited: Critical Review and Elaboration of an Elusive Concept, *Journal of Commonwealth and Comparative Studies*, 45/1, 95–119.

Estivill, Jordi (2003) *Concepts and strategies for combating social exclusion: an overview*. Geneva: International Labour Organisation.

Ferrari, Fabrizio and Riccardo Rolfini (2008) *Investing in a Dangerous World: A New Political Risk Index,* Sace Group Working Paper, 2008/6.

Finan, Frederico and Laura A. Schechter (2012) Vote-Buying and Reciprocity, *Econometrica,* 80/2, 863–882.

Findlay, Mark (2007) Misunderstanding Corruption and Community: Comparative Cultural Politics of Corruption Regulation in the Pacific 2007, *Asian Journal of Criminology*, 2/1, 47–56.

Findlay, Mark (2014) *Crime, Development and Corruption: Cultural Dynamic—Global Challenge?* in: Stefano Caneppele and Francesco Calderoni (eds) *Organized Crime, Corruption and Crime Prevention Essays in Honor of Ernesto U. Savona*. Springer International Publishing, 179–186.

Fischer, Andrew M. (2008) *Resolving the Theoretical Ambiguities of Social Exclusion with Reference to Polarisation and Conflict*, Social Exclusion DESTIN Working Paper, 90. London: London School of Economics.

Fischer, Andrew M. (2011) *Reconceiving Social Exclusion,* Brooks World Poverty Institute Working Paper Series, 146. Manchester: The University of Manchester.

Fisun, Oleksandr (2003) Developing Democracy or Competitive Neopatrimonialism? The Political Regime of Ukraine in Comparative Perspective, http://sites.utoronto.ca/ [accessed 10 November 2016].

Fitzsimons, Vincent G. (2007) Economic Models of Corruption in: Sarah Bracking (ed) *Corruption and Development: The Anti-Corruption Campaigns*. New York: Palgrave Macmillan, 46–74.

Foweraker, Joe (1995) *Theorizing social movements*. London: Pluto Press.

Franke, Anja and Andrea Gawrich (2011) Autocratic Stability and Post-Soviet Rentierism: the cases of Azerbaijan and Kazakhstan, in: Anja Franke

Stoycho Stoychev.indd 279 12/7/2017 1:10:16 PM

and Andrea Gawrich (eds) *Are resources a curse? Rentierism and energy policy in post-Soviet states*. Opladen: Budrich, 71–99.

Franke, Anja, Andrea Gawrich, and Gurban Alakbarov (2009) Kazakhstan and Azerbaijan as Post-Soviet Rentier States: Resource Incomes and Autocracy as a Double 'Curse', *Europe-Asia Studies*, 61/1, 109–140.

Gallagher, Michael and Paul Mitchell (2005) Introduction to Electoral Systems, in: Michael Gallagher and Paul Mitchell (eds) *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press, 3–24.

Ganev, Venelin I. (2012) Post-accession hooliganism: Democratic governance in Bulgaria and Romania after 2007*, East European Politics & Societies*, 27/1, 26–44.

Garay-Salamanca, Luis J., Eduardo Salsedo-Albaran and Isaac De Leon-Beltran (2010) *Illicit Networks Reconfiguring States: Social Network Analysis of Colombian and Mexican Cases*. Bogota: Metodo Foundation.

Garrett, Kelly R (2006) Protest in an information society: A review of literature on social movements and new ICTs. *Information, Communication & Society*, 9/2, 202–224.

Gaventa, John (2006) Finding the Spaces for Change: A Power Analysis, *IDS Bulletin*, 37/6, 23–33.

Geiss, Paul G. (2012) Changing Political Systems and Regime Types: In Between the Neopatrimonial and the Bureaucratic-Developmental State in Central Asia, in: Susan Stewart, Margarete Klein, Andrea Schmitz, and Hans-Henning Schröder (eds) *Presidents, Oligarchs, and Bureaucrats. Forms of Rule in the Post-Soviet Space*. Ashgate, 187–202.

Gerring John and Strom C. Thacker (2004) Political Institutions and Corruption: The Role of Unitarism and Parliamentarism, *British Journal of Political Science,* 34/1, 295–330.

Gherghina, Sergiu (2015) *Party Organization and Electoral Volatility in Central and Eastern Europe Enhancing voter loyalty*. New York: Routledge.

Ghezzi, Simone and Enzo Mingione (2007) Embeddedness, Path Dependency and Social Institutions. An Economic Sociology Approach, *Current Sociology*, 55/1, 11–23.

Giddens, Anthony (1971) *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber.* Cambridge: Cambridge University Press.

Gilinskiy, Yakov and Yakov Kostjukovsky (2004) From Thievish Artel to Criminal Corporation: The History of Organised Crime in Russia*,* in: Cyrille

Stoycho Stoychev.indd 280 12/7/2017 1:10:16 PM

Fijnaut and Letizia Paoli (eds) *Organised Crime in Europe Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond.* The Netherlands: Springer,181–202.

Gonzalez-Ocantos, Ezequiel, Chad Kiewiet de Jonge, Carlos Meléndez, Javier Osorio and David W. Nickerson (2012) Vote Buying and Social Desirability Bias: Experimental Evidence from Nicaragua, *American Journal of Political Science*, 56/1, 202–217.

Goodnow, Frank J. (1900) *Politics and Administration: A Study in Government*. New York: Macmillan.

Gosalbo-Bono, Ricardo (2010) The significance of the rule of law and its implications for the European Union and the United States, *Law Review,* 72/2, 231–360.

Grabbe, Heather (2006) *The EU's Transformative Power. Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*. New York: Palgrave Macmillan.

Granovetter, Marc (1973) The Strength of Weak Ties, *American Journal of Sociology*, 78/6, 1360–1380.

Grävingholt, Jörn (2007) Staatlichkeit und Governance: Herausforderungen in Zentralasien und im Südkaukasus, http://www.die-gdi.de/ [accessed 16 January 2016].

Grødeland, Åse B. and Aadne Aasland (2007) *Informality and Informal Practices in East Central and South-East Europe,* CERC Working Papers Series, 3.

Haber, Stephen (1997) *Introduction: The Political Economy of Crony Capitalism*. Stanford: Hoover Press.

Haber, Stephen (2002) *Crony Capitalism and Economic Growth in Latin America: Theory and Evidence*. Stanford: Hoover Press.

Hampson, Fen O. and Jean Daudelin (2002) *Madness in the Multitude: Human Security and Word Disorder*. Oxford: Oxford University Press.

Hanson, Philip (2011) Networks, Cronies and Business Plans: Business-State Relations in Russia, in: Vadim Kononenko and Arkady Moshes (eds) *Russia as a Network State. What Works in Russia When State Institutions Do Not?* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 113–138.

Hayoz, Nicolas (2013) Observations on the Changing Meanings of Informality, in: Christian Giordano and Nicolas Hayoz (eds) *Informality in Eastern Europe.* Pieterlen: Peter Lang.

Stoycho Stoychev.indd 281 12/7/2017 1:10:16 PM

Heidenheimer, Arnold J. (1996) The topography of corruption: explorations in a comparative perspective, *International Social Science Journal,* 48/149, 337–347.

Heidenheimer, Arnold J. and Michael Johnston (2001) *Political Corruption Concepts & Contexts.* New Brunswick: Transaction Publishers.

Heinemann-Grüder, Andreas (2012) Patron-client Relations: Explanations and Conceptual Promises, in: Andreas Heinrich and Heiko Pleines (eds) *Challenges of the Caspian Resource Boom. Domestic elites and policy-making*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 58–72.

Hellman, Joel S., Geraint Jones and Daniel Kaufmann (2000) *"Seize the State, Seize the Day": State Capture, Corruption, and Influence in Transition, Working Paper 2444*. Washington: The World Bank.

Helmke, Gretchen and Steven Levitsky (2004) Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda, *Perspectives on Politics,* 2/4, 725–740.

Helmke, Gretchen and Steven Levitsky (2006) Introduction, in: Gretchen Helmke and Steven Levitsky (eds) *Informal institutions and democracy*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Hensell, Stephan (2009) *Die Willkür des Staates: Herrschaft und Verwaltung in Osteuropa*. Wiesbaden: VS Verlag.

Heywood, Paul (1997) Political Corruption: Problems and Perspectives, *Political Studies*, XLV, 417–435.

Hicken, Allen (2011) Clientelism, *Annual Review of Political Science,* 14/1, 289–310.

Holcombe, Randall (2015) Political Capitalism, *Cato Journal*, 35/1, 41–66.

Holzer, Ben (2008) Political Vote Buying Statutes: Textual Limits, Enforcement Challenges, and the Need for Reform, *Journal of Legislation and Public Policy*, 12/1, 211–224.

Hopkin, Jonathan (2004) The Problem with Party Finance: Theoretical Perspectives on the Funding of Party Politics, *Party Politics*, 10/1 627–621.

Hopkin, Jonathan (2006) *Conceptualizing Political Clientelism: Political Exchange and Democratic Theory*. Paper prepared for APSA annual meeting, Philadelphia. http://personal.lse.ac.uk/hopkin/apsahopkin2006.pdf [accessed 3 November 2017].

Hudig, Kees and Emma Dowling (2010) Whatever Happened to the Counter-Globalization Movement? Some Reflections on Antagonism, Vanguardism, and Professionalization, in: Aziz Choudry and Dip Kapoor

Stoycho Stoychev.indd 282 12/7/2017 1:10:16 PM

(eds) *Learning from the Ground Up: Global Perspectives on Social Movements and Knowledge Production*. New York: Palgrave Macmillan, 69–84.

Huntington, Samuel P. (1968) *Modernization and Corruption, Political Order in changing Societies*. New Haven: Yale University Press.

Huntington, Samuel P. (1993) *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.

Inman, Kris and Josephine T. Andrews (2015) Corruption and voting in Senegal: Evidence from experimental and survey research, *African Journal of Political Science and International Relations*, 9/3, 100–114.

Ivanov, Kalin S. (2007) The Limits of a Global Campaign against Corruption, in: Sarah Bracking (ed) *Corruption and Development: The Anti-Corruption Campaigns*. New York: Palgrave Macmillan, 28–45.

Ivanov, Kalin S. (2012) The 2007 Accession of Bulgaria and Romania: Ritual and Reality, in: Diana Schmidt-Pfister and Holger Moroff (eds) *Fighting Corruption in Eastern Europe. A Multilevel Perspective*. London: Routledge.

Johnson, Joel W. (2009) *Electoral systems and campaign finance in legislative elections*, UC San Diego Electronic Theses and Dissertations.

Johnston, Michael (2005) *Syndromes of Corruption: Wealth, Power, and Democracy.* Cambridge: Cambridge University Press.

Jung, Dietrich (1995) *Tradition – Moderne – Krieg. Grundlagen einer Methode zur Erforschung kriegsursächlicher Prozesse im Kontext globaler Vergesellschaftung*, Münster: LIT.

Kabeer, Naila (2000) Social Exclusion, Poverty and Discrimination: Towards an Analytical Framework, *IDS Bulletin*, 31/4, 83–97.

Kagan, Carolyn, Diane Burns, Mark Burton, Isabel Crespo, Rob Evans, Kath Knowles, José Luis Lalueza and Judith Sixsmith (2004) Working with people who are marginalized by the social system: challenges for community psychological work, in: *European community psychology: community, power, ethics and values*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

Kaminski, Antoni Z. and Bartlomiej Kaminski (2001) *Governance and Corruption in Transition: The Challenge of Subverting Corruption*, Paper prepared for the Spring Seminar of the UN Economic Commission Europe, Geneva, May 7, 2001.

Kanbur, Ravi (2007) Conceptualizing Economic Marginalization www.people.cornell.edu/pages/sk145 [accessed 11 September 2015].

Stoycho Stoychev.indd 283 12/7/2017 1:10:16 PM

Kanbur, Ravi and Anthony J. Venables (2005) *Spatial Inequality and Development.* Oxford: Oxford University Press.

Karbaum, Markus (2011) Cambodia's Façade Democracy and European Assistance, *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 30/4, 111–143.

Karklins, Rasma (2002) Typology of Post-Communist Corruption, *Problems of Post-Communism*, 49/4, 22–32.

Karklins, Rasma (2005) *The System Made Me Do It: Corruption in Post-Communist Societies.* London: M. E. Sharpe.

Karlan, Pamela S. (1994) *Not by Money but by Virtue Won? Vote Trafficking and the Voting Rights*, Virginia Law Review, 80/7, 1455–1475.

Katz, Richard S. (2003) Intraparty Preference Voting, in: Bernard Grofman and Arend Lijphart (eds), *Electoral Laws and Their Political Consequences.* New York: Algora Publishing, 85–103.

Katz, Richard S. (2005) Why are There So Many (or So Few) Electoral Reforms? in: Michael Gallagher and Paul Mitchell (eds) *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press, 57–78.

Khan, Azizur R. (2009) Inequality and Poverty in China in the Post-Reform Period: An Overview, in: Manoj Sanyal, Mandira Sanyal and Shahina Amin (eds) *Post-Reform Development in Asia, Essays for Amiya Kumar Bagchi.* Hyderabad: Orient BlackSwan.

Khan, Mushtaq H. (1998) Patron-Client Networks and the Economic Effects of Corruption in Asia, *The European Journal of Development Research*, 10/1, 15–39.

Kitschelt, Herbert (2000) Linkages between citizens and politicians in democratic policies, *Comparative Political Studies*, 33/1, 845–879.

Kitschelt, Herbert and Steven Wilkinson (2007) *Patron, Clients and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Klasnja, Marko, Joshua A. Tucker and Kevin Deegan-Krause (2016) Pocketbook vs. Sociotropic Corruption Voting, *British Journal of Political Science*, 46/1, 67–94.

Klitgaard, Robert (1995) *Institutional Adjustment and Adjusting to Institutions,* Discussion Paper 303. Washington: The World Bank.

Klitgaard, Robert (1997) *International Cooperation Against Corruption* http://www.icgg.org/downloads/contribution02_klitgaard.pdf [accessed 8 July 2015].

Klitgaard, Robert (2008) *A Holistic Approach to the Fight against Corruption* http://www.cgu.edu/PDFFiles/Presidents%20Office/Holistic_Approach_1-08.pdf [accessed 9 July 2015].

Stoycho Stoychev.indd 284 12/7/2017 1:10:16 PM

Kononenko, Vadim and Arkady Moshes (2011). *Russia as a Network State. What Works in Russia When State Institutions Do Not?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Kopecký, Petr and Gerardo Scherlis (2008) Party Patronage in Contemporary Europe, *European Review*, 16/1, 355–371.

Kopecký, Petr and Maria Spirova (2011) 'Jobs for the boys'? Patterns of party patronage in post-communist Europe, *West European Politics*, 34/5, 897–921.

Kostadinova, Petia and Maria Popova (2015) The 2014 parliamentary elections in Bulgaria. *Electoral Studies*, 38/6, 114–118.

Kostadinova, Tatiana (2013) *Corruption and Political Participation: Testing Models of Voting and Protesting*, paper presented at the first CEU first departmental seminar, Department of Political Science.

Kotkin, Stephen and Andras Sajo (2002) Political *Corruption in Transition*. Budapest: CEU Press.

Kramon, Eric (2013) *Vote Buying and Accountability in Democratic Africa*, UCLA Electronic Theses and Dissertations.

Krastev, Ivan (2001) A Moral Economy of Anti-Corruption Sentiments in Transition, *The wiiw Balkan Observatory Working Papers,* 8.

Krueger, Richard A. and Mary A. Casey (2000) *Focus Groups: A practical Guide for Applied*

Krystanovskaya, Olga and Stephen White (2011) The Formation of Russia's Network Directorate in: Vadim Kononenko and Arkady Moshes (eds.) *Russia as a Network State. What Works in Russia When State Institutions Do Not?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Kugler, Maurice, Thierry Verdier and Yves Zenou (2005) Organized Crime, Corruption and Punishment, *Journal of Public Economics,* 89/9–10, 1639–1663.

Kühn, Manfred (2014) Peripheralization: Theoretical Concepts Explaining Socio-Spatial Inequalities, *Journal of European Planning Studies,* 23/2, 367–378.

Kühn, Manfred and Sabine Weck (2013) Peripherisierung – ein Erklärungsansatz zur Entstehung von Peripherien, in: Bernt, Matthias and Heike Liebmann (eds) *Peripherisierung, Stigmatisierung, Abhängigkeit? Deutsche Mittelstädte und ihr Umgang mit Peripherisierungsprozessen.* Wiesbaden: Springer VS, 24–46.

Laruelle, Marlene (2012) Discussing neopatrimonialism and patronal presidentialism in the Central Asian context, *Demokratizatsiya*, 20/4, 301–324.

Stoycho Stoychev.indd 285 12/7/2017 1:10:16 PM

Laruelle, Marlene (2015) Mastering a Façade democracy: elections in Uzbekistan, *EUCAM Commentary* 27.

Lauth, Hans-Joachim (2000) Informal institutions and democracy, *Democratization,* 7/4, 21–50.

Ledeneva, Alena (1998) *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking, and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ledeneva, Alena (2011) Can Medvedev Change Sistema? Informal Networks and Public Administration in Russia, in: Vadim Kononenko and Arkady Moshes (eds) *Russia as a Network State. What Works in Russia When State Institutions Do Not?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Ledeneva, Alena (2013) *Can Russia Modernize? Sistema, Power Networks and Informal Governance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ledeneva, Alena (2014) Economies of favors or corrupt societies? Exploring the boundaries between informality and corruption, *The Baltic Worlds*, 2014/1, 13–21.

LeDuc, Lawrence, Niemi, Richard G Niemi and Pippa Norris (2002) Introduction: Comparing Democratic Elections, in: Lawrence LeDuc, Richard G Niemi and Pippa Norris (eds) *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting.* SAGE Publications.

Leff, Nathaniel H. (1964) Economic Development through Bureaucratic Corruption*, American Behavioral Scientist*, 8/3, 8–14.

Lehoucq, Fabrice E. and Ivan Molina (2002) *Stuffing the Ballot Box: Fraud, Electoral Reform, and Democratization in Costa Rica.* Cambridge: Cambridge University Press.

Leitner, Johannes and Hannes Meissner (2017). *State Capture, Political Risks and International Business: Cases from Black Sea Region Countries.* London and New York: Routledge.

Leitner, Johannes, Hannes Meissner and Ewa Martyna-David (2014) The Debate About Political Risk: How Corruption, Favoritism and Institutional Ambiguity Shape Business Strategies in Ukraine, in: Anastasios Karasavvoglou, Serdar Ongan and Persefoni Polychronidou (eds) *EU Crisis and the Role of the Periphery*, Heidelberg: Springer.

Linz, Juan and Alfred Stepan (1996) *Problems of democratic transition and consolidation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Lippert-Rasmussen, Kasper (2011) Vote Buying and Election Promises: Should Democrats Care About the Difference, *Journal of Political Philosophy*, 19/2, 125–144.

Stoycho Stoychev.indd 286 12/7/2017 1:10:16 PM

Lipset Seymour M. and Stein Rokkan (1967) *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. Toronto: The Free Press.

Lipset, Seymour M. (1959) The Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, *The American Political Science Review,* 53/1, 69–105.

Maucourant, Jerome and Sebastien Plociniczak (2013) The Institution, the Economy and the Market: Karl Polanyi's Institutional Thought for Economists, *Review of Political Economy*, 25/3, 512–531.

McAdam, Doug, John D. McCarthy and Mayer N. Zald (1996) *Comparative perspectives on social movements*. Cambridge: Cambridge University Press.

McCarthy, Dennis M. P. (2011) *An Economic History of Organized Crime A national and transnational approach*. New York: Routledge.

Mendras, Marie (2007) Authority and Identity in Russia, in: Katlijn Malfliet and Ria Laenen (eds) *Elusive Russia Current Developments in Russian State Identity and Institutional Reform under President Putin*. Leuven: Leuven University Press, 13–35.

Merkel, Wolfgang (2000) *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*. Wiesbaden: VS Verlag.

Merrit, Robin N. (2004) *Facade Democracy: Democratic Transition in Kazakhstan And Uzbekistan*, UCF Electronic Theses and Dissertations.

Micha Germann and Uwe Serdült (2014) *Internet Voting for Expatriates: The Swiss Case* http://www.jedem.org/

Michels, Robert (2001) *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Kitchener: Batoche Books.

Miller, William L., Åse B. Grødeland and Tatyana Y. Koshechkina (1998) *Are the people victims or accomplices*? *The use of presents and bribes* to *influence officials in Eastern Europe*, Local Government and Public Service Reform Discussion Papers, 6.

Miller, William L., Åse B. Grødeland and Tatyana Y. Koshechkina (2001) *A Culture of Corruption: Coping with Government in Post-Communist Europe*. Budapest: Central European University Press.

Milton-Edwards, Beverley (1993) Facade Democracy and Jordan, *British Journal of Middle Eastern Studies,* 20/ 2, 191–203.

Moffett, Michael, Arthur I. Stonehill and David K. Eiteman (2005) *Fundamentals of Multinational Finance* (2nd ed.). Addison Wesley.

Stoycho Stoychev.indd 287 12/7/2017 1:10:17 PM

Mommsen, Margareta (2012) Russia's Political Regime: Neo-Soviet Authoritarianism and Patronal Presidentialism, in: Susan Stewart, Margarete Klein, Andrea Schmitz and Hans-Henning Schröder (eds) *Presidents, Oligarchs and Bureaucrats. Forms of Rule in the Post-Soviet Space*. Routledge, 63-88.

Moncrieffe, Joy (2008) Beneath the Categories: Power Relations and Inequalities in Uganda, in: Anthony J. Bebbington, Anis A. Dani, Arjan de Haan and Michael Walton (eds) *Institutional Pathways to Equity: Addressing Inequality Traps. New Frontiers of Social Policy*. Washington: The World Bank.

Moran, Jon (2011) *Crime and Corruption in New Democracies: The Politics of (In)Security.* New York: Palgrave Macmillan.

Morselli, Carlo (2009) *Inside Criminal Networks*. New York: Springer-Verlag.

Moser, Christine (2008) Poverty Reduction, Patronage, or Vote Buying? The Allocation of Public Goods and the 2001 Election in Madagascar, *Economic Development and Cultural Change*, 57/1, 137–162.

Mosse, David (2007) *Power and the Durability of Poverty: A Critical Exploration of the Links between Culture, Marginality and Chronic Poverty*. Chronic Poverty Research Centre Working Paper, 107.

Muller, Wolfgang C. (2000) Patronage by national governments. in: Jean Blondel and Maurizio Cotta (eds) *The Nature of Party Government: A Comparative European Perspective*. Basingstoke: Palgrave, 141–160.

Muno, Wolfgang (2010) *Conceptualizing and Measuring Clientelism*, http://www.politik.uni-mainz.de/ [accessed 10 June 2017).

Mustafa, Abdul R. (2006) *Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Nigeria.* UNRISD: Democracy, Governance and Human Rights Programme Paper, 24.

Myrdal, Gunnar (2001) Corruption as a Hindrance to Modernization in South Asia*,* in: Arnold J. Heidenheimer and Michael Johnston (eds) *Political Corruption Concepts & Contexts.* New Brunswick: Transaction Publishers.

Nawaz, Farzana (2008) *Corruption and resource distribution in neopatrimonial systems*. Bergen: Anti-Corruption Resource Center.

Nee, Victor (2003) The New Institutionalism in Economics and Sociology. *CSES Working Paper Series, 4.*

Nee, Victor and Paul Ingram (1998) Embeddedness and Beyond: Institutions, Exchange, and Social Structure, in: Mary Brinton and Victor Nee

Stoycho Stoychev.indd 288 12/7/2017 1:10:17 PM

(eds) *The New Institutionalism in Sociology*. New York: Russell Sage Foundation.
Nee, Victor and Yang Cao (1999) Path Dependent Societal Transformations, *Theory and Society,* 28/1, 799–834.
Nichter, Simeon C. (2010) *Politics and Poverty: Electoral Clientelism in Latin America*. UC Berkeley Electronic Theses and Dissertations.
Norris, Pippa (2004) *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior.* Cambridge: Cambridge University Press.
Nurmi, Hannu (2002) *Voting Procedures Under Uncertainty*. Berlin: Springer-Verlag.
Nye, Joseph S. (1967) Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis*, The American Political Science Review,* 61/2, 417–427.
O'Neil, Tam (2007) Neopatrimonialism and public sector performance and reform, http://www.odi.org.uk/resources/docs/4393.pdf [accessed 10 August 2017].
OSCE (2013) *Handbook for the Observation of New Voting Technologies.* OSCE ODIHR.
Paoli, Letizia and Cyrille Fijnaut (2004) *Introduction to Part I: The History of the Concept,* in: Cyrille Fijnaut and Letizia Paoli (eds) *Organised Crime in Europe Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond.* The Netherlands: Springer, 21–46.
Paoli, Letizia and Tom V. Beken (2014) *Organized Crime: A Contested Concept*, in: Letizia Paoli (ed) *The Oxford Handbook of Organized Crime*. Oxford: Oxford University Press, 13–31.
Pavelich, Joe (2005) The Shareholder Judgment Rule: Delaware's Permissive Response to Corporate Vote-Buying, *Journal of Corporation Law*, 31/1, 247–266.
Persson, Torsten, Guido Tabellini and Francesco Trebbi (2003) Electoral Rules and Corruption, *Journal of the European Economic Association,* 1/4, 958–989.
Philipson, Tomas J. and James M. Snyder Jr. (1996) Equilibrium and Efficiency in an Organized Vote Market, *Public Choice*, 89/3–4, 245–265.
Poggi, Sara (2007) *Grassroots Movements*. Chicago: School of Communication, Illinois State University.
Polanyi, Karl (2001) *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press.
Protsyk, Oleh and Andrew Wilson (2003) Centre Politics in Russia and Ukraine: Patronage, Power and Virtuality, P*arty Politics*, 9/1, 703–727.

Stoycho Stoychev.indd 289 12/7/2017 1:10:17 PM

Pushkarova, Iva (2010) Political Factors Fuelling the Development of Bulgarian Organised Crime (since 1980 to date), in: Stoycho P. Stoychev (ed) *Organised Crime and The Balkan Political Context*. Sofia: RiskMonitor, 36–58.

Racovita, Mihaela (2011) Europeanization and Effective Democracy in Romania and Bulgaria, *Romanian Journal of Political Sciences*, 11/1, 28–49.

Rawlinson, Mary P. (2012) Corruption, organised crime and the free market in Russia, in: Philip Gounev and Vincenzo Ruggiero (eds) *Corruption and Organized Crime in Europe: Illegal Partnerships*. London: Routledge, 160–174.

Renwick, Alan (2010) *The Politics of Electoral Reform: Changing the Rules of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Research (3rd ed). Thousand Oaks: Sage.

Revenga, Anna, Dena Ringold and William Mertin Tracy (2002) *Poverty and Ethnicity: A Cross-Country Study of Roma Poverty in Central Europe*. Washington: The World Bank.

Reynolds, Andrew, Ben Reilly and Andrew Ellis (2005) *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook*. Stockholm: International IDEA.

Riera, Pedro, Pablo Barberá, Raúl Gómez Email, Juan Antonio Mayoral and José Ramón Montero (2013) The electoral consequences of corruption scandals in Spain*, Crime, Law and Social Change,* 60/5, 515–534.

Roberts, Ben (2009) Beyond the "Networked Public Sphere": Politics, Participation and Technics in Web 2.0. *The Fibreculture Journal*, 1/14.

Robertson, James and Thierry Verdier (2013) The Political Economy of Clientelism, *The Scandinavian Journal of Economics*, 115/2, 260–291.

Robinson, Neil (2013) Economic and political hybridity: Patrimonial capitalism in the post- Soviet sphere, *Journal of Eurasian Studies*, 4/2, 136 –145.

Robock, Stefan H. (1971) Political risk: identification and assessment, *Columbia Journal of World Business,* 6/1, 6-20.

Rodriguez, Robyn M. (2010) *On the Question of Expertise: A Critical Reflection on "Civil Society" Processes*, in: Aziz Choudry and Dip Kapoor (eds) *Learning from the Ground Up: Global Perspectives on Social Movements and Knowledge Production*. New York: Palgrave Macmillan, 53–68.

Roper, Roper D. (2002) The Influence of Romanian Campaign Finance Laws on Party System Development and Corruption, *Party Politics,* 8/1, 175 –192.

Stoycho Stoychev.indd 290 12/7/2017 1:10:17 PM

Rose, Richard, William Mishler and Christian Haerpfer (1997) Social capital in civic and stressful societies, *Studies in Comparative International Development.* 32/3, 85–111.

Rose-Ackerman, Susan (2001) When is Corruption Harmful? in: Arnold J. Heidenheimer and Michael Johnston (eds) *Political Corruption Concepts & Contexts.* New Brunswick: Transaction Publishers, 353–371.

Rose-Ackerman, Susan (2004) The Challenge of Poor Governance and Corruption, *Copenhagen Consensus*, 2004.

Roth, Mitchel P. (2010) *Global Organized Crime: A Reference Handbook*. Santa Barbara: ABC-Clio.

Sæbø, Øystein, Jeremy Rose and Tom Nyvang (2009) The role of social networking services in eParticipation, in Ann Macintosh and Efthimios Tambouris (eds) *ePart ´09 Proceeedings of the 1st International Conference on Electronic Participation*. Berlin: Springer.

Sajo, Andras (1998) Corruption, Clientelism and the Future of the Constitutional State in Eastern Europe, *East European Constitutional Review* 7/2, 37–46.

Sajo, Andras (2002) Introduction, in: Stephen Kotkin and Andras Sajo (eds) *Political Corruption in Transition: A Skeptic's Handbook*. Budapest: Central European University Press, 1–21.

Sajo, Andras (2003) From corruption to extortion: Conceptualization of post-communist corruption, *Crime, Law and Social Change*, 40/2–3, 171–194.

Sajo, Andras (2007) *Understanding Post-Communist Corruption,* Paper presented at the Conference on Public Integrity and Anticorruption in the Public Service. Bucharest.

Sandholtz, Wayne and Rein Taagepera (2005) Corruption, Culture, and Communism, *International Review of Sociology*, 15/1, 109–131.

Sartori, Giovanni (1968) Representational systems, in: David L. Sills (ed) *International Encyclopedia of the Social Sciences, Vol. XIII*. New York: Macmillan.

Sartori, Giovanni (2003) The Influence of Electoral Systems: Faulty Laws or Faulty Method? in: Bernard Grofman and Arend Lijphart (eds), *Electoral Laws and Their Political Consequences.* New York: Algora Publishing, 43–68.

Schaffer, Frederic C. (2005) *Clean Elections and the Great Unwashed Vote Buying and Voter Education in the Philippines*, Working Paper 21,

Stoycho Stoychev.indd 291 12/7/2017 1:10:17 PM

https://www.sss.ias.edu/files/papers/paper21.pdf [accessed 8 September 2015].

Schatz, Edward (2012) Kinship and the State in Kazakhstan's Political Economy, in: Andreas Heinrich and Heiko Pleines (eds) *Challenges of the Caspian Resource Boom. Domestic elites and policy-making*. Palgrave Macmillan, 89–101.

Schedler, Andreas and Frederic C. Schaffer (2007) What Is Vote Buying? in: Frederic C. Schaffer (ed) *Elections for Sale: The Causes and Consequences of Vote Buying*. London: bepress.

Schiek, Sebastian and Stephan Hensell (2012) Seeing Like a President: The Dilemma of Inclusion in Kazakhstan, in: Susan Stewart, Margarete Klein, Andrea Schmitz, and Hans-Henning Schröder (eds) *Presidents, Oligarchs, and Bureaucrats. Forms of Rule in the Post-Soviet Space*. Ashgate, 203–222.

Schlumberger, Oliver (2008) Structural reform, economic order, and development: patrimonial capitalism, *Review of International Political Economy*, 15/4, 622–649.

Schwenke, Stephen (2000) The Moral Critique: Corruption in Developing Countries, *Journal of Public and International Affairs,* 11/1, 137–156.

Scott, James C. (1969a) The Analysis of Corruption in Developing Nations*, Comparative Studies in Society and History,* 11/3, 315–341.

Scott, James C. (1969b) Corruption, Machine Politics and Political Change, *The American Political Science Review*, 63/4, 1142–1158.

Segert, Dieter (2013) *Transformationen in Osteuropa im 20 Jahrhundert*. Wien: facultas wuv.

Shelley, Louise (2004) Contemporary Russian Organised Crime: Embedded in Russian Society, in: Cyrille Fijnaut and Letizia Paoli (eds) *Organised Crime in Europe Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond.* The Netherlands: Springer, 563–584.

Shuller, Sonja (2009) Aspects of Roma Marginalization in Romania and Bulgaria, *Population,* 3/4, 79–96.

Siegel, Dina (2012) Vory v zakone: Russian Organized Crime, in: Dina Siegel and Henk van de Bunt (eds) *Traditional Organized Crime in the Modern World: Responses to Socioeconomic Change*. New York: Springer-Verlag, 27–47.

Siegel, Dina and Hans Nelen (2008) Introduction, in: Dina Siegel and Hans Nelen (eds) *Organized Crime: Culture, Markets and Policies*. New York: Springer-Verlag, 1–3.

Stoycho Stoychev.indd 292 12/7/2017 1:10:17 PM

Silver, Hilary (1994) Social exclusion and social solidarity: three paradigms, *International Labour Review,* 133/5–6, 531–578.

Sindzingre, Alice (2010) The Concept of Neopatrimonialism: Divergences and Convergences with Development Economics, *International GIGA-Workshop "Neopatrimonialism in Various World Regions"*. Hamburg: GIGA.

Singer, Matthew (2009) *Buying Voters with Dirty Money: The Relationship between Clientelism and Corruption*, APSA 2009 Toronto Meeting Paper.

Sissener, Tone K. (2001) *Anthropological perspectives on corruption,* Chr. Michelsen Institute Working Paper 2001/5.

Smilov, Daniel and Rashko Dorosiev (2012) Corruption in Bulgaria: contested perceptions, shared disappointment, in: Dirk Tänzler, Konstadinos Maras and Angelos Giannakopoulos (eds) *The Social Construction of Corruption in Europe*. Farnham: Routledge.

Smith, Daniel J. (2007) *A Culture of Corruption: Everyday Deception and Popular Discontent in Nigeria*. Princeton: Princeton University Press.

Stark, David (1992) Path-Dependency and Privatization Strategies in East Central Europe, *East European Politics and Societies*, 6/1, 17–52.

Stark, David (1996) Recombinant property in East European capitalism, *American journal of sociology*, 101/4, 993–1027.

Stephan, Paul B. (1999) Rationality and Corruption in the Post-Socialist World, *Connecticut Journal of International Law*, 14/1, 533–549.

Stockemer, Daniel, Bernadette LaMontagne and Lyle Scruggs (2013) Bribes and Ballots: The Impact of Corruption on Voter Turnout in Democracies*, International Political Science Review,* 34/1, 74–90.

Stokes, Susan C., Thad Dunning, Marcelo Nazareno and Valeria Brusco (2013) *Brokers, Voters, and Clientelism The Puzzle of Distributive Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stoyanov, Dragomir (2015) The 2014 Electoral Code Initiative in Bulgaria. *East European Quarterly, Direct Democracy Notes*, 43/2–3.

Stoychev, Stoycho P. (2007) Types of Ethnic Minority Representation in Central and Eastern Europe, *CEU Political Science Journal,* 1/5, 7–33.

Stoychev, Stoycho P. (2013) Political Risk in Europe: A Quantitative Index Based on Measures of Corruption, Market Distortion, and the Shadow Economy, *Journal of Political Risk,* 1/5.

Tadjbakhsh, Shahrbanou and Anuradha Chenoy (2007) *Human Security: Concepts and Implications*. New York: Taylor & Francis.

Stoycho Stoychev.indd 293 12/7/2017 1:10:17 PM

Tanasoiu, Cosmina (2012) Europeanization post-accession: rule adoption and national political elites in Romania and Bulgaria, *Southeast European and Black Sea Studies*, 12/1, 173–193.

Thorat, Sukhadeo, Paul Attewell and Firdaus F. Rizvi (2009) Urban Labour Market Discrimination. New Delhi: Indian Institute of Dalit Studies.

Tilly, Charles (2007) Poverty and the Politics of Exclusion, in: Deepa Narayan and Patti Petesch (eds) *Moving out of Poverty: Cross-Disciplinary Perspectives on Mobility*. Washington: The World Bank, 45–76.

Tilly, Charles (2004) *Social movements, 1768-2004*. Boulder: Paradigm.

Tomova, Ilona (2011) Stereotypes and Prejudices about the Roma in the Press, *Population*, 3/4, 140–174.

Torsello, Davide (2011) *The ethnography of corruption: research themes in political anthropology,* QoG Working Paper Series 2011/2.

Treisman, Daniel (2002) Postcommunist Corruption, in: Nauro F. Campos and Jan Fidrmuc (eds) *Political economy of transition and development: Institutions, politics and policies.* Boston: Kluwer Academic Publishers, 201–226.

van Biezen, Ingrid (2004) Political Parties as Public Utilities, *Party Politics.* 10/1, 701–722.

Vassilev, Rossen (2007) The Roma of Bulgaria: A pariah minority, *Global Review of Ethnopolitics*, 3/2, 40–51.

Vicente, Pedro C. (2013) A Model of Vote-buying with an Incumbency Advantage, http://www.pedrovicente.org/vb.pdf [accessed 4 November 2017].

Vicente, Pedro C. (2014) Is Vote-buying Effective? Evidence from a Field Experiment in West Africa, *The Economic Journal,* 124/574, F356-F387.

Volkov, Vadim (2014) The Russian Mafia: Rise and Extinction, in: Letizia Paoli (ed) *The Oxford Handbook of Organized Crime*. Oxford: Oxford University Press,159–176.

von Lampe, Klaus (2001) Not a Process of Enlightenment: The Conceptual History of Organized Crime in Germany and the United States of America, *Forum on Crime and Society*, 1/2, 99–116.

von Lampe, Klaus (2011) Re-conceptualizing transnational organized crime: Offenders as problem solvers, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 2/1.

von Lampe, Klaus (2013) Was ist „Organisierte Kriminalität“? *Aus Politik und Zeitgeschichte,* 38–39/2013.

Stoycho Stoychev.indd 294 12/7/2017 1:10:17 PM

von Soest, Christian (2010) What Neopatrimonialism is – Six Questions to the Concept, *International GIGA-Workshop "Neopatrimonialism in Various World Regions"*. Hamburg: GIGA.

von Soest, Christian, Karsten Bechle and Nina Korte (2011) How Neopatrimonialism Affects Tax Administration: A Comparative Study of Three World Regions, *GIGA Working Papers*.

Weber, Max (1922) *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.

Wedel, Janine R. (2001) Corruption and Organized Crime in Post-Communist States: New Ways of Manifesting Old Patterns, *Trends in Organized Crime*, 7/1, 3–61.

Wedel, Janine R. (2006) *"State" and "Private": Up against Organizational Realities of Central and Eastern Europe and the Former Soviet Unio*n. Washington: The National Council for Eurasian and East European Research.

Whittier, Nancy (2002) Meaning and structure in social movements, in: David S. Meyer, Nancy Whittier and Belinda Robnett (eds) *Social Movements: Identity, Culture and the State.* Oxford: Oxford University Press.

Williams, Phil (2001) Transnational Criminal Networks, in: John Arquilla and David Ronfeldt (eds) *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy.* Santa Monica: RAND Corporation, 61–97.

Yakovlev, Evgeny and Ekaterina Zhuravskaya (2004) State Capture: From Yeltsin to Putin, in: János Kornai, László Mátyás and Gérard Roland (eds) *Corruption, Development and Institutional Design.* International Economic Association Book Series*,* 24–36.

Zagainova, A., (2007) Challenges of Anti-Corruption Policies in Post-Communist Countries, in: Sarah Bracking (ed) *Corruption and Development: The Anti-Corruption Campaigns*. New York: Palgrave Macmillan, 138 –154.

Zhao, John H., Seung H. Kim, and Jianjun Du (2003) The impact of corruption and transparency on foreign direct investment: an empirical analysis, *Management International Review*, 43/1, 41–62.

Zhuravskaya, Ekaterina and Evgeny Yakovlev (2004) *State capture and controlling owners of firms*, Center for Economic and Financial Research, Working Paper, 2004/42.

Zolberg, Aristide R. (1969) *Creating Political Order: The Party States of West Africa*. Chicago: Rand McNally.

Stoycho Stoychev.indd 295 12/7/2017 1:10:17 PM

Стойчо П. Стойчев

КОНТРОЛИРАНИЯТ И КУПЕН ВОТ
като инструмент за завладяване
на държавата от организирани
престъпни мрежи:
политически рискове и тенденции

Българска
Първо издание

Формат 70x100/16
Печ. коли

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
www.unipress.bg

296

Stoycho Stoychev.indd 296 12/7/2017 1:10:17 PM

СТОЙЧО П. СТОЙЧЕВ

Стойчо П. Стойчев е завършил политология в СУ „Св. Климент Охридски“ (2005) и Централноевропейския университет в Будапеща (2006). Защитава докторска дисертация по политология пред ВАК през 2010 г. От 2011 г. е щатен преподавател в катедра „Политология“ на СУ „Св. Климент Охридски“ където води курсове по анализ на политическия риск, противодействие на организираната престъпност и количествен политически анализ. Най-новите му изследвания са в областта на политическия риск, свързан с организираната престъпност, корупцията и завладяването на държавата от конкурентни престъпни мрежи.